

ÚJ FORRÁS 2021.3

Alias Heverő Bölény (Csendes Toll) 3

„Az ily tutajon érdemes kormányosnak lenni” (Nyílhegy) 5

Amint a békepipa körbejár (Sárga Haj) 8

Kelényi Béla: Heverő Bölény (Lazy Buffalo) színre lép.

Az első indián tábor Zebegényben 11

Kelényi Béla: Csillagtáncos, avagy a „nagy sportoló nő”

és az indiánok 20

A zebegényi indián tábor fényképei Mirkovszky Mária hagyatékából 22

Hegymegi Kiss Áron: Baktay Ervin rádióelőadásai 33

Baktay Ervin: Az angolok Amerikában 37

Baktay Ervin: A cowboyok élete a régi cowboy-dalok tükrében 44

Baktay Ervin: Az amerikai Nyugat dalai 52

Hegymegi Kiss Áron: Heverő Bölény

három angol nyelvű levele Sok Kutjának 58

Lukács Anikó: Öreg Halászsas 67

Válogatott indián vonatkozású források

a Walleshausen-család irataiból 71

Hegymegi Kiss Áron: Heverő Bölény főnök lemondó levele 85

Heverő Bölény levele Öreg Halászsasnak 87

Jegyzőkönyv 92

Hegymegi Kiss Áron: Úszó Fatörzs feljegyzései 94

A vörös szivárvány. Részlet dr. Beretz Jenő (Úszó Fatörzs)

visszaemlékezéseiből 96

A lapzárókon Baktay Ervin indián ruhákhoz készített gyöngyszövés tervei a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárából

Vendégszerkesztő: Kelényi Béla

Külön köszönet Hegymegi Kiss Áronnak, a Magyar Mozdulatművészeti Társulatlak és a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumnak az önzetlen segítségért !

E számunk szerzői:

Baktay Ervin (Heverő Bölény) indológus, Főnök (1890–1963), Beretz Jenő (Úszó Fatörzs) jogász (1915–2009), Csendes Toll kultúrindián, főszerkesztő (Gerecse), Hegymegi Kiss Áron (Nyílhegy) hajómérnök, fordító (Bp.), Kelényi Béla (Sárga Haj) költő, tibetológus (Bp.), Lukács Anikó (Tiszta Forrás) levéltáros (Bp.)

A különszámot Sastoll emlékének ajánljuk!

Baktay 1906-ban, 16 évesen látja Buffalo Bill vadnyugati indián-cowboy vándortársulatát, ami megragadja mindig is élénk kamaszfantáziáját. („Buffalo Bill pesti szereplése nekem mindent felülmúló élmény volt. [...] Harasztin majd én is megszervezek és bemutatok egy Wild West előadást!” – *Homo ludens*, 2013) És még abban az évben valóban meg is szervezi az első előadást barátaival. Később, már felnőtt korában, hároméves indiai

ALIAS 3

HEVERŐ BÖLÉNY

Egy dunai indián törzsfőnök

BAKTAY ERVIN (1890–1963)

„kalandtúrája” (1926–1929) után hazatérve Heverő Bölény (Lazy Buffalo) néven dunai indián törzset alapít, aminek Főnöke lesz. Nagy dicsőségnek számított, hogy a Törzset 1937-ben felvette tagjai közé az *Indian Association of America*; az talán már kevésbé, hogy a társaság elnöke, a szokatlan előéletű Dr. Barnabas S’hiuhushu valójában félvér indián volt (vagy még az se). Időközben Baktay indián szerzőket is fordít, Hosszú Lándzsát és Szürke Bagolyt, hogy könyveiket az autentikus indián élet példájaként aposztrofálja írásaiban. A két szerző identitáshamisítása csak haláluk után derül ki. A magát feketelábúnak kiadó Hosszú Lándzsa (*Hosszú Lándzsa emlékezései. Egy indiánfőnök önéletrajza*, 1934) felmenői között az indiánok (nem feketelábúak!) mellett feketék és fehérek is jócskán voltak. Indián gyerekkorára való visszaemlékezései alapvetően azokból az élményeiből fakadtak, amiket az indiánokkal való beszélgetései során gyűjtött össze. Szürke Bagoly pedig remek hődtörténetei (*A vadon fia*, 1931; *A rengeteg zarándokai*, 1934; *Két kicsi hód*, 1935) és állítása ellenére, hogy 12 éves koráig nem hallott angol beszédet, fehér származású sápadtarc volt Angliából. (Ahol ő is gimnazistaként látta 1903-ban Buffalo Bill vadnyugati cirkuszát, és akit az odzsibve törzs fogadott be, mert olvasmányélményei alapján indián szeretett volna lenni.) „...ebben a könyvében megírta életének legfontosabb szakaszát és azokat a nagy horderejű élményeket, amelyek őt, a vadon hű fiát, vadászból és vadfogóból az üldözött vad barátjává, védelmezőjévé tették.” – írja Baktay *A rengeteg zarándokai* előszavában. Arról természetesen sem az előszóíró, sem mások nem tudhattak, hogy valójában Szürke Bagoly 19 éves felesége (az egyetlen igazi indián a történetben), az irokéz Anahareo találta meg a hódokat és találta ki a történeteket. Ugyanakkor Baktaytól – akit Szürke Bagoly testvérének nevezett egy neki írott levelében – nem lehetett idegen ez a „játékosság”, és talán a Szürke Bagoly halála után felbukkanó öt feleség jelentkezése tetszett is volna neki...

Ezek után jogosan kérdezhetnénk, hogy akkor ki is volt valójában a kitűnő indológusként is ismert dunai törzsfőnök, Heverő Bölény (vagy Baktay

Ervin)? Kelényi Béla, az életmű egyik legavatottabb ismerője remekül összefoglalja: „Festőművész, műfordító, utazó, újságíró, földrajztudós, seriff, indiánfőnök, indológus, orientalista, művészettörténész, saját bevallása szerint pedig »homo ludens«”. Kicsit árnyaltabban, a *Káma Szútra* 4 (1920) magyarra átültetője, az egyik első magyar jóga- (*A diadalmas jóga*, 1942) és asztrológiai könyv (*A csillagfejtés könyve*, 1942) megírója is egyben, akinek szellemiségére és humorára jellemzően, kedvenc könyve a *Huckleberry Finn*, „a Törzs alapvető szent könyve, amelyből sűrűn idéznek, mert minden alkalomra akad benne megfelelő szentencia...” (Törzsi Nagy Lexikon). Ezek alapján könnyen belátható, hogy nem véletlenül fordította le újra a *Huckleberry Finnt* Baktay. (Tegyük hozzá, hogy a remek ifjúsági regényt az a Mark Twain írta, aki olyan keményen és talán kissé igazságtalanul elverte a port a Cooper-indiánregények stílusán.) Baktay tehát egy meglehetősen szabad és könnyed szellemű „átváltozóművész”, akiben a tudós kíváncsisága mellett ott van egy gyermek érdeklődése és lelkesedése is; így válhatott igazán autentikus indián főnökké itthon, Magyarországon.

A tematikus szám felépítésre vonatkozó konkrét tudnivalókat elmondják indián társaim: Nyílhegy és Sárga Haj. Köszönet nekik! A Főnökkel egykor együtt indiánózó Nyílhegynek kimeríthetetlen tudásáért, folyamatos segítségéért, a remek bevezetőkért és közreadott dokumentumokért. Sárga Hajnak pedig az alapos, átgondolt koncepcióért, és annak pontos megvalósításáért, kivitelezéséért.

Csendes Toll

Dr. Baktay Ervin elhunytá után negyvennyolc évvel, a felesége, Aditi halálát követően számba vett hagyatékából egyebek mellett két fontos dokumentum került elő, melyek létezéséről korábban senki sem tudott. Az egyik – mintegy 240 gépelt oldalon – a szerző életének első tizenhat évét felölelő önéletírás volt, mely igen élvezetes stílusban számolt be nem csupán a gyermek Baktay életének eseményeiről, de remek karképet adott az 1900-as századforduló Budapestjéről is. Nem volt kérdéses, hogy a művet közkinccsé kell tenni, s a mű hamarosan meg is jelent az Iparművészeti Múzeum gondozásában.¹

„AZ ILY TUTAJON 5 ÉRDEMES KORMÁ- NYOSNAK LENNI”

Baktaynak a (szerep)játékok iránti érdeklődése már igen korán megmutatkozott és ehhez a leginkább mértékadó helyről kapott bátorítást. Bálványozott, nagy műveltségű édesapja korán elültette lelkében a művészetek iránti érzékenységet. Önéletrajzában így ír: „Apám már kiskoromban sokat foglalkozott velem. Különösen azt szerettem, ha ölébe vett és képes történelmi könyveinek illusztrációit mutogatta, magyarázatot fűzve hozzájuk. [...] Kedvet kaptam ahhoz, hogy utánozzam a képeken látott alakokat, és görögöket, rómaiakat játszom. Nem elégedtem meg a pusztá elképzeléssel, hanem külsőben is hasonlítani akartam a megjátszott alakokhoz. Apám ebben művészi hajlam megnyilatkozását látta, s igyekezett elősegíteni, fejleszteni. Lepedőből tógát csavart reám, ezüstre festett kéregpapírosból sisakokat készített részemre; örült, amikor beleéltem magam a szerepbe, s a képeken látott heroikus mozdulatokkal ágáltam.”²

De Baktay szerteágazó tehetsége más területen is megmutatkozott: „Rajzoló hajlamom is korán kiütöközött. Mondják, hogy egészen apró koromban, ha krétát kerítettem a kezembe, a padlón ülve, fenekemen csúszkáltam végig a szobán, műveimmel a parkettet ékesítve.”³ E képessége vitte felnőtt korában a festői pályára, bár ezzel később az írás és a tudományos munka kedvéért felhagyott. Ám az egész életét meghatározó írói tevékenység iránti fogékonysága is hamar szárnyra kapott: „Első irodalmi törekvéseim még eredetibb voltak, mint a festői szárnypróbálgatások, mert úgy öt éves korom körül elhatároztam, hogy írok egy mesét.”⁴ Tízévesen kéthetente megjelenő „újságot” ír és rajzol, tizenkét éves korában Verne Gyula által ihletetten regényt ír, később éveken át színházat játszik, s házi használatra átírja a valódi színházban látott Faustot és Wagner zenedramáit. Tízéves korának s felnőtt életének is egyik meghatározó olvasmányélménye Dumas *Három testőre*; az sarkallja a francia nyelv tanulására, hogy a művet eredetiben olvashassa. Önéletírásában pedig még ezt is olvashatjuk: „[...] életem második örök

könyve került most a kezembe. Mark Twain »Huckleberry Finn«-je volt. De még az első magyar kiadása, mely úgy 1900 körül jelenhetett meg. Ez sok tekintetben elütött a későbbi fordításoktól, és pótolhatatlan értéke abban állott, hogy benne voltak az eredeti angol-amerikai kiadás összes illusztrációi, majdnem minden második oldalon egy-egy. [...] Évek múlva, amikor már angolul is olvashattam, rájöttem, hogy a magyar fordítás nem volt kifogástalan, de hangulatában igazabb volt és közelebb állt az eredetihez, mint a jó nevű írók sokkal későbbi fordításai. [...] A könyv minden sora és minden képe eltörölhetetlenül az emlékezetembe vésődött. A képek aláírásai szintén megrögződtek bennem, és mindennapi életem sok helyzetében felötlöttek, ha valami adott mozzanatra visszhangoztak. Önkéntelenül nyelvemre szökkentek, mint legáltalóbb megjegyzések vagy kísérő szövegek az eseményekhez: »Fiú, ez hazugság!« – mondtam a Huck Finnt már szintén ismerő pajtásnak, ha állítását kétesnek találtam, vagy »Utálatos jelenet volt« megjegyzéssel fejeztem ki véleményemet más, megfelelő esetben. Az ilyen tömör szövegek, mint »Hogy ragyogtak őfelsége szemei!«, »Az ily tutajon érdemes kormányosnak lenni«, »Szídták egymást«, »Nagyokat húzott papa butykosából«, és így tovább, a hozzájuk tartozó képek nyomán, életünk derűs kísérőivé váltak.⁵ Nos, a hagyatékban fellelt másik mű Mark Twain *Huckleberry Finn*jének teljes, új fordítása volt! Nyilvánvaló, hogy a hozzáférhető magyar fordításokkal elégedetlen Baktay az eredeti mű hangulatát jobban visszaadó fordítást kívánt alkotni, s ez alighanem sikerült is neki. Ezzel kapcsolatban az a meglepő, hogy erről a *Huckleberry*ért ugyancsak rajongó barátait sem tájékoztatta, s annak sincs nyoma, hogy lépéseket tett volna a könyv kiadatása érdekében. Mindazonáltal a regény 2014-ben megjelent, méghozzá az eredeti amerikai kiadás remek rajzaival illusztrálva.⁶

A színház- és szerepjátszás Baktay egész életét végigkíséri. Nemcsak kiskamasz korában rendezett előadásokat, a Hollósy müncheni festőiskolájában töltött évek alatt kabarékat, színelőadásokat rendeznek, sőt egy ízben előadják Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámájának egy jelenetét, oroszul! A kabarék az első világháború alatt teljesített katonai szolgálatát is végigkísérik. 1920-tól öt éven át művészbártaival beöltözős görög-római *Symposionokat* (saját szavaival „orgiákat”) tartanak, majd ezt elunva alapítja meg az igazi nagyjátékot: a vadnyugati csavargók városát, *Loafertownt* (mely városnév dunamelléki tájszólásban kiejtve meglehetősen egyértelműen hangzott), utána pedig az indián Törzset, s ezek kisebb-nagyobb megszakításokkal harminc éven át életének elmaradhatatlan velejárói maradnak. Mindebből Baktay két alapvető jellemvonása tűnik ki: egyfelől veleszületett vonzódása a bensőségesen átélt szerepjátékok iránt, másfelől az irodalom, a szavak világának meghatározó fontossága, ami egész életművének gerincét alkotta. Amiről a már említett *Homo Ludensen* kívül az *Indológus indián*⁷ és az *Indiának a Duna*

partján⁸ című munkák is igen részletesen beszámolnak. Az alább következő írások Baktay sokoldalú személyiségének néhány kevésbé ismert oldalát kívánják megmutatni, többek között újabban fellelt dokumentumok fényében is.

Nyílhegy

7

¹ Baktay Ervin: *Homo ludens. Emlékeim nyomában*. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2013.

² Baktay: *Homo Ludens*, 2013, 22.

³ Baktay: *Homo Ludens*, 2013, 23.

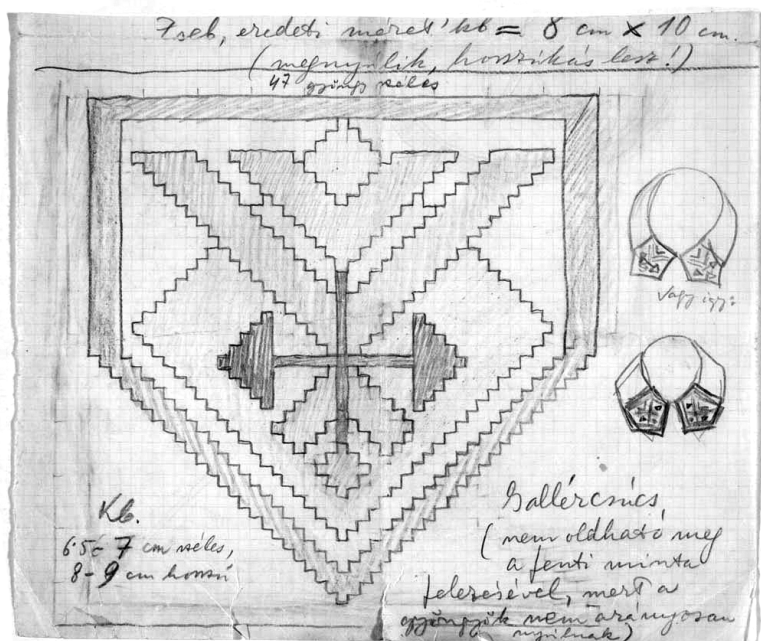
⁴ Baktay: *Homo Ludens*, 2013, 23.

⁵ Baktay: *Homo Ludens*, 2013, 105.

⁶ Mark Twain: *Huckleberry Finn kalandjai*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014.

⁷ Kelényi Béla (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014

⁸ Főzy Vilma, Kelényi Béla (szerk.): *Indiánok a Duna partján*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019

„...köteteket írtak róluk és életükről és rövidesen kiderült, hogy mégiscsak Coopernek és Maynak volt igaza: az indián valóban az az elitlény, akinek gyerekkorunkban hittük.” – nyilatkozta 1938-ban a *Pesti Naplónak* Baktay Ervin

8 AMINT A BÉKEPIPA KÖRBEJÁR

abból az alkalomból, hogy a budapesti amerikai nagykövetségre megérkezett hivatalos levél szerint egy amerikai in-

dián egyesület az általa alapított indián törzs főnökévé (Heverő Bölény) nevezte ki.¹ Hogy milyen szerepet játszott az akkor már indológusként, földrajztudósként elismert Baktay a Duna menti szigeteken évről évre táborverő Törzs életében, s hogy milyen is lehetett ez az élet, azt Hosszú Toll (Főzy Vilma) szerkesztőtársammal próbáltuk meg összefoglalni a 2019-ben kiadott *Indiánok a Duna partján* című tanulmánykötetben.² De már akkor nyilvánvalóvá vált, hogy a Törzs életének szerteágazó folyama kimeríthetetlen... Ezért amikor Csendes Toll (Jász Attila) főszerkesztő a villámpostán keresztül szavakba öntötte a dunai indiánokkal foglalkozó *Új Forrás* különszám gondolatát, szándéka egy virtuális békepipa elszívása után megerősítésre talált. Az itt következő válogatásba olyan történeteket, dokumentumokat és fényképeket próbáltam kiválasztani a Törzs jelentős személyiségeiről, korszakairól és eseményeiről, amelyeket még nem publikáltak, vagy éppen meghatározóbbak voltak, mint ahogy korábban gondoltuk...

Nem csak azért volt lényeges újra megfogalmazni az első, a zebegényi indián tábor (1931) történetét, mivel utána két évig megszakadtak a táborozások, hanem a Törzs alapítása néhány olyan kérdést is felvetett, melyeket eddig kevésbé vettünk figyelembe. Ráadásul ehhez az eseményhez egy remek, Mirkovszky Mária (Csillagtáncos) hagyatékban fennmaradt fényképanyag is kapcsolódik. A táborozások folyamatossá válása után pedig az is jelzi a Törzs életének kiteljesedését, hogy Baktay – számos, más irányú munkássága mellett – több cikkben és fordításban is foglalkozott a Vadnyugattal és az indiánok történelmével, kultúrájával. Ebbe az időszakba engednek bepillantást a Vadnyugatról és az indián életről szóló rádióelőadásainak (1937–1940) kéziratban maradt szövegei, melyekkel a szerző a tárgykörrel való széleskörű tudásának kifejtése mellett egy új műfajt, a cowboy-dalok elemzését is meghonosította.

Baktay unokaöccse, Gottesmann Ernő (Fekete Víz, Sok Kutya) a magyar filmgyártás egyik nagy egyénisége volt, aki ugyan egy véletlennek köszönhetően lett a Törzs tagja (1934-től 1958-ig), ám végül – amint azt a *Törzsi Lexikon* írja – az „érdemeik és éveik révén a nagyok közé emelkedett kiválóságok” egyike lett. A Főnökkel való levelezése a magyarországi cowboy- és indiánnyelv eddig ismeretlen mélységeibe világít be, elemzésük filológiai tanulságokkal is szolgál.

Baktay több szálon is kötődött a Walleshausen-családhoz. A müncheni Hollósy-iskolában ismerkedett meg Walleshausen Zsigmonddal, akinek egyik leánytestvére Baktay legjobb barátjának, Huzella Pál festőművésznek lett a felesége. Másik testvére, Walleshausen Jenő (Öreg Halászsas) pedig kezdettől fogva az „örök időkre” alapított vadnyugati Város és a Törzs tagja volt (1924-től 1946-ig). A kiterjedt levéltári anyag kapcsán a család történetének feldolgozása már eddig is megdöbbentő részletekkel szolgált,³ az újabb kutatás pedig Walleshausen Jenő életéről, valamint a család Baktayval való kapcsolatáról tár fel eddig ismeretlen részleteket.

1941 nyarán, részben az addigi táborhely megszűnése, részben pedig a fiatalabb nemzedékkel való konfliktusok okán Baktay lemondott nagyfőnöki címéről, egy Öreg Halászsasnak címzett drámai leveleiben. Ennek az „elszámolásnak” (és „leszámolásnak”) eddig nem publikált dokumentumai kapcsán az „indián kör” mindennapi élete és szükségletei is megmutatkoznak.

A Törzs életében az egyik legizgalmasabb epizód az 1945-től fogva lényegében illegalitásban élő törzstag, dr. Beretz Jenő (Úszó Fatörzs) története, akinek Budapest ostromától 1956-os disszidálásáig lejegyzett, személyes történelemkönyvként is olvasható visszaemlékezéseiből egy részlet arról tudósít, hogy a dunai indiánok élénken (és kajánul) érdeklődtek a „misztériumok” iránt. Bár ez Baktay közegében nyilván magától értetődő volt, annyi bizonyos, hogy az 50-es években ilyesmiről társalkodni nemcsak szokatlan, hanem egyenesen tiltott gyümölcs lehetett.

Mindezt összegezve, annak a sokszínűségnek, természetszeretnek és derűnek próbáltuk egy-egy újabb részletét megjeleníteni, ami kezdettől fogva jellemezte a Törzs fennállásának különböző periódusait. És ezt mi mással lehetne bevezetni, mint annak a hangulatnak a felidézésével, amire a Törzs közöttünk levő tagjai, a Nagy Öregek ma is vágyakozva gondolnak vissza. Heverő Bölény idillikus megfogalmazásában: „S nyári estéken a lobogó tűz fénye ráhull a büszke sastollakra, a művészi gyöngyhímzésekre, a marcona indiánruhákra, amint a békepipa körbejár és a füst áhítatosan emelkedik a Nagy Szellemnek – mindnyájunk Istenének – otthona, a csillagos ég felé!”⁴

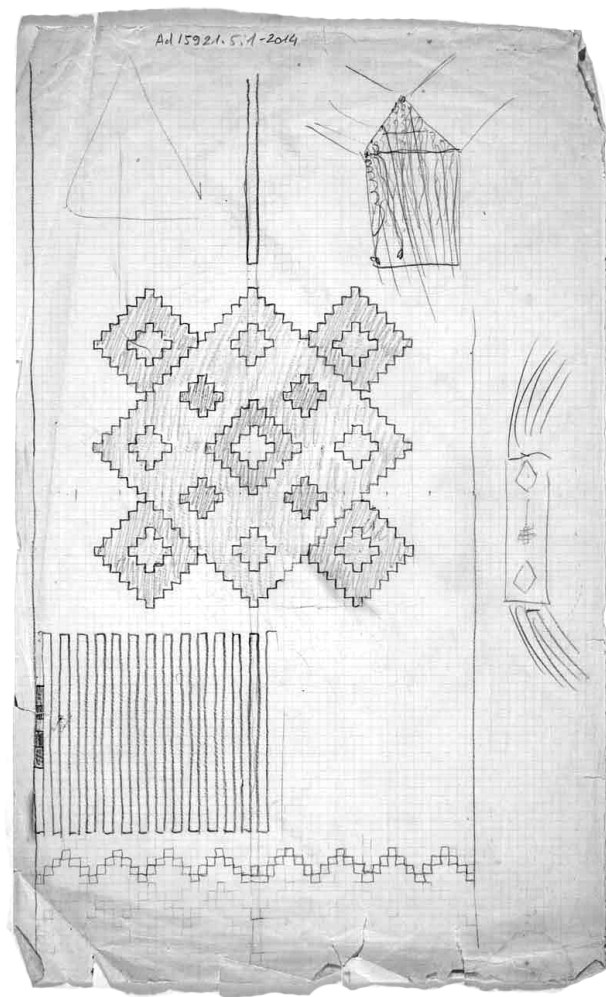
Kelt 2020 Nagy Napja, Sötét Hold 19-ik napján
Sárga Haj

¹ F. Á.: Látogatás az első magyar indián Törzsfőnöknél. *Pesti Napló*, 1938 január 14., 12. Az esemény háttéréről lásd Hegyemegi Kiss Áron bevezetőjét Baktaynak Gottesmann Ernőhöz írt levelei kapcsán, jelen számban.

² *Indiánok a Duna partján. Baktay Ervin Indiánkönyve.* (szerk. Főzy Vilma, Kelényi Béla) Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019.

10 ³ Lukács Anikó levéltáros folyamatosan dolgozza fel a Walleshausen-család történetét, amelynek eddig már néhány megdöbbentő részletét publikálta, lásd Lukács Anikó: Családi öngyilkosság az ostrom végén. Budapest, 1945. február 12. *Az érzelmek története.* (Szerk. Lukács Anikó–Tóth Árpád) Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2019, 99–122. Lukács Anikó: „Neki csak a bőre van itt” A Padányi Gulyás-család levelei a németországi emigrációból, 1946–1949. *Mozgás és átalakulás. A migráció és a társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései.* (Szerk. Halmos Károly, Kovács Janka, Lászlófi Viola) A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2016. évi, gödöllői konferenciájának tanulmánykötete, Budapest, 2018, 177–193.

⁴ Baktay Ervin: Indián élet Magyarországon. *Vasárnapi Ujság*, 1937. október 10., 8.

Indiánok a Duna partján címmel, 1931-ben egy fényképekkel bőven illusztrált cikk jelent meg a népszerű budapesti színházi, irodalmi és művészeti képes hetilap, a *Színházi Élet* szeptemberi számában, Gelléri Andor tollából.¹ A lap bevezető részében a Balaton

Tündérének (Neuländer Sári) megválasztásáról, Josef von Sternberg filmrendező válásáról (Marlene Dietrich miatt) szóló tudósítások, valamint Karinthy Frigyes elmés színdarabcím-átiratai mellett a legfontosabb helyet mindenképp a Zebegényben tábor vert indián törzsről szóló beszámoló foglalta

el. A szerző felvételeivel illusztrált írás először adott hírt arról a későbbiekben évről évre ismétlődő Duna-menti eseményről, amely létrehozójában, az ekkor már komoly India-kutatóként ismert Baktay Ervinben régtől fogva érlelődött, s gondos néprajzi és irodalmi előtanulmányok után egy indián törzs megalapításához vezetett.

Csak a közelmúltban vált ismertté, hogy Baktay gyermekora óta vonzódott a színpadi megjelenítések és a vadnyugat romantikája iránt,² s hogy közvetlenül az I. világháború után tevékeny szerepet vállalt egy „római orgiákat” rendező, bennfentes művészársaságban.³ Az is ismert, hogy 1924-ben alapította meg barátaival a változó műtermi helyszíneken megrendezett vadnyugati „Várost”, *Loaferstownt*, melynek megkérdőjelezhetetlen vezetője, Sheriffje volt.⁴ S a nemrég megjelent, a Törzs történetét taglaló kötet nyomán ismertté váltak azok a személyek, történetek és életmódbeli alapelvek is, melyek több mint hetven éven át határozták meg a Baktay által alapított indiánjátékot élő társaság életét.⁵ Az viszont kevésbé ismert, hogy az első, 1931-es zebegényi tábor átmeneti eseménynek bizonyult; tagjainak egy része nem maradt tovább a Törzs kötelékében, a rákövetkező egy vagy két évben nem volt tábor, majd a táborozások helyszíne is megváltozott; 1934 nyarán már a felső Verőcei-szigeten ütöttek tábor, egy részben megújult társasággal.

Ami a Törzs alapításának közvetlen előzményét illeti, Baktayra döntő hatással lehetett Amerikába költözött, kalandos életű bátyja, Raoul, aki Minnesotában élt, és érintkezett az indiánokkal is, 1930-ban pedig egy fél évig Magyarországon tartózkodott. A nyarat Baktay egyik nővérénél, Elláék (Szepessy Lajosné) panziójában töltötték Zebegényben, ahol Robinsont, indián- és kalóztörténeteket játszottak el a Dunán.⁶ (1. kép) Többek között ez is

Kelényi Béla 11

HEVERŐ BÖLÉNY (LAZY BUFFALO)

A SZÍNRE LÉP

Az első indián tábor

Zebegényben

inspirálhatta Baktayt, hogy a következő évben Zebegényben megalapítsa a rokonaiból és barátaiból álló indián törzset. Gelléri Andor cikke és a fennmaradt fényképek tanúsága szerint az ekkor 15 főből álló Törzs tagsága Baktay (Heverő Bölény nagyfőnök) közvetlen családjából, illetve szűk
 12 baráti köréből került ki. Az új játékban elsősorban unokaöccseire és unokahúgaira számíthatott: Ella nővérének fiára, Szepessy Györgyre

1. A Szepessy-villa Zebegényben. Képeslap, 1930-as évek, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest

(Magányos Vadkan) és lányára, Szepessy Klárára (Sipító Madár), Blanka nővérének (O'Egan Viktorné) fiára, O'Egan Viktorra (Bozontos Farkas), de a résztvevők között voltak legidősebb nővérének, Mária-Antóniának (az indiai Umrao Singh Sher-Gil feleségének) lányai is, az ebben az időszakban nyaranta Párizsból hazalátogató, később világhírű festőművésznővé vált Amrita Sher-Gil és húga, Indira.⁷ Ugyancsak kezdettől fogva a Törzshöz tartozott nem sokkal később csatlakozó unokahúgának, O'Egan Violának (Vörös Őz) férje, idősebb Hegyemegi Kiss Áron (Nyílhegy). Rajtuk kívül a Törzs alapító tagja volt Baktay barátjának, Róna László építésznek az özvegye, Murányi Judit (Kacagó Víz), volt gimnáziumi osztálytársának, Detre Szilárdnak – akivel Baktay a müncheni Hollósy-iskolában is együtt tanult – Párizsból ekkor hazatelepült (és válófélben levő) felesége, a mozdulatművész Mirkovszky Mária (Csillagtáncos) unokatestvérével, Dombi Lászlóval (Kis Hörcsög). Tag volt még a Hollósy-iskolában megismert, Párizsba települt festő barát, Walleshausen

Zsigmond testvére, a vadnyugati Városban is már indián szerepet játszó Walleshausen Jenő (Őreg Halászsas), de a Törzs tagjai lettek a Murányi Judit baráti köréhez tartozó dr. Kovács Ákos (Varázssugár) és felesége, Kittl Sári (Vadmacska) is. A Gelléri-cikkben leírt indián nevek alapján nem sikerült azonosítani a férfiak közül Foltos Jaguárt, a nők közül pedig 13 Vízi Siklót, Fekete Hódot és Foltos Antilopot;⁸ ez utóbbiak minden valószínűség szerint a zebegényi nyaraló tulajdonosa, Szepessy Lajosné, valamint Amrita és Indira Sher-Gil indián nevei lehettek.

A zebegényi tábor feltehetően a volt Dőry-kastély környékén, a fennmaradt fényképek tanúsága szerint egy keskeny, fákkal határolt, homokos partszakaszon volt, ahol szorosan egymás mellett állították fel a sátrakat. S ha figyelmesen nézzük a fényképeket, már a sátrak kivitelezése alapján is nyilvánvaló, hogy mennyire alaposan készülhetett a társaság az első táborverésre. Mint arra Gelléri cikke is utal, a technikai tudnivalókat illetően Baktay a cserkészmozgalomban jelentős szerepet játszó kanadai természetbúvár, író és festőművész, Ernest Thompson Seton (1860–1946) 1912-ben megjelent, *The Book of Woodcraft and Indian Lore* című könyvére támaszkodott, melyben saját tapasztalatai alapján összegzi az indián életmóddal, a táborozással, öltözékekkel és az eszközökkel kapcsolatos gyakorlati ismereteket. A könyv illusztrációkkal

Új Forrás 2021/3 – Kelenyi Bába : Heverő Bölény (Lazy Buffalo) a színe lép – Az első indián tábor Zebegényben

2. Tiszteletadás a totemoszlopnak. Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulattművészeti Gyűjtemény. Balról jobbra: Szepessy György (Magányos Vadkan), O'Egan Viktor (Bozontos Farkas), Baktay Ervin (Heverő Bölény), Murányi Judit (Kacagó Víz), ismeretlen, Dombi László (Kis Hörcsög)

kísérve, részletesen leírja az indián sátor, a *tipi* készítési módját; nemcsak a kialakításához való szabásmintát adja meg, hanem lépésről lépésre bemutatja felállítást (ami a 12 sátortartó rúd elhelyezése miatt nem lehetett könnyű), és díszítésére is hoz példákat. Bemutatja a sátor berendezését, a totem szerepkörét, a harcosok ruházatát (példának okáért a mokaszin megmunkálását), különös tekintettel a tollkoronák készítésére, a békepipa és a fegyverek (például íjak, nyilak) megfelelő kialakítására. S hogy Baktayék mennyire igyekeztek eleget tenni a könyvben foglaltaknak, azt tanúsítják a táborozók sátrai, ruhái, eszközei a fennmaradt fényképeken, melyek a részletek meglepő kidolgozottságáról árulkodva mutatják be az általuk megálmodott indián életformát. (2. kép) Persze a szabályszerűen épített két *tipi* kisebb volt a kelleténél, a szükségből használt turistasátrakat pedig indián motívumok festésével „álcázták”, de a ruházat és a fegyverek terén már ekkor is megmutatkozott az a minuciózus gondosság, amellyel megmunkálták tárgyaikat. A harci dob, a lándzsák, pajzsok, nyilak, de főként az öltözékeknél és a mokaszinoknál alkalmazott gyöngyfűzések mind előzetesen megtervezett mintákról árulkodnak.⁹ És – feltehetően elsőként a Dunán – a törzsnek kenuja is volt, totemükön is egy kenut ábrázoltak, ami világosan utal arra, hogy folyami, azaz dunai indián törzsnek tartották magukat.

Gelléri cikke arról is tudósít, hogy miként teltek a tábor mindennapjai, melyek az indián külsőségek mellett egyesítették magukban a természetimádó, a sportos és a „wadnewgati” Városban megszokott polgárpukkasztó, bohém életformát. A kérdésre, hogy mivel is foglalkoznak napközben, a Főnök így válaszolt: „Lovagolunk, úszunk, evezünk, nyilazunk, célbalövünk, lasszózunk, kést dobálunk, fát vágunk és könnyebb atlétikát űzünk. – Ebéd nincs, csak meleg vacsora. Esős időben kártyázunk a fősátorban. Pókert játszunk. Kukorica a zsetonunk. Szenvedélyünk: a békepipa és a cigaretta, aminek neve kinikkinik.”¹⁰ Arra nézvést pedig, hogy miért olyan szigorú a „házi rend”, a válasz akár a Törzs krédójának is felfogható: „Az indián szokásokat azért kell a táborokban szigorúan betartani – feleli Heverő Bölény – hogy tökéletes legyen a pihenés és felejtés a városi lárma után és hogy imádhassuk az eget, a napot, a holdat, a tüzet, vizet és csillagokat, amelyek örökké változatlanok maradnak.”¹¹ S hogy az ötletgazda milyen szerepet vitt (vagy igényelt magának) a Törzsben, arról mindennél többet árul el a zebegényi társaság tizenhárom tagját bemutató fénykép, melyen Baktay teljes harci díszben, mint afféle *pater familias*, egy fehér komondorral betakarva foglal helyet a jelenet centrumában, körülötte pedig tarka összevisszaságban zsúfolódnak össze a Törzs (nagyobbrészt a család) indián- és fürdőruhás tagjai. (3. kép)

A tábor híre messzire eljuthatott a környéken. Megtörtént, hogy a helyi notabilitások Vadas Rezső, a szobi járási főszolgabíró vezetésével mint fehér burnuszba öltözött „berberék” tettek látogatást a Törzsnél (mely látogatás

kellemes estébe torkollott a zebegényi vendéglőben). (4. kép) Mirkovszky külön is visszaemlékezett a nevezetes eseményre,¹² hagyatékában pedig fennmaradt a berber–indián találkozó egyik résztvevőjétől, Achmed Mushir pasabeytől (dr. Volk Kálmán, nagymarosi orvos) származó későbbi levél, amely a Törzs életéről is sok mindent elárul:

15

Dicséret Allahnak és üdv Néked, óh Csillagtáncos, ki az Odzsibvék közül való vagy!

Mindenek előtt köszönöm a képeket. Ígéreted beváltása ama tiszteletreméltó szótartást igazolja, ami sok jeles tulajdonságaid egyikét képezi. Fogadd tehát szívesen a köszönet és hála virágát, amit ím az általam annyiszor megcsodált lábaid elé helyezek.

Szeretettel olvasott leveled fényt hozott a puszták ködébe és derűt árasztott az elárvult partokra. Soraid olvasására felragyogtak az emlékezés csillagai és egymás után idéződnék elém a múltba merült képek: látom a Szent Folyó mellett a tábort; látom a tábortüzet körülülő komor harcosokat; fülemben cseng az indián-lányok mélabús dala és elvonul lelkem előtt a nemes Indián-törzssel kapcsolatos többi szép emlék.

Új Forrás 2021/3 – Kelenyi Bálai : Heverő Bölény (Lazy Buffalo)
a színe lép – Az első indián tábor Zebegényben

3. A Törzs tagjai Baktay körül. Ismeretlen felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény. Balról jobbra, első sor: Szepessy Lajosné (Gottesman Ella), ismeretlen, dr. Kovács Ákos (Varázssugár), Baktay Ervin (Heverő Bölény), Mirkovszky Mária (Csillagtáncos), Murányi Judit (Kacagó Víz), Szepessy Klára (Sípító Madár), a szélen Amrita Sher-Gil. A mögöttük levő sorban: O'Egan Viktor (Bozontos Farkas), Hegyemegi Kiss Áron (Nyílhegy), Szepessy György (Magányos Vadkan), Indira Sher-Gil, ismeretlen, ismeretlen

És most a tábor üres. Komor harcosok és párduc-járású, tüzes szemű squaw-ok helyett bús, őszi köd tanyázik az elhagyott partokon és a magányos berber vándort a Nagykő-Táborban a harsány „úff-úff” helyett, fáradtan aláhulló levelek halk zizzenése köszönti. Így akará ezt Allá’. Legyen meg az Ő akarata.

4. Berber–indián találkozó Zebegényben. Ismeretlen felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény. Az indiánok közül a felső sorban: ismeretlen, Dombi László. Az álló sorban: Szepessy György, dr. Kovács Ákos, ismeretlen, Murányi Judit, Amrita Sher-Gil, O’Egan Viktor, Baktay Ervin. Ülő sor: Szepessy Klára, Mirkovszky Mária, Indira Sher-Gil

Csillagtáncos, kinek lábai gyorsak, mint a gazelláé és kecsesek, mint a mohoré (mohor tuareg nyelven antilop) köszönöm Neked, hogy oly kedves emlékeid vannak rólunk – puszták fiairól – és hogy vágyódsz vissza rétségeinkre és a Szent Folyó partjára.

Kívánom, hogy jótékony dzsinnek állandóan pengessék lelkedben a kellemes visszaemlékezés hárfáját és napjaid a déli Nagyváros körengetegében jó egészségben és boldogan teljenek. Allá’ segedelmével majd csak elül a puszták és erdők színes, nagy Halála (az ősz) és elül majd a fehér Csend (a tél) is és akkor ruganyos lépteid újra visszahoznak Téged közénk, kik szeretettel várunk.

Szólnak eme kívánságaim a nemes Odzsiwbé törzs minden egyes tagjának is és kérlek, különös tisztelettel megtoldva juttasd őket a Nagy Főnök – Heverő Bölény – nem eléggé tisztelhető személyéhez is.

Levelemet zárva, igaz szeretettel köszönt Téged, óh Csillagtáncos, a
kegyes Isten szolgája, a Próféta követője
Achmed Mushir pasa-bey
a berberek sejkje¹³

17

A hangulatos irományból kiderül, hogy a zebegényi Törzs a Dél-Kanadában és az Egyesült Államok északi részén élő odzsbve indiánokkal azonosult. Ez talán azzal lehet összefüggésben, hogy Baktay bátyja, Raoul is ezen a területen, Minnesotában élt, ahol nagy valószínűséggel az odzsbvékkel érintkezett. Az sem lehet véletlen, hogy Baktay a „Heverő Bölény” indián nevet választotta magának, hiszen az odzsbvék leghíresebb vezetője a bölcs szónokként és nagylelkű harcosként tisztelt Bölény nagyfőnök (1759?–1855) volt, aki sokáig ellenállt az Egyesült Államok azon erőfeszítéseinek, hogy eltávolítsák őket a nyugati területekre, majd állandó rezervátumot harcolt ki népe számára a Felső-tó közelében, a mai Wisconsin területén. (A „Heverő” melléknév pedig feltehetően arra utal, hogy Baktaynak indiai útján, 1927-ben egy lovas baleset alkalmával elszenvedett gerinc sérülése miatt esett neheze az ülés...) És az is kiderül, hogy Baktayék nemcsak maguknak,¹⁴ hanem környezetüknek is indián neveket adtak: a Szent Folyam (bár lehet, hogy csak a „berberek” nevezték így...), csakis a Duna, azaz a későbbi Nagy Víz lehetett, a Nagykő-tábor pedig talán a vízpartot feltöltő sziklatörmelékre utal, amely fölött álltak a sátrak.

Az elkövetkező években a Törzs élete jelentősen megváltozott, az ezt követő két évben ugyanis nem volt tábor (vagy 1933-ban volt, de megszakadt). Egyrészt Baktaynak személyes problémái akadtak a Törzs bizonyos tagjaival,¹⁵ amint azt a Törzs Lexikonja a „Törzs” címszó alatt kenetteljesen megfogalmazta: „Alapította a *Főnök* 1931-ben, de egyes áltitánok lázongása miatt az alighogy emanált tényt visszaszívta magába, hogy 1934-ben ismét kiáraszsa és ezúttal tartós létet leheljen belé, baloldalán fekve.”¹⁶ Másrészt ekkor bontakozott ki – többek között 1926–29-es indiai útját feldolgozó – nagyszabású irodalmi munkássága. 1932-ben jelent meg *India* című munkájának második kötete, elkezdett asztrológiával foglalkozni, 1933-ban pedig újra kiadták a nyugat-tibeti újat feldolgozó, nagy sikerű *A világ tetején* című könyvét; részt vett a gödöllői Cserkész Világdzseborin (ahol amerikaiak is megjelentek indián öltözetben!¹⁷), ősszel pedig földrajzi doktorátust szerzett a debreceni Tisza István Tudományegyetemen.

1933-ban helyiség híján még a Város nagyszabású rendezvényei, a *Wild West Zree Meetingek* is szüneteltek. Végül 1934-ben, a „Miss Margaret Riddle-féle [a mozdulatművész Riedl Margit] Lewis Kossuth streeti Saloonban” folytatódott a játék, nyáron pedig – Nyílhegy kezdeményezésére – az

Új Forrás 2021/3 – Kelenyi Bála : Heverő Bölény (Lazy Buffalo)
a színe lép – Az első indián tábor Zebegényben

indián tábor is újjáéledt a felső Verőcei-szigeten. Ettől fogva azonban nemcsak a helyszín, hanem a tagok egy része is megváltozott. Már nincs és többé nem is lesz jelen a táborban Kacagó Víz, Csillagtáncos, Kis Hörcsög és Varázs-sugár; párizsi tanulóévei befejeztével, 1935-ben pedig Amrita Sher-
18 Gil családjával együtt Indiába költözött. A véletlennek köszönhetően azonban egy 1934-es dunai evezős túra alkalmával megjelent és attól fogva a Törzsből is maradt Fekete Víz (a későbbi Sok Kutya), azaz Gottesman Ernő, Baktay unokaöccse. A Törzs hagyománya szerint: „A másodlagos teremteskor létesült, s miként Vénusz, a Fekete Vízből (az éji Nagy Folyóból), mások szerint egy köcsög teából merült fel.”¹⁸ És ekkor lett nélkülözhetetlen tagja a társaságnak az egyik legmarkánsabb karakter, „a” Rancher, azaz dr. Frohner Román, „dúsgazdag” nógrádverőcei vegyészmérnök, többek között a budapesti Állategészségügyi Telep szappanműhelyének vezetője (számos érdekeltsége között korábban Gorka Gézával együtt volt igazgatósági tag az 1928-ban csődbe ment, nógrádverőcei Keramos agyagipari Rt.-ben). Mint azt a *Nagy Lexikon* lejegyzik: „RANCHER, a másodfokú Teremtés, vagyis a Tábor második megalapításának évében létrejött Nagyság, a Pantheon legcsodálatosabb, pótolhatatlan félistene. Voltaképpen már a másodlagos Teremtés előtt is létezett s önmagát szülte, de később csatlakozott a Város és a Törzs istenségeihez, s mihamar a Nagyok közt is Naggyá lett. Legendás csoda, s nem is igaz, ilyen ember egyáltalán létezhetett, amilyen ~ volt! Más nevei: Vadölő és Tüzes Víz, s különösen az utóbbi jellemezte.”¹⁹ A várva várt táborok nyaranta ismétlődtek, az indián (és a bohém) életforma egyre jobban kiteljesedett, a társaság újabb tagokkal bővült, röviden szólva kezdetét vette a Törzs harmincas évek közepén kibontakozó fénykora a különböző dunai szigeteken. Következményeiben valamiképp hasonló életformát alakítva ki, mint amit Babits versét idézve („Légy sziget / s várj napot a mocsárból! Különös / gubók szülhetnek pillét.”) a Kerényi Károly és Hamvas Béla által 1935-ben alapított Sziget-kör megalakulása kapcsán Fejtő Ferenc fejtett ki – egyébként a kör nézőpontját alapvetően félreértő – egykorú kritikájában: „A szellem emberének rezignációja ez: ha nincs fül, amely hallja, lélek, amely értse, elvonulni, emigrálni a társadalomból, ha csak jelképesen is, valami csúcsra, szigetre, amely még kiáll az özönvízből.”²⁰ Valóban, ez a sziget-lét a legviszontagságosabb időkben is sokáig nyújtott Baktaynak és társainak biztos menedéket a korszak egyre nyomasztóbb kilátásai, majd a II. világháború és az azt követő proletárdiktatúra közepette is. De ez már a későbbi történethez tartozik.

- ¹ Gelléri Andor: Indiánok a Duna partján. *Színházi Élet*, 1931. szeptember 6–12., 37. sz., 22–25. Gelléri Andor (= Gelléri András, 1901–1968) később a *Film Színház Irodalom*, a *Színház* és a *Füles* munkatársa volt.
- ² Baktay Ervin: *Homo ludens. Emlékeim nyomában*. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2013, 78–82, 106–109, 162–173.
- ³ Lőrinc László: Symposionok, orgiák, murik. Kosztümös összejövetelek a húszas évek első felében. *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. Szerk. Kelényi Béla. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014, 55–66.
- ⁴ Hegyemi Kiss Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek. *Az indológus indián*, 2014, 263–271. Lásd még Kelényi Béla: A Wild West Zree Meetingek művésztsársasága. *Indiánok a Duna partján. Baktay Ervin Indiánkönyve*. Szerk. Főzy Vilma, Kelényi Béla. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019, 68–95.
- ⁵ Hegyemi Kiss Áron: A dunai Törzs megalapítása és a tagok bemutatása. *Indiánok a Duna partján*, 2019, 99–137.
- ⁶ Kelényi, A Wild West Zree Meetingek művésztsársasága. *Indiánok a Duna partján*, 80–81.
- ⁷ Amrita Sher-Gil magyarországi tartózkodásáról a 30-as években lásd *Amrita Sher-Gil művészete*. Szerk. Kelényi Béla. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2015, 25–26.
- ⁸ Lásd Gelléri 1931, 24.
- ⁹ Lásd Főzy Vilma, Lorencz József: Tárgykultúra a táborban Baktay korában (1931–1955). *Indiánok a Duna partján*, 2019, 141–169.
- ¹⁰ Gelléri 1931, 24.
- ¹¹ Gelléri 1931, 25.
- ¹² Lásd erről Hegyemi Kiss Áron: Mindennapi élet és zene a táborban Baktay korában. *Indiánok a Duna partján*, 2019, 187–188.
- ¹³ Mirkovszky Mária hagyatéka, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Táncarchívum. Köszönöm Halász Tamásnak, hogy lehetővé tette a Mirkovszky-hagyaték kutatását.
- ¹⁴ Lásd erről Hegyemi Kiss, A dunai Törzs megalapítása és a tagok bemutatása, 108.
- ¹⁵ „A pompás kezdeményezés átmenetileg mégis kudarcba fullad. Különböző ellentétek miatt – ami vélhetően a hölgyek nagy számából sűrű megjelenéséből eredt – a Főnök feloszlatta a Törzset, maradt a Wild-West.” White Owl, Eaglefeather: *A dr. Baktay Ervin, Heverő Böllény nagyfőnök által alapított magyarországi algonquin indián Törzs történelme*. Loafertown, 1949/1992, 8. Baktay életrajzi vázlata ennél személyesebb: „1931 nyarán megalakul a »törzs« és tábor Zebegényben. Élmények, grófnők, cirkusz, vihar, öreg halász-barátunk. Zűrök a fiatalsággal Jutka miatt!” Önéletrajzi kézirat III., Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár.
- ¹⁶ *Loafertowni Nagy Lexikon*. A Loafertowni Irodalmi Akadémia díszkiadása a Város alapításának 25-ik évfordulójára, szerkesztette Prof. Ousseaux Fateurje, Loafertown, A.U.C. XXVI. (1950), 20–21.
- ¹⁷ *Jamboree. Budapest – Gödöllő 1933*. Szerk. Radványi Kálmán dr. A IV. Világjamboree Táborparancsnokság, Budapest, 1933, 51.
- ¹⁸ *Nagy Lexikon* 1950, 17.
- ¹⁹ *Nagy Lexikon* 1950, 15.
- ²⁰ Fejtő Ferenc: Sziget és tenger. Szigeti gondolat és újromantika. *Nyugat*, 1936, 3. sz., 216. A Sziget-körről lásd Szántó F. István: Hamvas Béla „görög tárgyú” írásai és a Sziget-mozgalom. *Kortárs*, 2003/8, 81–95.

„Ezek a fiúk mind kint voltak Münchenben, ugye festőiskolában, és hát ott dolgoztak mindannyian, a Baktay, az én férjem, a Walleshausen, szóval valami négyen voltak kint. Akkor jött a háború...” – kezdte 1986-ban visszaemlékezését a tánc- és mozdulat-

20 Kelényi Béla

CSILLAGTÁNCOS, AVAGY A „NAGY SPORTOLÓ NŐ” ÉS AZ INDIÁNOK

művész Mirkovszky Mária arra az időszakra, amikor a müncheni Hollósy-festőiskola utolsó generációjának tagjai az I. világháború után hazajöttek a frontról, és megpróbálták az életüket újrakezdeni.¹ Ez egyben újjáéledése volt annak a baráti művészár-

saságnak, amely megszokta, hogy a munka mellett „sokat szórakoznak”, azaz 1919-től fogva folytatták a Münchenben életük részévé vált szerepjátékokat: színdarabokat, könyvélményeket, szituációkat rendeztek meg egymás között. A társaság tagja lett a kor divatjának megfelelően „nagy sportoló nő”, Mirkovszky Mária is, aki esetenként lakásában biztosított helyet az illetén eseményeknek, miközben a müncheni „fiúk” egyikével, Detre (Diettmann) Szilárdal működtette az 1920-tól emigrációban élő Dienes Valéria által alapított Orkesztikai Iskolát.² Ez az időszak az egykori müncheni festőnövendékek továbbí életpályáját is alapvetően meghatározta. Miközben a társaság vezéralakja, Baktay Ervin a festészeti tanulmányok folytatásával vívódva lassan áttért az India szellemiségével való foglalkozásra, addig a többiek, Detre, Blattner Géza és Walleshausen Zsigmond is mással próbálkoztak. 1919 márciusában, Rónai Dénes fotográfussal együttműködve mutatták be árny- és báb-játékos előadásukat, melyet az általuk használt síkbábokról *Wayang-játékok*nak neveztek el.³ Bár a vállalkozás csak egyetlen előadást ért meg, mindhármuk későbbi életét alapvetően befolyásolta.

Közben a társaság játékos kedve sem maradt tétlen. 1919-től fogva rendezték meg az antik rituálékot meglehetősen profán módon felidéző *Symposionok*at Eroinos Baktaios Huliganos (Baktay Ervin) vezényletével, Hellogabalus Pictor (Blattner Géza) Donáti utcai lakásában.⁴ A rendszeres résztvevők között volt Sigismundus Snazilus (Walleshausen Zsigmond) és Domina Orchestica (Mirkovszky Mária), aki 1921-ben ment férjhez Constantinus Pictor Aulicushoz⁵ (Detre Szilárd).⁶ Baktay 1924-től fogva azonban már másik társasági játékot, a vadnyugat életét megjelenítő *Wild West Zree Meetingeket* kezdte el nagy műgonddal megszervezni,⁷ a *Symposionok* pedig 1925-ben véget értek, miután Blattner Párizsba távozott. Ebben az időszakban költözött ki Detre is Párizsba,⁸ a vadnyugati „város” életében pedig már Mirkovszky

sem vett részt, mivel 1926–1927 körül férje után utazott. 1929-ben Blattner megalapította az újszerűségével nagy hatást gyakorló Arc-en-Ciel bábszínházat,⁹ melyben Detre (Constant Detré), majd később Walleshausen is tevékenyen részt vett. Mirkovszky különböző párizsi színházakban lépett fel, tervezett koreográfiákat is,¹⁰ 1931-ben azonban Detre nélkül költözött vissza Magyarországra, hogy folytassa sokrétű oktatási tevékenységét. Baktayval és baráti körével való kapcsolata sem szakadt meg; az év nyarán Mirkovszky már a zebegényi indián tábor résztvevője volt.

A zebegényi táborozásról a *Színházi Élet* cikkének írója, Gelléri Andor számos kitűnő fényképet készített. Ez az anyag majdnem teljesen fennmaradt: az első tábor fényképeit tartalmazó, külön albumnyi kép Baktay Ervin hagyatékában, jó néhány felvétel pedig Mirkovszky Mária fényképei között. Utóbbiak alig különböznek a Baktay-hagyatékban találhatóktól, érdekes módon azonban – az újságcikk alapján – mindkettőből több olyan felvétel hiányzik, melyek Mirkovszkyt Baktayval együtt, indián öltözetben ábrázolják. A Gelléri által készített fotókon jól kivehető a gondos előkészületek után kialakított indián ruházat és felszerelés. A pazar tollkoronák mellett a ruházatotokat díszítő gyöngyhímzések, a pajzsok kifestése, a fegyverek és a sátrak mindmind előre megtervezett munkáról árulkodnak. Bár a visszaemlékezések szerint Mirkovszky csak ezen, az első táborozáson vett részt, a következőn, az 1934-ben Verőcei-szigeten megrendezetten is valószínűleg ott lehetett, mert visszaemlékezéseiben a következő részlet szerepel: „Verőce, ott Nógrád mellett. Jött az ellentábor, a „piszkos-lábúak” jöttek, jöttek föl a Dunán, és ugye őrült le volt menve a Duna, és akkor nagy-nagy iszapon köllött [átjönni], úgyhogy aki följött oda hozzánk a sátorba, annak mind idáig fekete lett a lába, hát elneveztük őket, a látogatókat feketelábúaknak...” De sajnálatos módon erről a nevezetes eseményről nem maradt fenn fotó...¹¹ A Mirkovszky-hagyaték többi fényképe alapján az is megállapítható, hogy a kihagyott párizsi évek ellenére Mirkovszky ebben az időszakban Baktay legszűkebb baráti köréhez tartozott, s közel állt Baktay épp akkor megözvegyült barátnőjéhez, Murányi Judithhoz is. Hagyatékában Baktay családjának néhány olyan fényképe is fennmaradt, melyeket Amrita Sher-Gil édesapja, Umrao Singh készített.

¹ Lőrinc László beszélgetése Mirkovszky Máriával, 1986 február. Hangfelvétel leírása, gépirat. OSZMI Bábgyűjtemény.

² Lásd erről Boreczky Ágnes – Fenyves Márk: Dienes Valéria bécsi évei és az Orkesztika Iskola. *Továbbélő utópiák – magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások.* (szerk. Németh András, Vincze Beatrix) Neveléstudomány-történeti tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 122–140.

³ Lásd erről Tészabó Júlia: Detre Szilárd (1891–1945) bábos, festő, író, rendező. Egy magyar művész a századelő művészeti törekvéseinek vonzásában. *Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform*

a 20. század első felében (Szerk.: Németh András, Pukánszky Béla, Pirka Veronika), Gondolat Kiadó, Budapest, 2014, 133–136.

⁴ Lásd erről Lőrinc László: *Symposionok, orgiák, murik. Kosztümös összejövetelek a húszas évek első felében. Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete.* Szerk. Kelényi Béla. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014, 55–66.

22 ⁵ Detre Baktay osztálytársa volt a Zerge utcai Főreáliskolában (ma Vörösmarty Gimnázium), akit eminens természete miatt „aulikus hernyó”-nak hívtak, lásd Baktay Ervin: *Homo ludens. Emlékeim nyomában.* Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2013, 156–157.

6 A házassági tanúk Baktay és barátja, Róna László építész (Architectus) voltak, akinek felesége, Murányi Judit (Domina Judicia) ugyancsak Baktay közeli ismerőse volt. Detre Szilárd és Mirkovszky Mária házassági kivonatát lásd <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D1D7-5FR?cc=1452460>

7 Lásd erről Hegyemegi Kiss Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek. *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete.* Szerk. Kelényi Béla. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014, 263–271.

8 Lásd erről Tészabó, 2014, 138–140.

⁹ Lőrinc László: „Nyelvemlékek” és „nyelvújítás” Blattner Géza bábszínházában (1919–1930). *szcenárium IV. évf., 2. sz., 2016. február, 81–89.*

¹⁰ Vincze Gabriella: Adalékok a magyar mozdulatművészek párizsi korszakához. *Enigma, XX. évf., 2013/76. sz., 35–37.*

¹¹ Lőrinc László *beszélgetése Mirkovszky Máriával, 1986*

A zebegényi tábor fényképei Mirkovszky Mária hagyatékából

Murányi Judit és Mirkovszky Mária. Ismeretlen felvétele, 1931 körül.
Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Umrao Singh Sher-Gil: A család és barátok a Szepessy-lakásban, 1931 körül. Állnak: Varró István, Baktay Ervin, ismeretlen. Ülnek: Ismeretlen, Umrao Singh Sher-Gil, Indira Sher-Gil, Murányi Judit, Amrita Sher-Gil, Gottesmann Marie-Antoinette, ismeretlen. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

23

Umrao Singh Sher-Gil: Indira és Amrita Sher-Gil indiai ruhában, 1931 körül. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Tűzrakás a sátor előtt. Bozontos Farkas, Kacagó Víz, Heverő Bölény és Magányos Vadkan. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

A Nagyfőnök kenuban. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Sápadt arcúak közelednek! Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

25

A Nagyfőnök és Kacagó Víz vándorlás közben. Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Heverő Bölény a Nagyfőnöki békepipával. Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Magányos Vadkan. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Bozontos Farkas. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931.
Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

27

Nyílhegy.
Valószínűleg
Gelléri Andor
felvétele, 1931.
Mirkovszky Mária
hagyatéka,
Mozdulat-
művészeti
Gyűjtemény

Varázssugár. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

28

Kis Hörcsög. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Kacagó Víz. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Amrita Sher-Gil, Sipító Madár és Indira Sher-Gil. Valószínűleg Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

Halvadászat. Gelléri Andor
felvétele, 1931.
Mirkovszky Mária
hagyatéka,
Mozdulatművészeti
Gyűjtemény

Hadgyakorlat. Gelléri
Andor felvétele, 1931.
Mirkovszky Mária
hagyatéka,
Mozdulatművészeti
Gyűjtemény

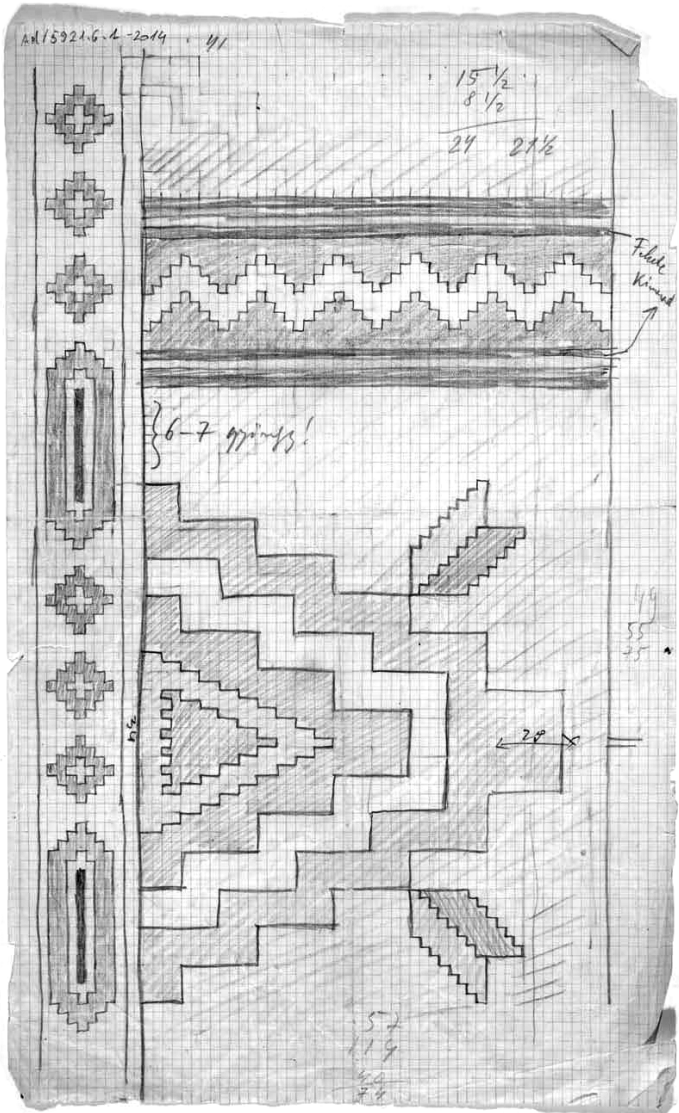

Az indián tábor harci felszerelésben. Gelléri Andor felvétele, 1931. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

31

Csillagtáncos és Heverő Bölény. Ismeretlen felvétele, 1931 körül. Mirkovszky Mária hagyatéka, Mozdulatművészeti Gyűjtemény

A Magyar Rádió adásai 1925-ben indultak. Az avatási ünnepségen a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. elnöke, Kozma Miklós egyebek között a következőket mondta: „A magyar kultúra fegyvertára erős fegyverrel szaporodott. [...] Én a magam és az igazgatóság névben kijelentem, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontját szem

Hegymegi Kiss Áron 33

BAKTAY ERVIN RÁDIÓELŐADÁSAI

előtt tartva, fogjuk ezt a fegyvert kezelni.” Ennek ellenére az első évek az útkeresés jegyében teltek el, és a Rádió sok jogos kritikát kapott színvonalatlan műsorai miatt. Alapvető változás akkor következett be, amikor 1934-ben Németh László, majd Cs. Szabó László vette kézbe a prózai műsorok szerkesztését. Igényes műsortervet készítettek, melyen belül fontos szerepet kaptak a népszerű tudományos felolvasások. Felvonultatták a magyar irodalmi és tudományos élet legkiválóbbjait, olyan személyiségek tartottak rendszeresen előadásokat mint Halász Gyula, Móricz Zsigmond vagy Babits Mihály.

E műsorrendbe illeszkedett bele Baktay Ervin három, itt közölt előadása.¹ Baktay ekkor már elismert indológus, író és műfordító volt, megjelentek indiai utazásáról írott nagysikerű könyvei, s tudományos előadásaival,² illetve hangjátékaival³ rendszeresen szerepelt a rádióban is. Éppen ezért némileg meglepő, hogy itt közölt az előadások nem szakterületével, hanem az amerikai Nyugat múltjával foglalkoztak. A két cowboy-életről szóló előadás keltezése 1937, illetve 1940, a harmadik, az angolok észak-amerikai üzemével foglalkozó írás ugyancsak 1940-ben keletkezett. Ekkorra a kuriózumokra éhes magyar sajtó több ízben foglalkozott Baktayék 1931-ben indult indián táborozásával, így feltehető, hogy az immár mintegy 400 000-es rádió-előfizetői táborban is volt érdeklődés a téma iránt. Mindazonáltal érdekes lenne tudni, ki volt az a szerkesztő, aki Baktayt ezekre a többnyire mintegy félórás előadásokra felkérte.⁴

Baktay a mai Egyesült Államok területének angol telepesek által törént meghódításáról szóló írásában egyértelműen a becsületes, naiv, szavukat tartó indián őslakosok mellett foglal állást, a földéhes, erőszakos, hitszegő bevándorlókkal szemben. Az indiánok gyors és elkerülhetetlen vereségének egyik okát a törzsek összefogásának hiányában látja. De mintha maga is túlzottnak érezné a hódítók ostromozását, szabadkozik, hogy Amerikába nem a derék igazi angolok, hanem szülőhazájuknak hátat fordító, felelőtlen népségek érkeztek, és hogy a mai (akkori) angol és amerikai történetírók még ennél is szigorúbban ítélik meg az eseményeket.

A másik két előadás lényegében ugyanarról a témáról, a nemrég meghódított (vad)nyugat cowboyainak életéről és munkájáról fest színes képet. A nagy marhaterelések fénykora tulajdonképpen csupán egy bő 20 éves időszakot ölelt fel, a polgárháború végétől az 1880-as évek közepéig.

34 Mégis, ez a korszak mély nyomot hagyott az amerikai tudatban, romantikus dicsfényel ruházva fel az embert próbáló munkát és a rettenthetetlen, marcona férfiakat. Baktay ennél realisabb képet fest a korról, és előadását cowboy- és Foster-dalok bejátszásával színesíti, sőt talán azt is megkockáztathatjuk, örült az alkalomnak, hogy Magyarországon akkoriban egyedülállónak tekinthető lemezgyűjteményéből szemezgethet.

Baktay és barátai a Nyugat dalaival elsősorban a 20-as évek végétől a magyar mozikban is megjelenő, többnyire B-kategóriás⁵ filmekben találkozhattak. E filmek egyik ki nem mondott célja az volt, hogy teret adjanak a kor hallhatlanul népszerű „cowboy” énekeseinek Gene Autrynak, Roy Rogersnek és társaiknak. A filmek némelyikében 4–5 dal is elhangzott, és aki néhányszor megnézte a darabot, akár meg is tanulhatta egyik-másikat. De a filmekben fellelkesült Baktay Amerikában élő bátyjától is számos hanglemezt kapott. Ezeket a lemezeket gondosan lehallgatta és több, mint 30 nóta szövegét jegyezte le. E gyűjteménye ma is megvan.

A dalok a Törzs életében is fontos szerepet játszottak. Az esti tábor-tüzek mellett gyakran felhangzottak ezek a nóták egy-egy bendzsó, gitár vagy szájharmonika többnyire amatőr színvonalú kíséretével. A Törzs *Nagy Lexikonjában* ezt olvashatjuk: „A zenekarnak karmestere is van,⁶ de ez a tagok öröme, csak ritkán lép fel, mert ha megjelenik, ők lebasszusban részesülnek”. A Főnök a táborban daltanulási leckéket tartott a vállalkozóbb szellemű harcosoknak, annak érdekében, hogy a tűz melletti éneklés több hangon szóljon meg, bár a prímet mindig az ő kellemes baritonja vitte.

Baktay féltő gonddal őrizte törékeny lemezeit olyannyira, hogy az egyik kézirat végére – nyilván az előadás közben a lemezeket kezelő technikus figyelmeztetése céljából – odaírta: „A hanglemezek kifogástalanok, mind amerikai gyártmány, amelyeket nem lehet manapság meghozatni, több van köztük olyan is, amelyek már Amerikában sem kaphatók többé.” Budapest 1945-ös ostroma során összes lemeze megsemmisült.

Végezetül még egy apró érdekesség. Az egyik gépelt kéziraton halvány ceruzás bejegyzés látható: „200 sor à 68” Ahol a 68 nyilván az előadás soronkénti díjazását jelenti, fillérekben. Figyelembe véve a 30-as évek végének kereseti viszonyait, a 136 pengő egy magasabban kvalifikált tisztviselő félhavi fizetésének felelt meg.

A YouTube videomegosztó csatornán ma is megtalálható Baktay egyik-másik eredeti lemezének hanganyaga. Ízelítőül álljon itt néhány dal linkje:

Old Folks at Home: https://www.youtube.com/watch?v=YdaymC1M_Hs

Wagon Wheels: <https://www.youtube.com/watch?v=hB01aq-8MPI>

The Cowboy's Dream: <https://www.youtube.com/watch?v=pS7Q0vl4HAA>

Oh, Bury Me Not: <https://www.youtube.com/watch?v=Q7UIKDXL1Co>

Home on the Range: <https://www.youtube.com/watch?v=Sw-t-HZWsly&t=52s>

35

¹ Baktay Vadnyugattal kapcsolatos rádióelőadásainak dátumai: *Az egycsillagos lobogó dala*, 1935.05.21.; *Az amerikai Nyugat dalai*, 1937.12.07.; *A franciák Északamerikában*, 1940.01.11.;

Az angolok Északamerikában, 1940.05.29. *A cowboyok élete* című, 1940-ben megtartott előadásának pontos dátuma ismeretlen. Ezen kívül a Hopp Múzeum Adattárában fennmaradt egy előadásának hiányos kézirata is, *Az északamerikai indiánok utolsó szabadságharca* címmel. Az első két előadás a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárából, a harmadik pedig magántulajdonból van.

² Baktay háború előtti rádióelőadásai, a teljesség igénye nélkül: *Bombay és Kalkutta*, 1930.08.13.; *Látogatás Gandhi telepén*, 1930.11.06.; *Az indiai szabadságmozgalom és a Brit Birodalom*, 1930.12.27.; *Nyugat-tibeti utam Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain*, 1931.01.02.; *Nyugat-tibeti utam Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain*, 1931.01.05.; *Kőrösi Csoma Sándor élete a nyugat-tibeti láma kolostorokban*, 1931.03.18.; *Az otthon és a háziélet Indiában*, 1931.05.31.; *Látogatás Stein Aurél ázsiai táborában*, 1931.10.27.; *Kelet és Nyugat találkozása Indiában*, 1932.02.12.; *Benáresz, a hinduk legszentebb városa*, 1932.05.22.; *Ellora és Adzsanta sziklatemplomai*, 1932.07.17.; Cím nélkül, 1932.09.16.; *Zene, tánc és színjáték Indiában*, 1932.09.17.; Cím nélkül (Bukaresti rádió), 1933.01.??; *Az indiai csiláglóslás*, 1933.01.15.; *Tibet magyar bölcse*, 1933.04.09.; *Hogyan él az utazó a Himaláján*, 1933.05.21.; *Hogyan látja a világot a hindu*, 1933.06.22.; *Kóborlások Kasmír vizein*, 1933.08.31.; *Kelet Velencéje*, 1933.10.21.; *Kőrösi Csoma Sándor. Születésének 150. évfordulóján*, 1934.04.04.; *Kőrösi Csoma Sándor. Születésének 150. évfordulóján* (Bukaresti rádió), 1934.04.04.; *Indiai ünnepek*, 1934.04.29.; *A Mindenség törvénye*, 1934.09.05.; *India és az elefánt*, 1934.10.22.; *A Mahabharáta*, 1935.07.03.; *Kelet csodáiból*, 1935.09.16.; *A Védák irodalma*, 1938.12.16.; *India és Anglia*, 1942.04.01.; *Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain Indiában*, 1942.05.15.

³ Baktay hangjátékai a rádióban: *Eszenyi Olga és Jávor Pál előadóestje. A hibák bányája*. F. W. Bain hindu meséje nyomán írta és rádiószínpadra alkalmazta Baktay Ervin, rendező Csanády György, 1936.04.04.; *A hibák bányája*. F. W. Bain hindu meséje nyomán rádiószínpadra alkalmazta Baktay Ervin, rendező Barsi Ödön, 1938.10.27.; *Kőrösi Csoma Sándor*. Hangjáték. Írta Baktay Ervin, rendező Csanády György, 1939.11.28.; *Kőrösi Csoma Sándor*. Hangjáték. Írta Baktay Ervin, rendező Barsi Ödön, 1942.04.23.

⁴ Feltehetően Baktay jó barátja, a hangjátékait is rendező Barsi Ödön, aki maga is írt vadnyugati történeteket.

⁵ A mozik ezeket az egy óránál valamivel rövidebb filmeket általában a „nagy” játékfilm előtt játszoták, főképpen az ifjabb generáció épülésére.

⁶ A zeneileg „félprofi” Gottesmann Ernő (Sok Kutya).

DECEMBER

7

KEDD

Kath.: Ambrus pk.
Prot.: Ambrus

Bakhtay Ervin dr. előad.
(Léner Béla felv.)

BUDAPEST I.

Műsorkezelők: 9.45–14.40: Radó, 14.35–19.40:
Natter, 19.35–0.15: Tamásné.
Zenekadémia: Loránd.

6.45: Torna.

Utána: Hanglemezek. 1. Ábrahám: Harminckettes baka vagyok én — induló (Sebő Miklós). 2. Ralf: Éjjeli seregszemle (Odeonzenekar). 3. Petit: Údv a 85-ösöknek — polka (A francia köztársasági gárda zenekara, vez. Foret). 4. Heinecke: Romantikus keringő (Bécsi Bohém-zenekar). 5. Fasiszta induló (Katonazenekar, vez. Fuhsel).

Kb. 7.20: Étrend, közlemények.

10: Hírek.

10.20: Egy magyar mártír emlékezete. *Vécsey Zoltán dr.* előadása Sulyovszky Menyhértől halálának 100. évfordulóján. (Felolvasás.)

10.45: Ünneplő-ruhák. (Felolvasás.)

11.10: Nemzetközi vízjelzőszolgálat.

11.30: A december 9-i légvédelmi gyakorlatral kapcsolatban kísérleti adás a nyilvános hangszórók behangolása céljából és a rádiójel ismertetése.

12: Déli harangszó az Egyetemi templomból. Időjárásjelentés.

12.05: Rendőrzenekar. Vezényel *Szöllőssy Ferenc*. 1. Szöllőssy Ferenc: Eliássy-induló. 2. Ziehrer: Bécsi lányok — keringő. 3. Flo-tow: A tengerészek — nyitány. 4. Flegedy Sándor: Régi nóták. 5. Ridel Frigyes: Keleti jelenetek — szvit. 6. Hahn: Egyveleg Offenbach műveiből. 7. Armandola: Galopp.

Közben kb. 12.30: Hírek.

13.20 (1.20): Pontos időjelzés, időjárás- és víz-állásjelentés

13.30 (1.30): Győri Vince és cigányzenekara.

14.40 (2.40): Hírek.

15 (3): Árfolyamhírek, piaci árak, élelmiszer-árak

16.10 (4.10) Asszonyok tanácsadója. (*Arányi Mária* előadása.)

16.45 (4.45): Pontos időjelzés, időjárásjelentés, hírek.

17 (5): A december 9-i légvédelmi és légtitmi gyakorlat ismertetése. *Szedzerjev Jenő* előadása.

17.20 (5.20): Az amerikai Nyugat dalal. *Bakhtay Ervin* előadása, hanglemezekkel.

18.05 (6.05): A rádió szalonzenekara. Vezényel *Bertha István*. Közreműködik *Bekéné Ma-*

daras Gizella (fűtyszámokkal). 1. Planquette: Mohamed paradicsoma — nyitány. 2. a) Albeniz: Mallorca; b) Granada: Spanyol caprice. 3. Vince Ottó: Dal. 4. a) Saint-Saëns: A csalogány és a róza; b) Haydn: Andante cantabile; c) Ardiiti: Parla — keringő (Bekéné). 5. Lehár: Hercegisasszony — intermezzo. 6. Aggházy Károly: Magyar esték. 7. a) Carnevali: Szállj kis lepkém; b) Altmann: Angol keringő (Bekéné). 8. Coates: A tamariszkuszfa — intermezzo. 9. Schwalb Miklós: Csak egy kis keringő — keringődal.

19.10 (7.10): Jóléthez vezet-e a technikai haladást? *Dr. Surányi Unger Tivadar* egyetemi tanár előadása.

19.40 (7.40): Könnyű muzika. A budapesti és bécsi rádió közös műsora. I. A budapesti rádió adása. 1. Reptülj fecském (Flug mein Schwäblein) — népdal. A fűtyszóló előadja szalonzenekari kísérettel Bekéné Marjara Gizella. 2. Brahms: II., III., VIII. nagyra tánc. Előadja a rádió szalonzenekara. Vezényel Bertha István. 3. Cselényi József énekel, kíséri Sárai Eleonór és cigányzenekara. Dalok: Thegze-Gerber Miklós: Fut egy patak (Gát szövege); Szávold Richárd: Elindultam a vásárba; Szentirmai: Csak egy kislány van a világban; Várady Aladár: Édesanyám; Gergelyffy Gábor: Ne mondja senkinek; Pete Lajos: Nem való bokréta. — II. rész. A bécsi rádió adása. 1. Max Schönherr: Flugs umi — paraszt-tánc (rádiózenekar). 2. Bécsi egyveleg (Bécsi Bohém-négyes). 3. Pachernegg: János főherceg — szvit (zenekar). 4. Kern: Dornbachi dal. Eneklí Heinrich Friedl. 5. Stolz: Egyveleg a »Milliomosok« c. filmből (Bécsi Bohém-négyes). 6. Kronegger: Beim Heurigen (szammalzenekar). 7. Be-natzky: Vágyódás (zenekar). 8. Lehár: Csárdás és fínalé a »Pacsirta« c. operettből (zenekar).

20.45 (8.45): »Duse.« Hangjáték három részben. *Miklós Jenő* hátrahagyott színűvéből stúdióelőadás céljára átdolgozta és befejezte *Révay József dr.* Rendező *Németh Antal dr.* Közreműködik *ifj. Babrik János* (gitár). (Az október 20-i adásunk megismétlése visszafelvételről.) Személyek: Speaker — Filotás Lili; Duse — Bajor Gizzi; Alessandro Duse, az apja — Csontos Gyula; Romeo, a férje — Uray Tivadar; Teresa, a komornája — Ághy Erzi; Benvolio — Tasnády András; Primadonna — Tóth Böske; Kocsmáros, Polgármester — Bodnár Jenő; Első polgár — Baksa-Soós László; Második polgár — Sándor István; Igazgató — Rubinyi Tibor; Rendező — Balázs Samu; Stella, a nagy francia színésznő — Edry Kató; A költő — Rajnav Gábor; Pietro, agg gondolás — Ditrői Mór; Mária, komorna — Sitkey Irén.

Utána kb. 22.25 (10.25): Hírek, időjárásjelentés

22.45 (10.45): Budapesti Hangverseny Zenekar. Vezényel *Rajter Lajos*. 1. Mendelssohn: Trombita-nyitány. 2. Schubert: V. szimfó-

ÜTLEVÉL
fényképek azonnal!

2 darab rendelésmelő darabja
„PÁRISI FOTÓ” 48 fénykép
Párisi Nagy Áruházban

Bakhtay hanglemezes előadásának (*Az amerikai Nyugat dalai*) közlése a *Rádióélet* című lap műsorában, 1937.12.07.

Észak-Amerikában elsőnek a spanyolok kezdtek kutatni Mexikó felől a 16. században, de kalandozó konkvisztádoraik főleg csak aranyat-ezüstöt kerestek, azt remélve, hogy Észak-Amerikában is olyan dús kincsekre bukkanhattak, mint Mexikóban és Peruban. Csak jó száz évvel később kezdtek belátni, hogy igyekezetük hiábavaló: Észak-Amerika földje ugyan sok nemesfémeket rejtett, de a spanyolok akkor még nem munkával akartak szert

Baktay Ervin 37

AZ ANGOLOK AMERIKÁBAN

(rádióelőadás)

tenni a hőn óhajtott sárga ércre, hanem a kész kincseket szerették volna megkaparintani. Nem találták meg a legendás „aranyvárosokat”, s lassanként meghódítva a mai Unió területének délnyugati részeit, állattenyésztő és földművelő munkához láttak.

Közben két másik európai nemzet fiai is eljutottak Észak-Amerikába: a franciák és az angolok. A franciák a Szt. Lőrinc folyam környékén, Kanadában kezdték el a hatalmas földség felkutatását. Aránylag kevesen voltak, nem földéhes telepések vándoroltak ki az új francia birtokra, hanem inkább kalandorok. Mihamar fölfedezték, hogy Észak-Amerika legjelentékenyebb kincse a prém, a prémes bundájú állatok sokasága. A francia erdőjárók – *coureurs de forets* – atyamesterük, Champlain irányítását követve, a 17. századtól kezdve bejárták és átkutatták Kanada őserdeit és vízi útjainak sűrű hálózatát, barátságot kötve az őslakókkal, az indiánokkal. Az indiánok, mint mindenütt, Kanadában is szívesen fogadták a fehéreket. A franciák értettek hozzá, hogy megnyerjék a bizalmukat; nem akarták elvenni földjüket, csak a prémvadászat és prémkereskedelem egyre fejlődő szervezetébe és érdekkörébe kapcsolták be az őslakókat, s ezek szívesen szövetkeztek velük, mert a prémekért cserébe kapott európai eszközök, iparcikkek és fegyverek nagy értéket jelentettek szemükben. A franciák mindvégig jó barátságban éltek a területeiken lévő indián törzsekkel, s az indián háborúk csak akkor törtek ki, amikor egy másik fehér nép telepesei a maguk érdekkörébe vont törzseket a franciák s a franciákkal szövetséges indiánok ellen uszították.

Kanadától délre, Amerika keleti tengerpartján angol kivándorlók és kalandorok vetették meg lábukat, csaknem egy időben a franciák kanadai térfoglalásával, még a 16. század második felében. Megalapították Új-Anglia, majd Virginia gyarmatát. Eleinte ők is a prémvadászatra vetették magukat, de az angol gyarmatokon egészen más helyzet alakult ki, mint a francia területeken, s ez a körülmény egészen más eredményekre is vezetett. Ellentétben a franciákkal, az angolok mind nagyobb tömegekben vándoroltak be

Amerikába, különösen a 17. században, amikor a brit szigetországból kiűzött protestánsok – a puritánok – az Újvilágba tódultak, hogy ott új, szabadabb hazát teremtsenek maguknak.

38 A növekvő népességnek sokkal nagyobb feszítőereje volt, mint a gyér kanadai francia telepeknek. Tér kellett, föld, hiszen a bevándorlók nagy többsége földművelő volt.

Az első bevándorló csoportok, sőt még a 16. században partraszállók is könnyűszerrel jutottak terjedelmes földbirtokokhoz. Az Atlanti-partvidék mentén akkoriban az egyik legnagyobb és legfejlettebb indián népcsalád, az algonkinok törzsei laktak. Törzsfőnökeik kivétel nélkül barátságosan fogadták az érkező, különös idegeneket. Az indián a természet igaz fia volt, megértette a természet törvényeit: belátta, hogy a hontalan idegeneknek földre van szükségük. Eszébe sem jutott ellenséges indulatot tanúsítani velük szemben, hiszen a jövevények – amíg nem voltak sokan – roppant barátságosnak és jóakaratóknak mutatkoztak.

Az első amerikai angol telepek története szinte teljesen egyöntetű; az idegenek úgyszólván mindenütt barátságos fogadtatásra találtak és a vidéken uralkodó törzs főnöke önként, nemes jóindulattal engedett át nekik tekintélyes területeket. Legjellemzőbb s a két nép általános magatartását illusztrálhatja a Rhode-Islandi telep története. Massasoit, az algonkinok wampanoag törzsének nagyfőnöke, szeretettel fogadta a 17. század közepe táján partraszálló Roger Williams puritánjait; átengedte nekik a nagy szigetet és környékét, elszívta velük a békepipát a törhetetlen barátság jelképekéül, s ő maga, a népével, távolabb ütött új tanyát. Massasoit, mint az indiánok általában, szentnek tartotta a becsületszót és a baráti szerződést. Mindenkor az angolok mellett állt, ha kellett, védelmébe is vette őket. Halála előtt két fiának lelkére kötötte, hogy tartsák meg továbbra is a szerződést és maradjanak mindenkor az angolok barátai s védelmezői. A nagyfőnök fiait, harcias képességeik és vitézségük miatt az angolok elnevezték Fülöpnek és Sándornak, a macedón-görög történelmi hősökhez hasonlítva őket. Sándor fiatalon meghalt, Fülöp király – ahogyan az angolok nevezték – vette át apja örökét. Tizenkét éven át hűségesen kitartott a szövetség mellett. Pedig ez nem volt könnyű dolog. Mert közben egyre több angol bevándorló érkezett, s amint a település gyarapodott számban és erőben, a fehérek egyre gyakrabban szegtek meg az egyezséget. Se szó, se beszéd, újabb területeket szálltak meg és olyan eszeveszett módon pusztították a vadállományt, hogy néhány év alatt az egykor vadban dús területen az indiánok nem bírtak többé megélni. Az indiánoknak – noha a keleti törzsek jó része kezdetleges földművelést is űzött – az erdő állatvilága szolgáltatta életszükségleteik legnagyobb és legfontosabb részét. Vadhúson éltek, az elejtett állatok bőréből készítették a ruházatukat és részben lakóhelyüket, a sátrakat is; a vad minden porcikáját

gazdaságosan felhasználták, s amit ők maguk nem használhattak, azzal kutyáikat etették. A kutya az indiánok életében nélkülözhetetlen volt; kutyák cipelték cókókjukat a vándorlásokon, kutyák vontatták toboggán-szánjakat a téli havon. Az indián meg is becsülte a természet ajándékait; sohasem pusztította a vadat, csak annyit ejtett el, amennyire feltétlenül 39 szüksége volt, s így a hihetetlenül dús vadállományhoz képest szinte elenyésző volt az, amit az indián fegyvere elejtett. A fehérek azonban mit sem törődtek a hasonló elvekkel; irtották a vadat és irtották a pompás erdőt, hiszen nekik megművelhető föld kellett. S ha eleinte látszólagos jóindulattal még leplezték is, mihamar tudatossá vált bennük a cél, hogy az indiánokat teljesen ki kell szorítani a területükről. A folytonos túlkapások és szerződészegések nagyon megnehezítették Fülöp főnök – helyesebben, indián nevén Metakom – helyzetét. Törzse lázadni kezdett, és egyre hangosabba kívánta, hogy a fehérek harácsolásának vessenek véget. Nemcsak hitszegés, hanem rágalom is érte a becsületes főnököt a fehérek részéről. Ráfogták, hogy ő az, aki harcosait a telepések ellen ingerli, holott Metakom szívósan küzdött az elégedetlenkedők ellen és mindenképpen meg akarta tartani apjának tett ígéretét. De az idegenek mohósága és hűtlensége ellen is fellépett; figyelmeztette a puritánokat, hogy ne szegjék meg többé a régi egyezséget, mert különben nem tudja féken tartani felháborodott népét. Az angolok erre egyenesen ellene fordultak és fizetett kémekkel figyeltették minden lépését. A szerződészegések még gyakoribbakká lettek és amidőn a wampanoagok egyik altörzse, végleg elkeseredve, hadigyűlést tartott, az egyik áruló indián besúgta ezt az angoloknak. A puritánok, akik ekkor már sokan voltak, Metakomot vádolták árulással és váratlanul rajtaütve egy indián falun, felégették ezt, legyilkolva mindenkit, asszonyokat, gyermekeket sem kímélve. A derék puritánok magukat „Isten választott népének” tekintették és úgy olvasták Bibliájukat, hogy ennek minden sora az ő magatartásukat igazolja. Az indiánokban egyszerűen „amálekitákat” és „filiszteusokat” láttak és kijelentették, hogy Istennek tetsző dolog az amerikai föld első és jogos tulajdonosait minden eszközzel pusztítani. Metakom nem tétovázott tovább; fegyverbe hívta törzsét és véres megtorlással fizetett a kiirtott indián faluért. Az angolok erre „szent felháborodással” vetették magukat az indiánokra. Hosszan tartó, kegyetlen harcok következtek. De az idegeneknek jobb lőfegyvereik voltak, s az indiánok, akik a vad megfogyatkozása miatt csaknem éhen veszttek, nem bírtak sokáig ellenállni. Metakom végül vereséget szenvedett. De a puritánoknak még ez sem volt elég: a nagylelkű földajándékozót, Massasoit hőst és becsületes fiát, felbérelt orgyilkossal tetették el láb alól. Most aztán szabad volt a vásár, azt tehettek, amit akartak. Az elfogott indiánokat az

angol településeken rabszolgáknak adták el – nyilván ezt is Istennek tetsző cselekedetnek tartották –, míg a levért törzsek kénytelenek voltak elhagyni ősi földjüket, távolabbi tájakra vonulva, mélyebben a nagy rengetegbe.

40 Kisebb-nagyobb változatokkal ugyanez ment végbe mindenütt, ahol az angol telepesek előbb minden jót és szépet megfogadva elfogadták az indiánoktól felajánlott területet, majd amikor kellő erőre kaptak, családsággal és erőszakkal kismiszték a föld ősi urait mindenükből.

Ne vegye ezt senki az angol nemzet becsmérélsének! Nem az angol állam, nem a brit hivatalos hatalom követte el ezt a sok becstelenséget, hanem felelőtlen csoportok, olyan emberek, akik hátat fordítottak egykori szülőházaiknak. És ha az angolszász hódítók magatartása Amerikában szégyenletes volt is, ezt a tényt azóta minden szépítgetés nélkül maguk az angol és amerikai történetírók állapították meg, akikben a kultúremler lelkismerete fenntartás nélkül a legsúlyosabban elítélte őseik viselkedését. Nem mondhatunk olyan kemény ítéletet ezekről a dolgokról, hogy az ne legyen még mindig túl szelíd ahhoz a véleményhez képest, amelyet a legújabb kor angol és amerikai történetírói alkottak. Látni fogjuk, hogy a brit államhatalom hivatalos képviselői, a kormányzók, tábornokok és tisztviselők, később mindent elkövettek, hogy a telepesek tömegeit az indiánokkal kötött szerződések betartására kényszerítsék, de hovatovább tehetetlenekké váltak az egyre gyarapodó tömegekkel szemben, amely irtózatoss nyomással szorította a nyugati végek lakosságát mindig tovább nyugat, vagyis az indián területek felé.

A hollandusok is próbálkoztak telepítéssel Amerikában, pl. a 17. század elején ők alapították az indiánoktól kapott Manhattan szigetén Új-Amszterdamot, ami azonban nemsokára angol kézre jutott, és New York néven utóbb szédületes fejlődésnek indult.

A Kanadával határos területeken az angolok, akik a franciákkal Európában is állandóan hadilábon álltak, mindent elkövettek, hogy a franciák amerikai munkálkodását megzavarják. A határvidéken lakó harcias és független érzésű irokéz törzseket sikerült is a maguk érdekkörébe vonni, európai fegyverekkel ellátni és ráuszítani a francia érdekkörökhöz csatlakozott vájandotokra, akiket a franciák huronoknak neveztek el. A 17. század közepén kitért az angol-francia háború Észak-Amerikában is, és az erős angol gyarmati hadsereg végül megtörte a francia ellenállást. Az angolok 1763-ban Kanada s az addigi francia Észak-Amerika uraivá lettek. Egyedül a Mississipp déli síksága, Louisiana maradt meg francia kézen, de a 19. század elején Napóleon azt is eladta az akkor már független nemzeté lett amerikaiaknak.

A francia-angol háborúságok korát s a velük járó véres indiánharcokat mesteri tollal írta meg Fenimore Cooper, a mai napig is páratlan becsű Bőrharisnya-történetekben. Cooper főhőse, Nataniel Bumpo, az indián módon élő fehér vadász, Bőrharisnya, azonban nem csak írói képzeletből született.

Mintaképe valóban élt, s az amerikai angol előretörések legjelesebb, sőt hozzátehetjük, legnemesebb alakja volt. Daniel Boone volt a neve. Csaknem százesztendő életének legnagyobb részét a vadonban élte le. Élete és küzdelmei valósággal jelképévé váltak az amerikai előretörésnek, és az Unió első terjeszkedésének.

41

Mert a 18. század közepe táján már annyira elszaporodott az amerikai angol gyarmatok népessége, melyet folyton érkező újabb bevándorlók is növeltek, hogy a keleti vidék szűknek bizonyult befogadásukra.

Az addig létrejött 13 gyarmat azon a sávon alakult ki és indult fejlődésnek, amely az Atlanti-óceán és az amerikai kontinens keleti részében északról délig húzódó hosszú hegylánc, az Appalache közt terül el. Az indiánokat a főntebb említett módszerekkel lassanként kiszorították erről a területről; a törzsek elkeseredve és hiábavaló harcok és sok vérvesztés után visszahúzódtak az Appalache hegység erdeibe és a hegylánctól nyugatra fekvő vidékre. A felbolygatott indián törzsek persze kénytelenek voltak más törzsek régi területeire vonulni, s ezzel elkezdődött az indiánok tragikus önpusztító harca, hiszen a régebben ott lakó törzsek nem láthatták szívesen az újonnan jötteket, akik akarva-nemakarva az ő vadállományukat csökkentették. Még súlyosabbá vált a helyzet, amikor a 18. század második felében az angolszász határvidék népe, a keletről rájuk nehezedő terjeszkedés nyomásának engedve, egyre nagyobb csoportokban kezdte átlépni az Appalache hegyláncát és betört a forrongó, kavargó indián törzsek ezen területére is.

Csupán Pennsylvania brit népe élt ekkor békességben az indiánokkal. William Penn, Pennsylvánia – azaz Penn erdeje – alapítója, a quakereknek nevezett protestánsok vezére volt. A quakerek becsületesen viselkedtek, szentnek tartották az indiánokkal kötött szerződést, az úgynevezett „Hársfa alatt kötött” egyezséget. Megmaradtak területükön és távol tartották innen a többi angolszász földkeresőt. Ezért sohasem gyűlt meg a bajuk az indiánokkal. S ez mindennél ékebben szóló bizonyíték az indiánok nemes gondolkozására. Különbséget tudtak tenni fehérek és fehérek között, még a legelkeseredettebb, legvéresebb harcok korában is tiszteletben tartották a quakerek telepeit, és sohasem bántották a quakereket. Annál elszántabban küzdöttek azonban az Appalache-en túl előretörő angolszász telepésekkel és az ezek védelmére utóbb felvonult brit csapatokkal. De a harcokat inkább maguk a telepések vívták. S ezek első és legkiválóbb vezetője a már említett Daniel Boone, a híres Bőrharisnya volt. Ő fedezte föl Kentuckyt, ezt az új Kánaánt, ahol tízezerrel bolyongott a bölény, a szarvas és az antilop. Ő alapította meg itt az első telepet, Boonesborough-t, Boone várost. Ezen a vidéken a shawanok vagy shawneek törzse volt a leghatalmasabb, ezek is az algonkin népcsoporthoz tartoztak. A shawanok

keményen ellenálltak és Kentucky mihamar baljóslatú nevet nyert, Amerikaszerzte mint a „sötét és véres földet” emlegették. Boone igyekezett becsületes szerződéseket kötni az indiánokkal, de a telepesek gyülevész népe, különösen mikor egész sor új, távolabbi telep is létrejött Kentuckyban, 42 fegyelmezetlen, mohó és földéhes volt. Az indiánokban csak elpusztításra érdemes vadat láttak, és valóságos hajtóvadászatokat rendeztek rájuk. Mi több, a fehér faj nagyobb dicsőségére, túltettek az indiánokon is, mert ezeknél is szorgalmasabban skalpoltak, indián asszonyok és gyerekek fejéről is lehúzza a bőrt, mert egyes lelkiismeretlen kerületi parancsnokok vérdíjat tűztek ki és dollárjával fizették a beszolgáltatott fejbőröket. Érthető, ha a kifosztott, ismételten megcsalt és dúvadtként üldözött indiánok is véres bosszút álltak a fehéreken, ahol csak tehették. A shawanok tehetséges főnökei különben szabályos, nagy ütközeteket is vívtak az angol telepesekkel és csapatokkal; hajszálon múlt, hogy a Nagy Kanawha mellett vívott csatában nem semmisítették meg ellenfeleiket.

Az indián törzsek azonban külön-külön harcoltak, sokszor egymás ellen is, az előbb már említett okból. Csak egy-két nagy eszű, messze tekintő és lánglelkű indián főnök látta át, hogy nem állhatnak meg a fehérek előtt, ha nem sikerül a legtöbb törzset szövetségben egyesíteni. Pontiak, az Ottawa-törzs főnöke, zseniális diplomata és nagyszerű hadvezér volt. Sikerült egész sor törzset egyesítenie vezérlete alatt, és súlyos csapásokat mért az angol seregekre, sorra foglalta el a határvidéki erődöket. Ez a 18. század hatvanas éveiben történt. Ha közben a franciák, akikkel Pontiak szövetségre lépett nem szenvednek vereséget és az angolok nem foglalják el Kanadát, akkor Pontiak indián szabadságharca sikert ér el és ki tudja, hogyan alakult volna Észak-Amerika történelme. De Pontiak, bár évekig tartotta magát, végül is – mint egykor Metakom – felbérelt orgyilkosnak esett áldozatul. Az angol ügynökök sok, a harcokban végleg kimerült törzset megnyertek maguknak, és az indiánok megtörésében elsőrendű szerepet játszott – a pálinka is. A fehérek bőkezűen osztogatták ezt a gyilkos italt, és ahol az indiánok rákaptak, ott mihamar kihamvadt a büszke önérték és a férfias bátorság. E korszak utolsó és legtragikusabb hőse a shawanok fiatal hadifőnöke, Tekumsze volt. Ő is egész sereg törzset egyesített a fehérek ellen és sok diadalt aratott. Sajnos saját fivére, akit követként küldött a távolabbi törzsekhez, önző hiúságból elrontotta bátyja nagyszerű művét. A várt segédc csapatok elmaradtak.

De közben óriási változás ment végbe Észak-Amerikában. A számban és erőben megnövekedett amerikai gyarmatok megunták az angol korona gyámkodását. Az angol kormányzók és hadparancsnokok valóban igyekeztek féken tartani a földéhes gyarmatosok meggondolást nem ismerő indulatait, de az angol állam politikája elhibázott volt és helytelen, rövidlátó rendszabályaival teljesen elidegenítette magától a gyarmatokat. A gyarmatok népe

ügy fogta fel, hogy Amerikát az ő ereje és vére szerezte meg; nagyra nőtt bennük a harmadfél évszázad alatt kifejlődött amerikai nemzeti önérzet, és megszületett a tizenhárom gyarmat, azaz most már állam szövetsége, az amerikai Unió. S az Unió is megvívta a maga szabadságharcát, Washington vezérletével legyőzte az angol haderőt és 1871-ben belépett a világ független, nagy államainak sorába. 43

A magukra hagyott indiánok a nyugati végeken – Kentucky és Ohio területén – ekkor az angol államhatalom pártjára álltak. Világosan megértették, hogy a közben Kanadában megszilárdult angol hatalom kevésbé fenyegeti őket mint az Unió, amelynek népe szorította ki törzseiket ősi hazájukból.

Tekumsze, aki az Unió létrejötte előtt egyaránt harcolt az amerikai telepesek és az angol seregek ellen, az Unió elszakadásakor a brit hatalommal szövetséget kötött. Angol tábornoki rangot nyert és aranyvállrojtos, vörös brit egyenruhát öltve állt a szövetséget kötött indián és angol had élére. De az ügy elveszett. A fiatal Amerikai Egyesült Államok szedett-vedett hadserege, katonák és telepesek, megverték az angol-indián hadat a tippekenui csatában. Tekumsze, aki oly tragikus küzdelmet folytatott saját népével is, hiszen sok törzs nem tudta átlátni a szövetség célját, ebben az utolsó csatában is azonosította magát az üggyel. Látva, hogy az indián szabadság ügye elvesz, ő sem akarta túlélni, levetette a haszontalannak bizonyult szövetséges tábornoki kabátját, s teljes indián harci díszben, arcára az ősi harci jeleket festve vágtatott a csata legnagyobb forgatagába és elesett.

Ezzel lezárult az amerikai angolszász előretörés első nagy fejezete, és egy időre elült a harc. Az angolok kénytelenek voltak megelégedni Kanadával, s ott a francia hagyományokat téve magukévá, barátságos politikát folytattak az indiánok iránt; a diadalmasan megszületett Unió pedig erőt gyűjtött a jövőre újabb, még nagyobb előretörésére nyugat felé.

Az indiánok szomorú drámája azonban még nem ért véget. Az utolsó felvonást, és a legtragikusabb végjeleneteket már az Unió közönyös, egyre gazdagodó és terjeszkedő népe nézte végig, a 19. század folyamán. Hanem erről majd más alkalommal fogunk beszélni.

(Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára)

A filmek és az ún. „vadnyugati” regények alapján a legtöbben úgy képzelik, hogy a cowboy szüntelenül lovon ül, éjjel-nappal vágatva nyargalászik és puffogatja revolverét. Kétségtelen, hogy az amerikai Nyugat hőskorában

44 Baktay Ervin

A COWBOYOK ÉLETE A RÉGI COWBOY- DALOK TÜKRÉBEN

– hanglemez-bemutatókkal –

mindez tényleg jelentős része volt a cowboy életének, de igazi szerepe és munkássága nem merül ki az ilyesmiben. S a cowboy munkája manapság is otthonos még az Unió északnyugati és délnyugati vidékein, noha a harcias idők már elmúltak.

A cowboy nemcsak regényes figura, hanem munkájával igen jelentékeny részt vett az amerikai civilizáció kialakításában; úttörő szerepet játszott több mint fél évszázadon át, és Amerika történetében egy hosszú és fontos korszak jelképévé lett. Élete és tevékenysége egész külön világot teremtett. S ennek a világnak a színeit, hangulatát és lendületét híven megőrizték és kifejezik a régi, de ma is élő cowboy-dalok.

Az amerikai rideg állattenyésztés módszerei egészen sajátosak, hasonlóval nem találkozunk Európában, még nálunk Magyarországon sem, pedig a magyar pusztákon helyel-közzel a mai napig fennmaradt rideg pásztorkodás talán még legközelebb áll az amerikai állattenyésztés jellegéhez. Még leginkább a csikós alakja hasonlít a cowboyra, de több köztük az eltérő, mint az egyező vonás. S ezért helytelen a cowboy nevét magyar kifejezéssel pótolni, ahogyan a fordítók regényekben és filmfeliratokban próbálkoznak ezzel, „tehenésznek” vagy pláne „csordásnak” nevezve a cowboyt. Képzeljük csak el a hazai tehenész vagy a falusi csordás típusát és munkásságát – ezt igazán bajos lenne kapcsolatba hozni a cowboyéval!

Hogy igazán megismerkedjünk a cowboy életével és munkájával, röviden vázolnunk kell a történetét is. Amerikába a Mexikót meghódító spanyolok vitték először lovat és szarvasmarhát, s ők alapozták meg a nagyarányú tenyésztést is az Újvilágban. Az Unió mai délnyugati és déli területei egészen a múlt század negyvenes éveinek idejéig Mexikóhoz tartoztak. Spanyol eredetű mexikói nagygazdák kezdték el ezeken az óriási, füves rétségeken és zárt völgyekben oly gazdag területen a rideg állattenyésztést. Egy-egy ilyen gazda a szó szoros értelmében uralkodott a maga rengeteg kiterjedésű birtokán. Felépítette tágas, kényelmes otthonát a terület alkalmas pontján; ez volt a *rancho*, de általában *rancho*-nak nevezték az egész birtokot, a tulajdonosát pedig *rancheronak*. A sok ezer marhából álló gulya őrzését

és az állattartással kapcsolatos sokféle tevékenységet lovas legények, az ún. *vaquerók* látták el. A nagy területen szétszéledő jószágot meg kellett védeni nemcsak a ragadozó vadállatokkal szemben, hanem az elszánt marhalopók és lókötők támadásaival szemben is. Olykor indiánok is lecsaptak a jószágra. A vaquero tehát nemcsak pásztor, hanem lovas harcos is volt. 45 Ez büszke, kemény, önérzetes embereket formált belőlük. Az igazi vaquero büszke volt arra – s ma is az –, hogy ő „cabellero”, és ha alkalmazott volt is, úrnak és szabadnak tekintette magát, aki inkább munkatársa, semmint szolgálja a gazdának. Ez az önérzet kifejezésre jutott öltözékében és felszerelésében is: cifra, ezüst-arany-fonállal hímzett, ezüstpitykével ékesített ruhát, nagy sombrero-kalapot, óriási tarajú, ezüstveretes sarkantyút viselt; lószerszáma, az arab eredetű magas kápájú nyereg szintén cifra és díszes volt, s ilyen maradt mainapig. Természetesen fegyvert is hordott.

A mexikói rancho-birtokok nemcsak Észak-Mexikó hegyvidékén, hanem Texasban, Arizónában, a későbbi Új-Mexikóban, Coloradóban, Nevadában, Californiában, vagyis az egykor Mexikóhoz tartozó területeken is otthonosak voltak. A 19. század elején viszont egyre több brit és más származású európai telepes szivárgott be ezekre a területekre az Unióból. Texasban és másutt ezek az amerikaiak mihamar eltanulták a nagyban való állattenyésztés mexikói módszereit. A gringók – ahogy a mexikóiak az amerikaiakat nevezték – persze a maguk hasonmására formálták át a rancho-gazdálkodást. A ranchót angolosan ranch-nek nevezték, a tulajdonosból rancher, a vaqueróból cowboy lett. De igen sokat átvettek a mexikóiaiktól; nemcsak sok spanyol eredetű szak kifejezés honosodott meg így az amerikai-angol nyelvben az állattenyésztők közt, hanem a cowboy ruházata és felszerelése is erősen hasonlított a vaqueróéhoz. A gyakorlatiasabb amerikai szellem ugyan némileg leegyszerűsítette ezeket, de azért a cowboy is megkedvelte és megszokta a színes, cifra holmit, a mutatós lovasszerszámot. Büszkeség és függetlenség dolgában pedig a szabad Amerika fiai még túl is tettek a mexikóiakon. S amikor Texas 1836-ban a maga erejéből kivívta függetlenségét, majd később az Unióhoz csatlakozott, a rancherek és cowboyok az új állam arisztokratái lettek. Ugyanez ment végbe azokon a határterületeken is, amelyek a negyvenes években vívott háborúk eredményeképpen átmentek az Unió birtokába.

Ezeknek a területeknek első amerikai, vagyis Unióbeli telepesei az állattenyésztők voltak. Megszokták, hogy a maguk urai legyenek és senki se parancsoljon nekik. Szavuk törvény volt a nagyobbára lakatlan, puszta területeken. Ez a törvény persze ősi, primitív és kemény volt. A ló- vagy marhalopás főbenjáró bűnnek számított és halállal büntették. A tettenérés

helyszínén felkötötték vagy lelőtték a tolvajt; a bíró és az ítélet végrehajtója az volt, aki a lóköttöt elcsípte. Ez a törvény sok helyütt egészen a múlt század végéig érvényben maradt, akkor is, amikor már a civilizált jogrend első képviselői megjelentek eme vidékek kezdetleges településein.

46 De az állattenyésztő vidék – elsősorban Texas – igazi fénykora az amerikai polgárháborúval kezdődött. Észak Dél ellen vívott négyesztendős, elkeseredett harcában Texas a déliek oldalára állt, és az ottani állattenyésztők látták el a déli Konföderáció hadseregét lóval és élőmarhával. Elképzelhetetlen fellendülés következett, de amikor a háború 1864-ben Észak győzelmével ért véget, a texasi gazdák nem tudtak mit kezdeni a felszaporodott állományukkal. Délen nem lehetett többé eladni a rengeteg jószágot. Közben távolabb északon kiépült az első nagy vasútvonal, keresztül az amerikai kontinensen. A déli gazdák tehát nem tehettek mást, mint hogy jószágukat elvigyék a vasút közelébe, ahol a kereskedők megveszik és vasúton továbbszállítják a marhát vagy lovat; vagy elindultak gulyáikkal, hogy távolabb Nyugaton vagy Északnyugaton, az akkor még betelepítetlen „senkiföldjén” keressenek új, tágas és háborítatlan legelőterületeket.

Ez a korszak emlékezetes maradt Észak-Amerika történelmében. A „Cattle Trail”, azaz a „gulya nyomdokok” korának nevezték el. Több ezer marhából álló nagy gulyákat hajtottak észak vagy északnyugat felé a déli cowboyok, keresztül az akkor még szinte teljesen néptelen füves síkságokon. Valóságos nomád élet, új népvándorlás volt ez. A gulyák kísérői lóháton, a gazda családja, főleg a nők és a gyerekek, ekhós szekereken utaztak. Hosszú hetekig, olykor hónapokig tartott az út. A pusztai vihar, az éjszaka leple alatt elősettenkedő farkasok, vagy a váratlanul lecsapó marhatolvaj-bandák, esetleg egy-egy kóborló indiáncsapat megriasztotta a jószágot, és a félvad gulya veszett rohamban száguldott szerteszét a határtalan pusztán. Még ha nem kellett is rajtaütőkkel harcolni, maga a jószág megfékezése és összetételése is kegyetlen erőfeszítést jelentett. És ehhez nem volt sok ember: öt-hatezer főnyi gulyát is ritkán kísért húsz-harminc cowboynál több.

De a cowboyok megállták a helyüket. Kemény, félelmet nem ismerő, dolgukat pompásan értő fickók voltak. És a brit eredetű amerikai ember egészséges humora is élt bennük; küzdöttek, verekedtek, dolgoztak erejük utolsó cseppjéig, de nem felejtettek el kacagni. A maguk baján is tudtak nevetni. Ez a minden eshetőséget bátran elfogadó, de mindig derűsen bizakodó szellem jut kifejezésre az egyik legrégebb cowboy-dalban, amely a „gulya nyomdokok” korában keletkezett, és a leghíresebb ösvényről, a Chisholm Trailről szól. A pusztában esténként kigyulladtak a tábortüzek, valamelyik szekérről néhány hangszer is előkerült, és a marcona fickók rázendítettek a nótára:

(1. THE OLD CHISHOLM TRAIL – hanglemezzel)

Ez több mint 70 esztendő s dal, amely vidám humorral festi a cowboy-élet nehézségeit és keserveit, ma is kedvence a cowboyoknak. De a küzdelmes út a gulya-nyomdok mentén komorabb hangulatokat is felidézett. A vándorló gulyák nyomdokán egyre több és több kis halom emelkedett, amelyek fölött átabotában felütött fakeresztek hirdették, hogy egy-egy kemény fickó elérte az ösvény legvégét. Itt született meg a „Haldokló cowboy dala”. A boldogtalan legény arra kéri bajtársait, hogy ne temessék el a magányos pusztában, szűk kis sírba, ahol a farkas üvölt majd fölötte. De hiába kérleli őket – ugyan, mi mást tehetnének? Eltemetik a magányos pusztában, szűk kis sírba és a sír fölött farkas vonyít...

Új Forrás 2021/3 – Baklaj Ervin: A cowboyok élete a régi cowboy-dalok tükrében – hanglemezbemutatóikkal

(2. THE DYING COWBOY – hanglemez)

A gulyák megtették nagy útjukat, elérték Dodge Cityt a vasútvonal mellett, vagy eljutottak a távoli új vidékre, a Sziklás-hegység valamelyik tágas, jól védett völgyébe. Az ösvény viszontagságai véget értek, de azért a cowboy-élet nem vált könnyűvé. S az ilyen életben nagyon érthető, ha a legények kárpótlást kerestek a sok nélkülözésért, a megfeszített munkáért, és életük szakadatlan kockáztatásáért. Mihelyt beterelték a jószágot az új vasútvonal állomása mellett épült nagy karámokba, felvették járandóságukat a gazdától és siettek mulatni! A Nyugat földből kinőtt deszkavárosainak amúgy is ez volt az egyedüli létjogosultságuk: az állattenyésztők szükségleteit és igényeit kellett kielégíteniük. Hasonló városok keletkeztek egyik napról a másikra az új állattenyésztő területeken is, nem csak a vasút mentén. A legények aztán szombat este belovagolhattak a városba egy kicsit szórakozni. A város központjában ott volt a két legfontosabb intézmény: a nagy vegyeskereskedés, ahol tölténytől Stetson-kalapig, patkótól nyeregig, tarka kendőtől fekete szalonkabátig minden kapható volt, amire a puszták fiainak csak kedve szottyannhat; s a mulató, a kocsmával kapcsolatos tánchelyiség és játékbárlang, ahol a legények szívük szerint kimulathatták magukat. Mit bánták ők, ha az ital gyalázatos, a táncosnők kétesek és a játékasztalok hivatásos kezelői hamiskártyások voltak? Mulattak, mulattak féktelenül és a mulatság gyakran végződött verekedéssel és lövöldözéssel. Hiszen a hatlövétű Colt-revolver már a negyvenes évek óta a Nyugat legnélkülözhetetlenebb „munkaeszközévé” vált... De mindez szintén hozzátartozott a szórakozáshoz. Túlfűtött erejű, telivér férfiak világa volt ez, férfiaké, akik megszokták, hogy a halál állandóan árnyékként kísérfje lépteiket. Aztán, ha elúszott a kemény munkával, sok veszély árán megszolgált pénz, és az ital elgyalázta a legényt, akárhány cowboy arra ébredt, hogy nem bír többé megállni a lejtőn. A puszták csavargói és az útonállók többnyire ilyen lezüllött cowboyokból rekrutálódtak.

Persze a szerelem is belejátszott ezekbe a pusztai tragédiákba, amelyeket azonban elpusztíthatatlan őshumor sokszor tragikomédiává festett át, mint a „Jack o’ Diamonds” régi dalában, amelyben a rossz útra tévedt legény elpanaszolja keservét a szerelmének, aki őt megveti, úgyszólván nem marad egyebe, mint a kártya, az ital és a kétes fickók társasága...

(3. JACK O’ DIAMONDS – hanglemez)

A keserűség és a humor elválaszthatatlanul keveredik az ilyesféle cowboy-dalokban. Jellemző és érdekes, hogy nincs egyetlen régi cowboy-dal sem, amely a féktelen dorbézolást dicsőítené. A kemény, kerges, sokszor eldurvult férfiakban a természet romlatlan környezete, amelyben életük javarésztét töltötték, érintetlenül hagyott valami tiszta és becsülésre méltó vonást, s a lelkiismeret szava sem némult el bennük. Ez ugyan sokszor csak túl későn szóval meg s a keserű megbánás még a halál küszöbén is mókás ötletekkel vegyül össze, mint abban a dalban, amelyben a fiatal legény, akit egy kocsmai veszekedésben lelőttek, arra kéri egyik társát, hogy intse a többieket, ne térjenek arra az útra, amely őt romlásba vitte, de közben arra is gondja van, hogy utolsó szavaival a temetéséről intézkedjék, még pedig ilyenképpen: „Tizenhat kártyás vigye koporsómat – hat szép lány hordozza szemfedőmet....”

(4. THE COWBOY’S LAMENT – hanglemez)

De a cowboy küzdelmes, nehéz életében csak epizód a zajos mulatozás és a kocsmá. Napjait munkában tölti, és ez a munka egész embert, talpig férfit követel. Mert künn a pusztán, a „range”-en sohasem henyélhet a cowboy. A jószágot nem tartják együtt, hagyják, hadd széledjen szét a pusztán. Éppen ezért vált a nyugati és a délnyugati hegyes vidék az állattenyésztők paradicsomává. Egy-egy óriási kiterjedésű völgyben szertekóborolhat a marha; elég a völgy kijárait szemmel tartani. Ilyen helyeken gerendakunyhók állnak, sokszor húsz-negyven kilométernyire a ranch központjától, és egy-két cowboy tanyázik a külső őrállomáson. A cowboyok általában naponta végignyargalják a ranch területét és ellenőrzik, nincs-e valami baj a félig elvadult jószág körül. Nyáron a nyugaton gyakori feneketlen sárlyukakba belesüppedt állatokat kell kihúzni a dágványból. Veszedelemes dolog ez, mert a cowboy lova is beletévedhet az ingoványba. Lasszót kell vetni a vergődő marhára és lóval kivontatni a „quicksand” halálos öleléséből. S ha sikerült megmenteni az elvadult állatot, ez rendesen azzal hálálja meg, hogy nyomban előreszegezett szarvval rohamozza meg a lovat. Télen a „blizzard” gyilkos hófúvásában kell biztosabb, védettebb helyekre terelni a makrancos vagy félig megfagyott jószágot. Egész éven át ügyelni kell arra is, nem forgat-e „széles

hurkot” valamelyik szomszéd. „Széles hurok” – wide loop –, így nevezik, ha valaki idegen jószágra veti lassóját, vagyis a máséból gyarapítja a maga állatállományát. Ez különösen a még megjelzetlen borjakkal eshet meg; vigyázni kell tehát, hogy a borjakat idejében ellássák a ranch bélyegzőjével. Ez rendszeren a tavaszi összetetereléskor történik. Ez a híres 49 „round up”, a cowboyok munkájának legfárasztóbb része. Olykor tízhús napig is eltart, míg a szétkallódott jószágot csoportonként összeteterelhetik. Az összeteterelés alatt a legények künn táboroznak a pusztán, és a nagy nehezen egybegyűjtött gulyákat lovasok tartják össze, éjjel-nappal felváltva körözve a gulya körül. Így megy ez, amíg minden elsőfű borjút ellátnak jelzéssel, belésütik a tüzes bélyegzővasat. Ősszel újabb nagy összeteterelés következik; most csapják ki a gulyából a kész, eladható állatokat. Az eladandó gulyát sokszor napokig tartó úttal kellett beteretelni a legközelebbi városba, vagy vasúti állomásig. Mindez – és még sok más, mindennapos elvégezni való – nehéz munka, tele veszéllyel, mert a rideg marha nem valami szelíd, jámbor jószág. Az összeteterelés kegyetlenül fárasztó munkáját a cowboyoknak jobban kell bírnia, mint a lovának. Mert egy-egy cowboy úgy hatóránként lovat vált; a ló nem bírná az egész napos hajszát. A rengeteg tartaléklova a „wrangler”, vagyis a csikós tereli össze és hajtja be hajnalban a legelőről, mert éjszakára szabadjára eresztik a spanyol szóval „remudának” nevezett kis ménest. A lovakkal sem könnyű bánni, hiszen ezek is félig vadak, mégis többnyire fiatal fickókra, suhancokra bízzák a „wrangler” munkáját, hiszen az idősebb, gyakorlottabb cowboyokra szükség van a gulya körül. A legnagyobb baj és veszedelem, ha a gulya megbokrosodik és világgá rohan. A megvadult marha keresztültapos mindenben, ami útjába kerül és jaj annak, akinek a lova nem gyorsabb, mint a veszettül száguldó jószág. Pedig a legényeknek a rohanó jószág elé kell vágniuk, hogy lövöldözéssel, kalap vagy esőköpeny-lengetéssel oldalra tereljék az élen vezető barmokat, arra kényszerítve a megvadult gulyát, hogy körben száguldjon, és lassanként kifussa ijedelmét anélkül, hogy szétszéledne. Ilyen „stampede”-ről, azaz a gulya megvadulásáról szól a „Little Joe the Wrangler” című dal; a kis Jóska gyerekről, a szegény hontalan árváról, akit a gazda fel fogadott a lovak mellé, s akit a megvadult gulya agyontaposott.

Új Forrás 2021/3 – Baklaj Ervin: A cowboyok élete a régi cowboy-dalok tükrében – hanglemez-bemutatóval

(5. LITTLE JOE THE WRANGLER – hanglemez)

Hanem a cowboy nehéz munkája közben is arra gondol ám, hogy ne maradjon örökösen csak fizetett legény, aki havi 40-60 dollárért nap nap után kockáztatja épségét vagy életét. A gazdának, vagy a szomszédos gazdának leányaik is vannak, és ha ez a szomszédság fél- vagy egésznapig lovaglást jelent is, a

fiatalok megismerkednek egymással, annál inkább, mert a pusztán felnőtt leányok maguk is éppúgy megülik a lovat s éppúgy tudnak bánni a jószággal, mint a legények, és részt is vesznek a munkában, ha kedvük tartja. És a szerelmes fiatalok romantikus érzésével, egyidejűleg gyakorlatias célok 50 is felderengenek: megházasodni, és új tanyát, kis ranch-et alapítani, ha kevés jószággal kezdik is a maguk külön életét. S a marcona, kemény cowboy egyszerre gyöngéd, epedő szerelmessé válik, különösen, ha választottja nem viszonozza az érzelmeit. S ilyenkor a tábortűz mellett vagy a hálóláz padján felhangzik a szerelmes cowboy bánatos dala:

(6. COWBOY'S LOVE SONG – hanglemez)

De az erőteljes, egészséges fiatal férfi nem kesereg sokáig. Vagy elnyeri a választottját, vagy ha nem, akkor otthagyja a vidéket, és nekivág a messzeségnek. Új táj, új élet, új lehetőségek, új veszedelmek – ez neki való! Vagy új leányt talál, aki hűségesebb a réginél, vagy – megtalálja azt a golyót, amelyre – a klasszikus nyugati kifejezés szerint – „az ő neve van ráírva”. Így énekl az a cowboy is, akit elhagyott a kedvese, s most elindul, hogy Mexikóban próbáljon szerencsét.

(7. FOLLOWING THE COW TRAIL – hanglemez)

Különben is, a cowboy nem szeret sokáig egy helyben maradni. vagy ahogyan mondja: megrozsdásodni. A használható, ügyes legény mindenhol találhat munkát; a világ nagy, s a szerencse talán éppen ott, túl a láthatáron várakozik! Könnyen utazik a cowboy; összeszedi kevés cókómókját, batyuba köti és felkötözi vezetéklova hátára, kényesebb holmiját a nyerge mögé köti, nyeregbe száll, és búcsút mond a környéknek. És ha egyszer rászánta magát, akkor már hiába bíztatják, hiába marasztalják – ő már a messzeségbe néz, lelke tele van vidám bizakodással, és új élményeket váró izgalom feszültségével. Akkor már a leány hiába is kérleli, hogy szálljon le a lováról, és üljön le ő mellé, a legény nem áll meg: „Lábam a kengyelben, markomban a kantárszár – Isten veled, szép leány, Isten veled Cheyenne!”

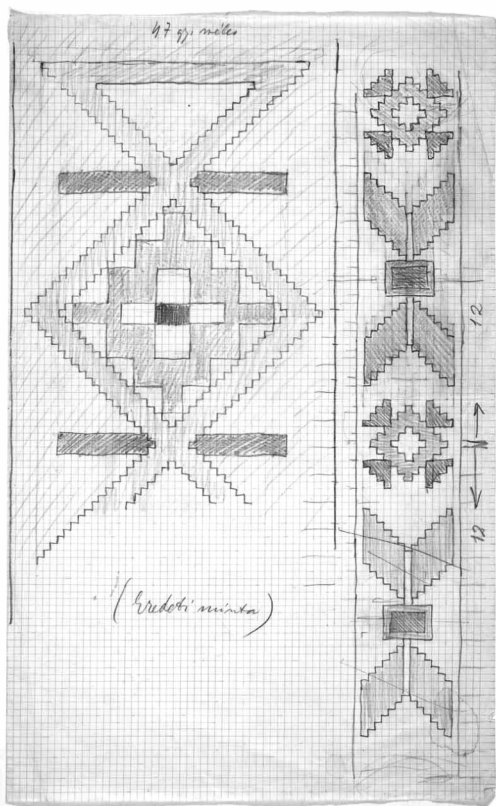
(8. GOOD BYE OLD PAINT – hanglemez)

Kóborol, meg-megáll a cowboy, munkát vállal, küszködik, dolgozik, olykor-olykor benyargal a legközelebbi városba egy kis mulatsággért, aztán megint nekifekszik a munkának. És ha a szerencse kedvez, akkor előbb-utóbb megtalálja a maga otthonát, amelyre bevallottan vagy bevallatlanul – mindig vágakozott. A maga otthonát, valahol a Nyugat egyik szép táján, künn a szabad

természet közepette, távol a zajos, hajzsás városoktól. A „range”-en, ahogyan a szabad pusztát vagy a hegyek ölén elterülő érintetlen tájat nevezik. Mert csak a szabad természetben érzi magát igazán otthon. Így volt ez régen, a Nyugat fénykorában, de így van ez ma is. Mert ha a modern élet elhódította is a cowboy otthonos területének legnagyobb részét, azért 51 vannak még hatalmas vadon területek Északnyugaton és Délnyugaton, ahol még nyargal a cowboy és a föld feldübörög a gulyák patái alatt. És ezeken a tájakon ma is felhangzik csöndes estéken a régi szép dal a pusztai otthonról, ahol az ember szabadon, háborítatlanul élhet, ahol – mint a dal mondja – „ritkán szegi kedvünket barátságtalan sző”, a puszta magányában álló otthonról, amelyet elégedett tulajdonosa „nem cserélné el a világ valamennyi ragyogó városával sem”...

(9. HOME ON THE RANGE – hanglemez)

(Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára)

Amerika történetének tekintélyes része egészen a múlt század végéig jóformán nem volt egyéb, mint a nyugati határ története. Az amerikai kontinens keleti partvidékén letelepült angol gyarmatosok a 17. század óta szakadat-

52 Baktay Ervin

AZ AMERIKAI NYUGAT DALAI

– hanglemez-bemutatókkal –

lanul nyomultak előre nyugat felé, lépésről-lépésre meghódítva a mai Egyesült Államok óriási területét. A kelet civilizálódott: ipar és kereskedelem, városi, modern élet fejlődött ki rajta, míg a nyugati végek kalandos,

kemény, harcedzett úttörői fegyverrel a kézben tolták előre a határt, előre, mindig nyugat felé. A Távols-nyugat, a Vadnyugat határszéli sávja volt mindvégig az amerikai civilizáció előőrse. A múlt század közepe táján ez a Nyugat már a Mississippi folyamon túl kezdődött, aztán lassan előrenyomulva elérte a Sziklás-hegység vonalát és délnyugaton a Mexikóval határos vidéket. Ezen a széles sávon, Kanadától le Mexikóig, tovább élt a Nyugat, minden romantikus színével és lázas, viharos erejével csaknem a múlt század végéig. Az ötvenes évektől egészen a nyolcvanasokig indián harcok, nyugat felé törtető ekhós szekerek nyikorgása, bölénycsordák, bölényvadászok vágató lovai, a Sharps-puska dörrenései, a Texasból északnyugat felé vándorló óriási gulyák dobogása, a gulyát hajtó cowboyok rikoltásai, vagy a marhatolvajok revolvereinek robaja verték fel a Nyugatot. Amint a határ előrenyomult, egyre nagyobbá, egyre hatalmasabbá növekedett az Unió területe.

A rabszolga-felszabadító polgárháborúig, vagyis a 60-as évek elejéig, a déli államokban a nagy földbirtokosok néger rabszolgákkal műveltették földjeiket. A Dél lovagias, feudális és arisztokratikus felfogása mindig rokonságot tartott a nyugati végek büszke, harcias, kalandos szellemével. Az amerikai négerdalok előbb Délen váltak közismertté, de elterjedtek a Nyugaton is. A texasi gulyákat messze vidékekre hajtó legények elvitték ezeket a déli eredetű dalokat a Nyugat minden tájára.

A déli népdalok azonban nem a négerrek afrikai származású, ősi zenei emlékeiből születtek, hanem az angol és skót népdal nyert új szint és hangulatot a négerrek primitív, de rendkívül jelentékeny zeneérzékével párosulva. A leghíresebb ilyen déli népdalok, noha a rabszolgasors reménytelen szomorúságát siratják, az amerikai Stephen Foster szerzeményei. Foster a 40-es és 50-es években a Dél és a Délnyugat kóbor énekes volt, aki birtokról birtokra, tanyáról tanyára vándorolt és bendzsójával kísérve magyszerkesztette dalait, ezeket megismertette mindenütt a néppel, fehérrel és négerrel egyaránt. Foster melódiáit komoly zenei érték, férfias, sohasem lagymatag vagy

szenimentális szomorúság, de olykor vidám, gyermekien üde humor jellemzi. Dalai mai napig is élnek. Egyike a legnépszerűbbeknek a „Swanee River”, másképpen „Old Folks at Home” című, amelyben néger rabszolga, akit idegenbe eladtak s elszakítottak szüleitől, panasolja bús vágyódását a szülőföld és az övéi után. A hangsúly nem a rabszolgaságon, hanem a honvágyon s az elhagyatottságon van, így válhatott az amerikai fehér népesség közkedvelt népdalává is, főleg a Nyugaton.

53

(1. hanglemez: *Old Folks at Home*, His Master's Voice, C. 1657)

De Stephen Foster, az amerikai népdal atyja, vidámabb nótákat is szerzett. Amikor a 60-as évek közepétől kezdve a texasi gulyák és cowboyok nagy vándorlása megindult északnyugat és nyugat felé, s ez a jellegzetesen amerikai gazdálkodási ág, a nagybani rideg állattenyésztés és művelői, a daliás, cifra öltözetű, sarkantyút pengető, nagykalapú rancherek és cowboyok elárasztották a Nyugat senkiföldjét, a texasi legények Foster vidám dalával ajkukon törtettek előre a gulyák nyomdokán. Messze szállt a dal a jókedvű fickóról, aki minden bajjal vidáman szembenézve, a jövőben bizakodva megyen délről észak felé. A dal refrénje magyarul körülbelül így hangzik: „Ne sírj Zsuzsi, ne hullass könnyet értem, hiszen bendzsómat pengetve jövök már hozzád Alabama felől!”

(2. hanglemez: *Oh Susannah!* Victor Record, 21169-A.)

De ugyanebben az időben a földéhes farmernép áradata is megindult a Nyugat felé! A földművelő hatalmas ekhós szekérre rakta szerszámain, csekély bútorát és családját, lovakat, öszvéreket vagy ökröket fogott be a nehézkes járműbe, s jószágával együtt elindult új hazát keresni a Nyugat gazdátlan térségein. Rendszerint egész szekérkaravánok keltek útra, de még így is veszedelmes volt az átkelés a végtelenbe nyúló, úttalan préríken, ahol a földjüktől megfosztott, galádul kijátszott indiánok nem egyszer lecsaptak a kivándorlókra, hogy megakadályozzák a fehér telepesek beözönlését ősi területükre. A kivándorló családok férfiai lóháton haladtak a szekérsor elején és két oldalán, s a nyeregkápán keresztbefektetve, lövésre készen tartották puskájukat. Ha kellett, az asszonyok is fegyvert fogott. De mind tele voltak bizakodással és nem lakozott szívükben félelem. Ez a kemény, elszánt, magabízó és reménykedő hangulat árad a kivándorló szekeresek régi dalából, amely a nyikorgó, feltartóztathatatlanul gördülő kerek forgásának ritmusát kíséri.

(3. hanglemez: *Wagon Wheels*, Brunswick, Cat. Nr. 6759, A-/A.9592./)

A már említett rideg állattenyésztést elsősül a texasi amerikaiak tanulták el a mexikóiaktól. Texas a múlt század 30-as éveinek közepéig még Mexikó része volt, s amerikai telepesei száz évvel ezelőtt nehéz harcok árán vívták ki az állam függetlenségét Mexikóval szemben. A spanyol Donok utódai őri-
54 ási területeken legeltettek marhát, lovat Texasban is, s a sokezer főnyi gulyákat, vagy méneseiket mexikói vaquero-k őrizték, terelték. A vaquero volt az amerikai cowboy őse. Amikor az amerikaiak Texasban áttértek a nagybani állattenyésztésre, ennek módszereit, szokásait, műszavait nagyobbára a spanyol nyelvű mexikóiaktól vették át, a cowboy pedig a vaquero ruházatáról, lószerszámáról vette a maga felszerelése mintáját, némileg módosítva, egyszerűsítve azt.

A polgárháború alatt – 1861-től 1864-ig – Texas a déliek oldalán küzdött, a háború négy esztendejében a texasi jószágtenyésztők látták el a déli konföderáció hadseregét élőállattal, hússal és katonalóval. A konjunktúra azonban véget ért a déliek vereségével és a békekötéssel. A felszaporodott gulyáknak nem volt elég hely többé Texasban, s a jószágot eladni nem lehetett odalenn délen. Ekkor a nagy rancherek, vagyis állattenyésztő gazdák közül sokan felkerekedtek és elhagyva Texast, elindultak gulyáikkal Nyugat és Északnyugat új területeire. Ezt az időt nevezi Amerika történelme „a gulyanyomdokok – a Cattle Trail – korának”. Az olykor 10-20 000 főből is álló félvad gulyákat húsz-negyven cowboy hajtotta az új területek felé, nem egyszer hónapokig tartó vízontagságos úttal. Közben marhatolvajok, banditák és portyázó indián csapatok ellen is harcolniok kellett. Így jutott el a cowboy és a texasi hosszúszarvú marha mindenüvé a Nyugaton, Arizonától Wyomingon át fel, egészen Oregonig. A cowboy felváltotta a bölényvadász és a végek úttörőit, s azontúl ő lett a Nyugat legjellegzetesebb, legszínesebb, legregényesebb alakja.

A nyugtalankodó gulyát a legények énekszóval csitíttgatták; tapasztalás tanította meg őket arra, hogy a megbokrosodni készülő félvad állatokat megnyugtatja az ének. A cowboyok a régi, nyugati népdalokon s a Foster-féle melódiákon kívül új, magukszerzette dalokat is énekeltek, s énekelnek manapság is. Ezek a dalok kezdetlegesek és egyhangúak, de egészséges őserő lüktet bennük, az állatokat vágatva hajszólo legények éles rikoltása, a jószág panaszos vagy riadt bőgése visszhangzik belőlük. Ilyen régi cowboy-dal a „Gulya nyomában” című is.

(4. hanglemez: *Following the Cow Trail*, Victor R. 20067. B.)

Texas legrégebbi fehér telepesei közt igen sok volt a német származású. A német bevándorlók és utódaik tősgyökeres texasiakká, amerikaiakká váltak, de sok német hagyományt, többek között régi német népdalaik emlékét

is megőrizték. A texasi cowboyok között is sok ilyen német eredetű akadt, s ezért nem egy régi cowboy nótában felismerhetjük a németes ízű melódiákat, mi több, a jódlizás is meghonosodott a nyugati állattenyésztő vidékeken. Ilyen németes hangulatú, bár egyébként ízig-vérig amerikai szellemű cowboy dal pl. „A cowboy álma” című is. Szövegét még az angolul tudó is csak akkor értheti meg, ha jól ismeri a Nyugat s a cowboyok jellegzetes szlengjét, tájnyelvét. A természetben élő lovas ridegpásztor sajátos képzeletvilága jut kifejezésre az említett dalban. A préri magányos pásztora, amint lóháton őrzi az elpihent gulyát, föltekint a csillagos égre s elgondolkodik azon, vajon a cowboy is feljuthat-e a mennyországba, ha meghal. Az embereket a jószághoz hasonlítja, az Isten pedig mint a Nagy Gulyatulajdonos jelenik meg, akinek angyalai mint megannyi lovas cowboy, összetereklik a nagy gulyát, az embereket. Akin nem látják Isten jelét, a jószágot jelző bélyegnyomot, az nem juthat a mennyország békés, boldog mezőire. Az elbitangolt jószágot, a rossz útra tévedt embert a Sátán gyűjti karámjába. A dal refrénje a régi cowboy-biztatás, amellyel a jószágot ösztökéli haladásra: „Roll on little dogies!” A dal naiv költőiséggel gazdag, és a dallam németes jellege feltűnő.

Új Forrás 2021/3 – Baklav Ervin: Az amerikai Nyugat dalai
– hanglemezzel bemutatásokkal –

(5. hanglemez: *The Cowboy's Dream*. Victor R. 20122-B.)

A cowboy élete nem könnyű és különösen nem volt könnyű abban az időben, amikor a Nyugat egésze megérdemelte még „vad” nevét. Nehéz munka volt a félvad gulyát vagy ménest együtt tartani vagy összetereklik, sok esetben pedig megvédeni. A hatlövetű revolver ott függött minden legény öltönyövében, s a nyereg mellől a Winchester ismétlőpuska agya meredt föl. A kimerítő munka idején a cowboyoknak le kell mondania minden kényelemről, valóban úgy él, mint egykor a pusztai nomád indiánja. A régi időkben a harcra is mindig készen kellett állnia. Az állandó kockázat és örökös bizonytalanság, a természettel, állatokkal és emberekkel vívott szüntelen harc keményre edzette testét-lelkét és valami könnyed, holnappal nem törődő, marcona vidámságot, sőt szertelen életkedvet ojtott lényébe. Ki tudja, mit hoz a holnap? Talán golyóval a testében hever már a pusztai rögén... Nem nagy dolog, hiszen bármely percben bekövetkezhet. De azért a cowboyt olykor mégis elfogja a kietlenség, az elhagyatottság bánnatos érzése. Ez szól a „Haldokló cowboy” régi, híres dalából is.

A haldokló legény a pusztában álló magányos tanyán hever, bajtársai némán állják körül és hallgatják a haldokló panaszos kérését. „Oh, ne temesetek el a magányos pusztában – esdekel a cowboy –, ne temesetek el a prériin, keskeny, szűk gödörbe, amely fölött majd a kojot, a rétifarkas vonyít

éjjelente...” De hiába, a legény meghal, a barátai vajon mi mást tehetnének, bizony eltemetik a magányos pusztán, keskeny, szűk sírgödörbe...

(6. hanglemez: *O bury me not on the Lone Prairie*, Victor R. 20122-A.)

56

A Nyugat megszelídült. Nagy részéből eltűntek a gulyák, a ménesek és a cowboyok. De tévedés volna azt hinni, amit a tájékozatlanok szoktak hangoztatni, vagyis, hogy a cowboy s az egész Vadnyugat már csak romantikus emléke a rég letűnt múltnak. A Mexikóval határos vidékeken, de fenn az északnyugati hegyek közt is otthonos még a rancher és a cowboy. Vannak ma is ranch-birtokok, amelyeken évente 20-30 000 marhát terelnek össze a lovas legények. A cowboy-lovasversenyek, az úgynevezett rodeók ma még gyakoribbak a nyugati városokban, mint régen, mert ezek a lovasmérkőzések az idegenforgalom egyik legfőbb vonzerejét jelentik. A Nyugat ma is, még mindig a Nyugat. Csak éppen ritkábban dördül a revolver és kevesebb legényt temetnek el a magányos pusztán. De lenn a határszélen, New Mexico vagy Arizona végvidékein még ma is nem egyszer sor kerül harcra. Alig néhány évvel ezelőtt egy határszéli ranchról jókora gulyát próbált elhajtani – át Mexikóba – egy nagyszámú rablóbanda. De a ranch legényei lóra kaptak, még a határon innen utolérték a jószáglopókat, nyolcat közülük lelőttek, s a tűzharcban néhány cowboy is fűbe harapott. Csak azok hirdetik, hogy a szilaj Nyugat visszavonhatatlanul átadta helyét a békés civilizációnak, akik nem hajlandók letérni az autós útvonalokról és nem kísérik figyelemmel a délnyugati határvidék helyi újságainak hírovtatát. Még nagyon sok víz fog lefolyni a legendás emlékű Rio Grande-n (vagy ahogy az amerikaiak angolosan mondják: a Rájo Grend-en), míg a jellegzetes jószággazdálkodás és vele együtt a cowboy és a vadlovas eltűnik. Mi több, sok nyugati területről, amelyen a mezőgazdaság, a kisbirtokos farmer kiszorította a régimódi állattenyésztést, kiderült utóbb, hogy a természet nem szánta egyébnek, mint legelőnek. Nem egy ilyen vidéken a legutóbbi évek óta, a cowboy és a gulya kóborol az elhagyott farmerházak és a fűvel, gazzal belepert egykori vetéstáblák helyén.

A Nyugat romantikája, ha megfogyatkozva is, de még él és népszerűségére jellemző, hogy a modern amerikai műdalköltésben is állandóan visszatér. Évről-évre új dalok, zeneszámok járják be Amerikát, s a világszerte elterjedt jazz-zene révén külföldet is, s ezek között sok a nyugati, cowboyokról, lovokról és gulyákról szóló darab. Pezsdülő ritmussal, gazdag zenei festéssel jelenítik meg a Nyugat feledhetetlen és kiirthatatlan romantikáját, a nyargaló cowboyt, a határtalan puszták szabad hangulatát.

Ilyen modern, de hagyományosan jellegzetes cowboy-műdal az Ole Faithful című is. A legények a holdas éjszakában lovagolnak hazafelé és éneküket a rövid vágatában dobogó lópaták üteme kíséri.

(7.hanglemez: *Ole Faithful*, Polydor, 1839 B.)

57

Baktay megjegyzése:

A felsorolt hanglemezek mind birtokban vannak és a Stúdió rendelkezésére állnak. Van köztük néhány olyan is, amely már nem kapható, vagy nem hozható be Amerikából. De a többit könnyen be lehet szerezni, s tekintettel arra, hogy egyik-másik lemezem már kissé lejátszott, bár élvezhető állapotban van, ajánlatosnak is tartanám a következők beszerzését:

Wagon Wheels, Brunswick A. 9592.

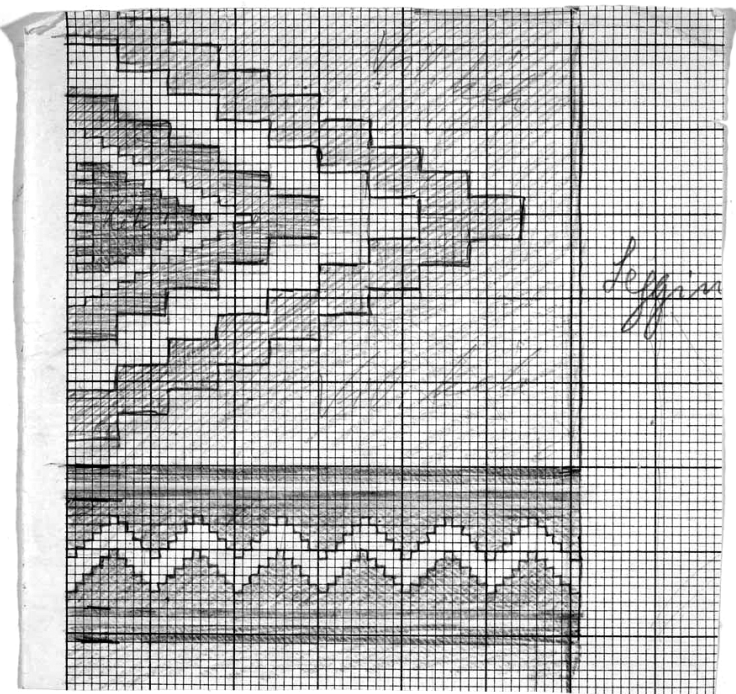
Ole Faithful, Polydor, 1839 B.

és esetleg ha kapható

Old Folks at Home, His Master's Voice, C. 1657.

Ezek a darabok más gyártmányokban is szerepelnek, de a felsoroltak a legjobbak, leghatásosabb és legstílusosabb letétek.

Új Forrás 2021/3 – Baktay Ervin: Az amerikai Nyugat dalai
– hanglemez-bemutatókkal –

A háború előtti Törzs egyik meghatározó egyénisége volt Sok Kutya (Gottesmann Ernő, 1907–2004). A Műegyetemen négy félévet végzett, majd kisebb kitérők után, 1938-tól a Magyar Filmiroda (MFI) alkalmazottja, 1941-től a

58 Hegymegi Kiss Áron

HEVERŐ BÖLÉNY HÁROM LEVELE SOK KUTYÁNAK

játékfilmgyártási osztály vezetője volt. 1945-ben eltávolították az MFI-től (ez ekkor már mint MA-FIRT, a Kommunista Párt tulajdonában volt), 1950-ben mint gyártás-főirányító került vissza a filmiparba, majd 1970-ben a

nemzetközi stúdiók éléről ment nyugdíjba. A Törzsi Lexikonban ez olvasható róla: „SOK KUTYA, régi nevén Fekete Víz, jeles indián és vízjáró, a táborológia tudora, a »nagy öntevékeny«, aki mindig tudja, mit kell tennie, ellentétben egyesekkel, akiket állandóan serkenteni kell hátulról a tábori munkálatokra. A Városban Senor Aguanegra de Multos Porros néven szerepel, s a Táborban a legnagyobb faszállító. [...] Rögeszméje, hogy egy táborban tábortűznek is kell lennie. Olykor kissé szeriöz, de mindig helytálló hős [...]. A Törzs zeneigazgatója, s erről a zenekar sokat tudna beszélni. [...]”¹

Figyelembe véve Baktaynak – a Sheriffnek vagy Heverő Bölénynek – a nyelv dolgai iránti érzékenységét valamint játékos szellemi bakugrásokra mindig kész alapállását (ezek az értelmiségiekből álló társaság többi tagjától sem voltak idegenek), természetesnek tekinthető, hogy a több évtizeden át fennálló körben kialakult egy olyan csoportnyelv, melynek finomságait, rejtett célzásait és utalásait csak a bennfentesek értették igazán. Erről így ír a Törzsi Lexikon: „TÁBORI NYELV, jellegzetes nyelvjárás, amellyel a Törzs él. Ősi elemekből az idők folyamán alakult ki. Rendkívül tömör és gazdag idióma, egy-egy rövidítő szóval fejez ki olyan dolgokat, aminőket más vacak nyelv csak szavak sorával tud körülírni. Pl. »harkani«: fából vagy más anyagból valamit összebarkácsolni, megszerkeszteni; »krumplani«: burgonyát hámozni, [...] »plútni« [fűteni] stb. Vannak az ősnyelvből fennmaradt titokzatos szavak is, pl. sümetény, kufatyasza, nobocdmeg, stb. Nem tartozik szorosan a ~-hez a görög eredetű, de a Marshal nyelvéből átszármazott »lophas« és az angol eredetű »pitcher«. [...] E nyelvjárás legfontosabb szavait Prof. Boggs gyűjtötte össze »Etimológiai Szótár«-ában. A ~ fejlődésképes és évről-évre új szavakkal szaporodik [...].”² Ezekhez járultak hozzá Baktay és a Törzs kedvenc olvasmányjaiból (leginkább a *Három testőrből* és a *Huckleberry Finn*ből) származó idézetek, eseményekre történő utalások.

A törzsi csoportnyelv érdekes „kinövése” Baktaynak az a három levele amely Gottesmann Ernő hagyatékából került elő. A levelek újabb bizonyítékai

a Törzsben soha el nem apadó játékoságnak. Ennek a nyelvnek és főleg az írásmódnak az a lényege, hogy fonetikai megjelenésük alapján a szavak betűit részben a magyar, de főleg az angol nyelv önmagukban hasonló hangzású betűivel írja le. Az ötlet alapja nagy valószínűséggel a 30-as években Amerikában megjelenő „West” című, vadnyugati történeteket tartalmazó folyóiratból származik, melyet Baktay Amerikában élő bátyja rendszeresen megküldött számára, és amelyben ugyancsak előfordultak hasonló helyesírású szövegek az 1800-as évek félig írástudatlan pionírjainak jellemzésére. A füzeteket olykor Sok Kutya is olvasta, és az első, kézirásos levél alapján úgy tűnik, hogy ő is kezdeményezte a játékot. A dologhoz talán a Huckleberry Finn Jim négerének beszédmódja is hozzá tett valamit. Mindenesetre a Sheriff még rátett egy lapáttal, mert ő, akinek amúgy igen jó volt a kézirása, ezt a válaszlevelet olyan ákombákomokkal írta meg, amilyent csak egy félvad cowboytól lehet elvárni.

Új Forrás 2021/3 – Hegyimegyei Kiss Áron: Heverő Bölény három levele Sok Kutyaának

Hello, Old Pal, 4. Decambler
1939.

I shore admired yore
letter ^(or card) and had a helluva
joy seein that yuh be
fin to throw yore be
on all them fine words
and Western expreshions!
Well, I try to figger out
a sootable answer, but
gosh darn it, my paw
is more use to handle
a hogleg - I mean a
sit shooter - than a
quill.

Some style, eh? I mean
that ther Western habla.

(them spots is the result of my just gettin
outside of a square meal! It so called "sack-eye" port-mash
of my own brand!)

At the beginnin it was
 sort o' puzzlin for me too,
 but I soon got a firm
 hold of it and now I can
 ride that damn lingo ^{can}
 bare back, ~~and~~ with only
 a hackamore on it. After
 a while yuh just begin
 to savvy it all, and a
 feller can shore corral ^{grike}
 a lot of damn good words
 and turns of speech (or
 do yuh spell it: speech?)
 Well, I reckon it is not
 much fun sittin there
 amongst them bluejackets,

or rather I shood say
 greyjackets; it is like sitt-
 in in a calaboose. But
 cheer up, Old Caballero
 for yore goin to get
 rid of them daggone
 barracks in a few days
 more!

Last time we had a
 damn rotten meetin,
 three or fore fellers turnin
 up in all. Some had a
 belly ache, some got a
 saddle sore, the Rancher
 was supposd to be sick,
 I reckon he was just ^{hit}
 drunk like a jackass

and a good not come. And
 no damn guy had a
 cent in his pocket to pay
 his monthly fee. Damn
 it, how should them
 a poor Chief live?
 Goshawmighty, and just
 to think, them fellers
 themselves a Tribe!
 They is a bunch of brims,
 not a Tribe! Precactly,
 sir!
 Now I finish, for it was
 a hard job to rustle such
 a letter! Hopin to see
 soon! So long, Caballero!
 Your old Sheriff or
 Chief or what the Devil.

A könnyebb megfejtés érdekében közöljük a levél nyers fordítását:

Hello, vén cimborá!

Ugyancsak gyönyörködtem leveledben (vagy lapodban) és rohadt nagy öröm volt látnom, hogy kezded kivetni lasszódat ezekre a remek szavakra és western kifejezésekre! Nos, megpróbálok méltó választ összehozni, de a fenébe is, a mancsom jobban hozzászókkott a disznóláb – azaz a hatlövetű – kezeléséhez mint a tolléhoz.

Ez aztán a stílus, mi? Úgy értem, ez a western habla.

Eleinte nekem is okozott némi fejtörést, de hamar torkon ragadtam, és most már szőrén ülöm meg ezt az átkozott zsargont, csupán egy kötőfék segítségével. Egy idő után kezded igazán kapiskálni a dolgot és az ember egy csomó átkozottul jó szóra és beszédfordulatra tehet szert (vagy a speech-et speech-nek kell írni?).

Nos, gondolom, nem nagy szórakozás a kékkabátosok (vagy inkább szürkekabátosokat kellene mondanom) között üldögelni; olyan lehet ez, mint sitten lenni. De fel a fejjel Öreg Caballero, mert pár nap múlva kiszabadulsz azokból az istenverte barakkokból!

Legutóbb átkozottul rohadt meetingünk volt, összesen három vagy négy fickó jött el. Az egyiknek a hasa fáj, a másiknak feltörte a fenekét a nyereg, a

Rancher alighanem beteg volt, gondolom csak olyan részeg volt, mint egy szá-
márcsdőr és nem tudott eljönni. És egyik átkozott fickónak sem volt a zsebében
egyetlen cent sem, hogy befizesse a havi hozzájárulást. Fenébe is, hogyan éljen
meg így egy szegény Főnök? Istenem, ha meggondolom, hogy ezek a
62 fickók Törzsnek mondják magukat! Egy csavargóbanda ez, nem Törzs.
Pont ilyenek, uram!

Befejezem, mert kemény munka volt egy ilyen levelet összehozni! Remé-
lem, rövidesen látlak! Viszontlátásra, Caballero!

A te öreg Sheriffed vagy Főnököd vagy mi az ördög.

A másik két levél már géppel íródott. Az első a Törzs hivatalos levélpapírján,
de átjavított fejléccel. A javításnak többrendbéli oka volt. A Törzset 1937-
ben vette fel tagjai közé az Indian Association of America, az erről szóló ok-
levelet a Szövetség elnökeként bizonyos Dr. Barnabas S'hiuhushu írta alá,
akivel korábban az ismert regényíró, Fehér Szarvas vette fel a kapcsolatot, s
közvetített a Törzs és az amerikai egyesület között. Ám közelebbi vizsgálódás
után az elnök kissé obskúrus figurának bizonyult és a kapcsolat már 1938-
ban megszakadt.³ Nem utolsó sorban azért, mert S'hiuhushu pártfogásába
vette Fehér Szarvast, míg – mint az a levél második feléből kitűnik – a Főnök
erősen rosszalta Szarvas indián ügyekben kifejtett, szerinte álságos tevél-
kenységét, különösen pedig nemrég megjelent könyvét, *A Sziklás Hegyek Va-
rázslóját*, melyben a szerző megtörtént eseményként ír az indiánok között
átélt kalandjairól, noha ekkor még Amerika közelében sem járt.⁴ Mivel tehát
az amerikaiakkal megszakadt a kapcsolat, a nyomtatott fejléc némi kiigazítá-
sra szorult.

"IN THE GREAT SPIRIT WE TRUST"

THE ABOLISHED
ALGONQUIN INDIAN COUNCIL CLUB
OF HUNGARY
CHARTERED BY

~~DAMNED~~ THE INDIAN ASSOCIATION OF AMERICA, INC.
(MOTHER INDIAN COUNCIL: BRAMPTON, ONTARIO, CANADA)

DR. ERVIN BAKTAY
(CHIEF LAZY BUFFALO)

DOUBLE-CROSSED ^{SACHEN} THE CZECHOSLOVAKIAN "Great Sachem"
EX-Representative for HUNGARY & THE UNIVERSE

NORTH WING ~~66-67-126~~ BOGYÓ STR. 3.
BUDAPEST, XI. — HUNGARY.
Tel. 2-698-70.

Rose MOON 8. SUNS 1940 GREAT SUNS.
7th June, 1940.

How Kola, Heap Plenty Dogs, or Any Amount of Dogs!

I figured to use up them damn papers with above head which I worked over with
a running iron in order to make it suit the real state of things. Therefore do I
write on this here paper.

Thanks for your letter, Pard. There is nothing to report, for His Holiness the
Puncius called me by phone before I went to see him and the island, and asked me
to postpone the visit, because he had sent a feller to the island and that feller
reported that it was impossible to land on the island, this being flooded over. The
damn river is rather big. Therefore I had again to postpone the "mitansheriffi be-

járás" until the "green flood" will run down and be off for good. And so we had to postpone the tribal meeting too. And this is the reason why the matter of the sum advanced by you cannot be settled at once. But if you need dinero, or mazuma, I mean some bucks, please let me know and the sum will be sent to you by mail. For - whether you believe it or not - the naked truth is that the tribal money is at hand, in real cash, in my desk! This is the biggest achievement ever recorded in history!

The Festi Újság - the organ of the Archers - sent a reporter to see me, asking for information concerning the affair of "White Elk". I gave the necessary information, for they already seemed to have found out the damnded swindle. Dékány told me that the ^{editors} ~~editors~~ also began to see through the mistification, and they got a belly ache. Well, they fully deserve it. It is possible that there is going to be a scandal, but it cannot be helped, for that dam fool has overstepped all possible limits of decency.

Hoping to see you back among us soon! Now I see that I forgot to write in Western lingo - this is the outcome of damn civilization /ha-ha!/, even an old buckaroo like Lazy Buffalo forgets his slang...

I have spoken. So long! How Kola too - although even this greeting has become less tasty for me since that damfool of a doublecrossing skunk used it on almost every page of his awful stupid book.

So long then!

Yours affectionately

Lazy Buffalo

A levél első fele egyébként az az évi táborozás esélyeiről és holmi anyagi természetű kérdésekről szól. Itt talán a minden évben megejtett „műtansheriffi bejárás” igényel némi magyarázatot. A szó a ma már alig ismert „műtanrendőri bejárás” kifejezésre hajaz, mely utóbbi az értelmező szótár szerint olyan hatósági eljárás, amely helyszíni vizsgálat alapján megállapítja, hogy valamely közmű megfelel-e rendeltetésének, céljának. A *Pesti Újsággal* kapcsolatos „archer” jelző pedig a lap nyilaskeresztes irányultságra utal. Sajnos a levélnek csak az első néhány sora íródott „western” nyelven, később Baktay kiesik szerepéből és hétköznapi angolra tér át.

A másik, hosszú, kétoldalas levél ismét ejt néhány szót Sok Kutya katonai szolgálatáról, majd beszámol a nyári tábor előkészületeiről, amit bonyolít az előző levélben említett dunai „zöldár”, valamint az, hogy a szeretett Kismarosi-sziget befásítása miatt új helyre, a Kompkötő-szigetre kell költözni, és hogy a katonaság is érdeklődik Baktay után. A levegőben ekkor már érezhető volt némi háborús mozgolódás, és a Honvédelmi Minisztérium holmi nyelvvizsgának kívánta alávetni a közismerten soknyelvű Baktayt, hogy alkalomadtán hasznát vehessék. A behívó a hónap közepére szól, ami ugyancsak belezavart volna a tervezett táborozásba. Szerencsére a Főnök jó barátjának, a Honvéd Vezérkarnál szolgáló Easygoing Joe-nak (Haranglábi Nemes József) sikerült elintéznie, hogy a szeánszot még aznap megtartsák, így ez már nem volt akadálya a táborverésnek. Baktay finom iróniával taglalja

a szerinte értelmetlen ügyet. Mint írja, nagy szüksége van a nyári pihenésre, gerincbántalmai és egyéb jellegű szolgálatai alaposan kimerítették.

A következő bekezdésben egyik legkedvesebb barátjára, a Marshallra (alias Bromide, a züllött kocsmatöltelék, azaz Básthly István díszlet-
64 tervező) panaszkodik. Ebben az időben mind Baktay, mind Básthly szabadúszók voltak, így hol volt jövedelmük, hol nem, s a Főnök nem egyszer segítette ki amúgy is bohém természetű barátját a bajból. Azonban 1940 és 1944 között a Marshall a Magyar Filmirodában több, mint 40 magyar film díszletét tervezte meg, és igen jól ment a sora. Ám nem nagyon igyekezett Baktayt viszonttámogatni, noha az – mint írja – élete egyik legrosszabb időszakát éli át. Leszűri a konzekvenciát: vannak fickók, akiket csak puskával lehet megjavítani, mint Huck Finn apját.

Szó esik még egy tervezett amerikai utazásról, amit azonban Olaszország hadba lépése, és az atlanti-óceáni személyhajózás megszűnése keresztülhúzott. A levél végén ismét Fehér Szarvas könyve miatt dohog. Várja, hogy a „csalás” miatt az Athenaeum kiadó visszavonulót fújjon. De, mint tudjuk, a kiadó nem követte el azt a botorságot, hogy egyik – megérdemelten vagy érdemtelenül – legsikeresebb könyvét zúzdába küldje.

¹ *Loaferstowni Nagy Lexikon*. A Loaferstowni Irodalmi Akadémia díszkiadása a Város alapításának 25-ik évfordulójára, szerkesztette Prof. Ousseaux Fateurje, Loaferstown, A.U.C. XXVI. (1950), 17.

² *Loaferstowni Nagy Lexikon*, 20.

³ Lásd erről Hegyemegi Kiss Áron: A dunai Törzs megalapítása és a tagok bemutatása. *Indiánok a Duna partján. Baktay Ervin Indiánkönyve*. Szerk. Főzy Vilma, Kelényi Béla. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019, 113–115.

⁴ Ha nagyon ösztintek akarunk lenni, talán némi tudat alatti féltékenységnek is szerepe lehetett ebben az elutasításban, mert a könyv hamar nagy népszerűsége tett szert az ifjúság körében.

Fort Genny, 15.6.1940.

Buenos dias, Don Ernesto!

Many ~~lots~~ thanks for yore letter, Pard, I was glad to learn that yuh feel O.K. When will them damn fellers with the tin collars let yuh go to hell and breakfast? Or cant they get on withouten yuh at all? I was told by the Marshal, or rather Bromide, that Yuh again spent one day or two in this here damn camp.

The word "camp" reminds me of our real good enough genuwyne Camp which is still delavin' in the murk of the night /or do yuh spell it "nite"?/, as the poet would put it. But I ~~hope~~ hopes to hell to be able to put up our tents next weak /or is it "week"?/, if nothing happens. I rote /or "wrote"?/ to Mrs ~~&~~ Calamity Jane to find a barque for the transport in Watz. I mean one of them small barques which are used for transporting stone slabs and wood, i.e. "faszállító bárka". I'm shore Yuh knows what I means. It were the dammedest best to get such a barque, because then we could put every damn

thing on it in Great-Marosh, and then stop on the way in Werewtze to get the tents etc aboard. I hopes she will be able to manage the task, for she got lots of acquaintances in Watz. I dunno wheather I told yuh before that Little Woodpecker will arrive here in a few days, for he got his fur-laugh / is it a good laugh in the fur? I means in Hunky: egy szakálba röhögés? ~~and~~ beginnin' from the 16th of this here Moon. So I figgers to go out to the Eyeland -/or the Land of Black Eyes/ - along with him, withouten waitin further, until White Owl gets free from that calaboose called School.

The trouble is that I got a very polite invitashun to go see some tin collar feller at the Mineastry of Home Defence, ~~which~~ I am damn a-fraid that they want me to help them along in their business, for they cant manage it any more withouten me. It is on the 26th of this Moon they asked me to appear there. I hopes to hell and highwater they wont keep me, for then the whole shebang of a summer camp will go to the dogs. But just now, bein a damn intelligunt feller, I remembered that I got an old pard in the Meanistry, Joe the cowboy feller whom yuh knows too. So I am stoppin now writin to yuh and will give him a ring on the phone... Please wait a bit!

/Three hours later:/

Well, Old Joe ups and arranges everything O.K. He found out that that tin collar office is in the same house where he keeps down a chair with his back part, so he went and asked what the hell they wanted from me. He got the idear that I was invited to pass an ~~eggs~~ eggsaminashun in several langvidges, for they learnt that I knows a heap of them damn lingos. Old Joe managed that instead of waitin un to that there date, I could go at once and get through with the damn thing. Well, I am here to say that I passed that eggsaminashun like hell, and all them tin collar fellers were fallin on their bellies before my Lordship. I was registered and after havin kissed my hands them tin collar fellers let me go to hell. So I wont have to repair before them again unless a general mob—ilisashun will be ordered. And there yuh are, Old Don Ernesto, to stop all foolishness in that there respect, at the head of yore tropps!

I told them tin collars not to bother Old Buff - to use your term - for I wants to spend an undisturbed summer. When they wont be able no more to get on withouten my tremendous knowlidge, they can holler for my help and then I'll go get them out of the shit. So now all them bigbugs knows where they are at.

So I hopes to Heaven and Hell, and the Third Place too, that nothin will happen before I finished my valuable summer cure, what with much sunshine and water a-plenty, which same cure I needs damn bad, for my pore backbone suffered much during these weeks when I had - and still have - to satisfy three man-hungry females alternately. This latter achievement were enough even for a feller of yore dimensions and strength, so yuh can imagine that it shore was a damn strain on my weathered joy stick.

Marshal A. Bromide feels sick, has got still some trouble with his belly. This comes from devorin too much pork, instead of mountain oysters. I hopes he will get all right soon. I'm damn glad that he begins to be better off in all respects, making dinero, etc. for I like the old damn buscadero. But he ~~was~~ behaved like an arse during these five or six Moons, he did not give a damn to Old Buffalo, although I had one of the worstest periods of my damn life in ~~that~~ ~~these~~ ~~times~~. Well, the genuwyne ⁱⁿ marshal I used to help to get along during his damnedest period of life seems to have emigrated to places unknown, leavin in his place ~~behind~~ only that damn Bromide... It is O.K. with me, I wont worry about it no more. There are fellers which cant be reformed but with a shotgun, like the father of Huckleberry Finn... Well, it cant be helped. My slogan is still as ever: Do whatever yuh believe to be right and proper, and then devil take the hindmost, or them which think diffrent!

There was a possibility of my goin to the ~~Sates~~ States, a quite serious one, with damn good prospects too, - but it is like my luck, that eggsactly at the same time Ole Benito ups and declares war. So the plan couldnot be carried outen, for there were no steamers no more for America.

Dasnt matter! To hell with all worries!

The damn Athenaeum fellers are keepin silent like a heap of shit in the grass. There was no reply to that article in which it was stated that the whole damn thing with "White Elk" was a humbug, for it really was one of the dirtiest impostures on part of all fellers which ~~do~~ ~~one~~ everything in order to promote that swindle. We are goin to see what happens, and ~~all~~ wont let the matter be dropped.

Now, I reckons I have reported every damn news. Hopin to see yuh soon - in the ^Camp!

Adios, Old Don Ernesto d'Aguanegra y Multissimos Perros! Yuh can rustle a letter to yore old pard, Old Buff.

Hasta la vista! Adios once more!

Yore pard

Lazy Buffalo

A Baktay Ervin által kezdeményezett vadnyugati játékoknak, majd indián táboroknak a kezdetektől fogva résztvevője volt Walleshausen Jenő.¹ Édesapja, Walleshausen Sándor (Kiskunfélegyháza, 1855 – Birnbaum in Oberkrain, 1906) Fóton volt segéd-tanító, majd Káposztás-megyeren, a gróf Károlyi uradalomban tanyai tanító. Később gazdatiszt-ként dolgozott a Károlyi uradalomban. Fóton is-

Lukács Anikó 67

ÖREG HALÁSZSAS

merkedett meg Cselényi Máriával (Fót, 1855–Kispest, 1929), akivel 1876-ban házasságot kötött. A Káposztás-megyeren 1881-ben született Jenő harmadik gyermekük, de az első, aki megérte a felnőttkort. Jenő után még hat gyermekük született, közülük öten érték meg a felnőttkort: Sándor (1884–?), Janka (1886–1954), Zsigmond (1887–1978), Alfréd (1891–1945) és Borbála (1894–1945). Hatan alkották tehát a „Walleshausen testvériséget”, ahogy a családba beházasodó Huzella (Hallgató) Pál festőművész egyik karikatúrájának címében nevezte őket.

A legidősebb fiú, Jenő anyai nagyapja iskolájában, Fóton, majd Újpesten járt iskolába. Az első két gimnáziumi osztályt Budapesten, a Markó utcai gimnáziumban végezte. Ekkoriban történt, hogy Károlyi gróf váratlanul elbocsátotta Walleshausen Sándort, s az addig jómódban élő család bevétel nélkül maradt. Az apa az Aszód–Balassagyarmati vasút építésénél vállalt munkafelügyelői állást, és innentől fogva *baráber*² életet élt, építkezésről építkezésre vándorolt, felesége a kisebb, még otthon lévő gyerekekkel követte, a nagyobbak pedig az ország különböző pontjain éltek és tanultak. Walleshausen Sándor Aszód után Kiscellben, Székesfehérváron, Besztercén, Galíciában, majd rövid ideig szülővárosában dolgozott, ezután következett a Trieszt–Porenzói vasút, végül a Karavankák-alagút építése Birnbaumban – itt halt meg 1906-ban, vakbélgyulladás következtében.

Az állandó vándorlás nemcsak az apa, hanem az egész család életét meghatározta. Jenő Vácra került kosztra-kvartélyra egy rokonukhoz, itt járta a gimnázium 3. osztályát, de mivel szülei nem tudták tovább fizetni a váci tanulmányok költségeit, tanítói konviktusba iratkozott be. Innen azonban néhány hónap után eltanácsolták, és Félegyházára költözött nagynénjéhez, Walleshausen Fanni tanítónőhöz.

Az 5. és 6. évet a Wagner Intézetben járta Rákospalotán, majd gazdasznak tanult Kassán. A gazdasági iskola elvégzése után újabb vándorévek következtek, gazdasági segédtisztként több gazdaságban is megfordult. Így emlékezett vissza ezekre az évekre: „Nekem mindég finom drága jó ruhám volt akkoriban. Ha nem kártyázott az ember ki lehetett jönni a fizetéssel,

s finom purzicsán dohányt szívtunk mert urak voltunk úgy magunk között meg kifelé is.”³ Végül a halászat lett a hivatása. Tógazdaságokban dolgozott először Kassa környékén, Györgyiben, majd Szlavónia, Končanica, illetve Ulanik tavai következtek. Jenő erejéhez mérten családtagjait is segítette, és amikor Györgyiben vállalt állást, édesanyját és kisebb testvéreit magához költöztette, s egy darabig újra együtt vándoroltak gazdaságról gazdaságra. Janka húga így írt Memoárjában a családfővé lett Jenőről: „Drága jó Bátyó, akit már fiatalon is öreg fiúnak tituláltunk, apáskodva felettünk. Zsigát is tőle telhetően segítette, pénzzel és jó hazai csomagokkal.”⁴ Az „öreg” jelző tehát már ekkor, húszas éveiben is kijárt neki: ő volt a legidősebb testvér, neki kellett átvenni apja helyét a családban. A szabadban végzett munka, de talán a családi életben ráháruló nagy felelősség miatt külseje is hamar alkalmazkodott a szerepéhez: fényképeiről már harmincas éveiben is meglett ember néz ránk.

1916-ban házasodott össze Kassán Somogyi Emmivel (Kisvárdai, 1891–Budapest, 1976). Ekkor már a Haltenyésztő Rt. hortobágyi kirendeltségének igazgatójaként dolgozott. A házaspár első otthona a hortobágyi halastavaknál volt, és itt született Éva lányuk 1917-ben. (A házaspár két kisebb gyermeke 1927-ben vérhasjárvány áldozata lett.) A tógazdasági munka mellett feleségével közösen bérelte Debrecentől a Hortobágy területén való gyógynövénygyűjtés jogát, és egy, szintén a várostól bérelt területen gyógynövénytermesztéssel is foglalkozott.

1922-ben már Budapesten dolgozott, továbbra is a Haltenyésztő Rt-nél, tógazdasági főintézőként. Eleinte Nagytétényben éltek, a család 1924-ben költözött Budapestre. Budán telepedtek le, a nagytétényi kertés ház után éles váltás volt a Márvány utcai bérház „kétszobás börtönlakás”-a.⁵ Innen a Hunyady János útra költöztek, majd 1939-ben a Donáti u. 2. alatt béreltek lakást, Blattner Gyulának (akiket talán már Debrecenben megismert) házában. Blattnerék fia volt Blattner Géza bábos, akinek a házban található műtermében zajlottak korábban, az 1910-es, 1920-as évek fordulóján a Symposionok, Baktay Ernő és művészbáratai ókori tematikájú beöltözös mulatságai.⁶

Wallshausen Jenő 1924-től részt vett a vadnyugati játékokban, a Wild West Zree Meetingeken és később az indián táborokban is. Kezdetektől fogva, már Loafertown városának megalapítása idején indián volt, a törzsben Öreg Halászsas névre hallgatott. Nevében a Halászsas foglalkozására, az Öreg pedig valószínűleg arra utalt, hogy néhány évvel idősebb volt a társaság többi tagjánál. Baktay Ervin (1890–1963), Haranglábi Nemes József (1889–1976) festőművész, Hallgató (Huzella) Pál festőművész (1886–1967) és Básthy István (1896–1970) grafikus, író, díszlettervező mellett ő is az első Nagyok, vagyis a játékokban a kezdetektől fogva részt vevők sorába tartozott.

Hogy került egy halgazdasági főintéző az alapvetően művészekből verbuválódott társaságba? Baktay Ervin önéletrajzi írásában részletesen feltárja azokat a gyerekkori élményeket, amelyek elvezették őt az indiánokhoz és az életében felnőtt korában is fontos szerepet betöltő szerepjátékokhoz.⁷ Walleshausen Jenő nem hagyott maga után hasonló személyes forrást, 69 Budapest Főváros Levéltárában őrzött irathagyatéka levelezésének töredékéből, néhány hivatalos, illetve a munkájához kapcsolódó iratból, személyes feljegyzésből, levélből és rengeteg fotóból áll, ez utóbbiak között szép számmal akadnak az Öreg Halászsas civilben és indián öltözetben ábrázoló felvételek is. Walleshausen Jenő minden bizonnyal testvérei révén került Baktay művészértársaságába: öccse, Walleshausen Zsigmond (1887–1978) Baktayval egy időben, az 1910-es években tanult Münchenben, Hollósy Simon festőiskolájában, Baktay Ervin baráti köréhez tartozott, és állandó résztvevője volt az 1910-es, 1920-as évek fordulóján megrendezett Symposionoknak. Janka húga (1886–Budapest, 1954) Baktay ifjúkorában megismert barátjához, a szintén Hollósynál tanuló Huzella (Hallgató) Pálhoz (Dunaharaszti, 1886–Budapest, 1967) ment feleségül 1916-ban, akit valószínűleg szintén Walleshausen Zsigmond révén ismert meg. (Rolla hűgának férje egyébként egy rövid ideig gimnáziumi osztálytársa volt Huzellának.) Walleshausen Jenő, annak a kevésnek az alapján, amit tudunk róla, valószínűleg nem bírt különösebb művészi hajlamokkal (élete végén írt önéletírásában némi öniróniával számol be a keserves zongoráráról és gyakorlásról), és ahogy arról már szó volt, neki a családfenntartó szerepe jutott édesapjuk halála után. Nagypapja és édesanyja viszont zenéltek; testvérei között volt festő, a már említett Zsigmond; Rolla színésznőnek tanult, írt darabot Blattner Géza bábszínházának, novellái, illetve egy regénye is megjelentek; Janka pedig verseket írt és szobrásznak készült. „Nagy művészi ambíciók dagasztották magas kebleinket” – emlékezett vissza kissé ironikusan akkori önmagukra Janka, Jenő pedig támogatta művészeti tanulmányait.⁸ Nem rajta múltott, hogy végül semelyikükből sem lett nagy művész, mindhár-muk művészi pályafutása megtört.

Nem tudjuk, hogy a későbbi Öreg Halászsas gyerekként olvasott-e indiánregényeket, de pályaválasztása mindenesetre arra utal, hogy ismerte és szerette a természetet, ami egy indián esetében alapvető tulajdonság. Gyerekkorának korai, meghatározó éveit töltötte a fóti uradalomhoz tartozó Megyeren, húga, Janka visszaemlékezése alapján idilli falusi környezetben, állatokkal, növényekkel körülvéve éltek. Janka kifejezetten veszteségként élte meg a Pestre költözést, és boldog volt, amikor – Jenő jóvoltából – elhagyhatta a fővárost.⁹ A természetközeli életre való vágyakozás bizonyítéka lehet, hogy a már sok éve Budapesten élő Walleshausen Jenő még aktív évei

során, de már élete vége felé, 1941-ben feleségével közösen kis gyümölcsöst vásárolt Óbudán, amely az egyetlen tétel volt hagyatéki leltárában.¹⁰ Leendő sógorához 1916-ban írt leveleinek hasonlatai engednek következtetni természetközeli gondolkodásmódjára: „Én úgy érzem tökéletesen meg tudom érteni Emmykém ingadozását félelmét, hiszen nem egy hátsó ló vásárlás a házasság, hogy ha nem megfelelő a ló hát kiakoljuk s becsapunk vele mást, vagy legrosszabb esetben veszteséggel túl adunk rajta ha lesántul. Bizony ez az élet legkomolyabb legfontosabb lépése amihez nem csak elhatározás de megfontolás meggondolás kell. Nem ismer nem ismerhet eléggé, nem tudhatja nem vagyok-e olyan mint a mogyoró hogy nem látja az ember csak feltörés után, hogy mi van belül.”¹¹ Menyasszonyának szóló levelében pedig, kevésbé eredeti hasonlatot segítségül hívva, így írt: „A kiszáradt mező nem epedi jobban az esőt mint ahogy lelkem várja a Te gyógyító soraidat.”¹² Nem mellékesen külseje, jellegzetes arcéle is predesztinálta az indián szerepre, a táborokban készült fotók bizonyítják, hogy beöltözése tökéletesen sikerült.

Walleshausen Jenő a törzs többi indián tagjához hasonlóan maga készítette indián felszerelését. A vadnyugati játékok történetének egyik forrása, a *Loafertowni Nagy Lexikon* szerint „csodás díszruhákat készített és hímzett ki gyönggyel.”¹³ Azt, hogy mennyire fontosak voltak számára ezek a tárgyak, jelzi, hogy feleségének írt, végrendeletként is szolgáló búcsúlevelében rendelkezett róluk. A család végül nem teljesítette maradéktalanul a végakarátban foglaltakat, hiszen özvegye „öreg Halászó Sas” indián felszerelését, (vagy annak egyes darabjait) nem eladta, hanem elajándékozta a törzsnek. Ezek a darabok használatban voltak az indián táborokban, néhány közülük, egy szarvasbőrből készült ing vagy egy halászsas csőréből és saskarmokból készített amulett most is megtalálható a Néprajzi Múzeum gyűjteményében; más darabokat a törzs egykori tagja, Hegymegi Kiss Áron őrizte meg. Az indián élet kellékeiből pedig legalább egy az igazi vadnyugatra is eljuthatott: Walleshausen Jenő vejének unokahúga, Padányi Gulyás Júlia 1945-ben Magyarországról elmenekülve magával vitte az „öreg Halászó Sas” gyöngnyakékét.¹⁴ A Padányi Gulyás család néhány évvel később az Egyesült Államokbeli Montanában talált otthonra.

¹ Kelényi Béla: A Wild West Zree Meetingek művésztsársasága. *Indiánok a Duna partján. Baktay Ervin indián könyve*. Szépművészeti Múzeum–Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019. [67]–95; Hegymegi Kiss Áron: A dunai Törzs megalapítása és a tagok bemutatása. Kelényi Béla (szerk.): *Indiánok a Duna partján. Baktay Ervin indián könyve*. Szépművészeti Múzeum–Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019. [97]–[137.]

² A baráber szó építőipari vándormunkást jelent.

³ Budapest Főváros Levéltára, Walleshausen Éva és Padányi Gulyás Gyula iratai (a továbbiakban: BFL XIV.210). Walleshausen Jenő visszaemlékezése, 1944.

⁴ BFL XIV.210 Walleshausen Janka: Memoárok (1950–1952). Zsiga, vagyis Walleshausen Zsigmond a Műgyetemen tanult, majd Münchenbe ment Hollósy Simon festőiskolájába.

⁵ BFL XIV.210 Walleshausen Éva naplója, 1931–1934.

⁶ Lásd erről: Lőrinc László: *Symposionok, orgiák, murik. Kosztümös összejövetelek a húszas évek első felében. Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete.* Szerk. Kelényi Béla. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2014, 55–66.

⁷ Baktay Ervin: *Homo Ludens. Emlékeim nyomában.* Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2013.

⁸ Walleshausen Janka: *Memoárok (1950–1952).* BFL XIV.210.

⁹ Walleshausen Janka: *Memoárok (1950–1952).* BFL XIV.210.

¹⁰ Walleshausen Jenő hagyatéki ügye. BFL VII.6.a 1946/05466.

¹¹ Walleshausen Jenő Kirilly Dezsőnek, Partos, Rizstelep, 1916. augusztus 13. BFL XIV.210.

¹² Walleshausen Jenő levele Somogy Emmyhez, Debrecen, 1916. augusztus 30. BFL XIV.210.

¹³ Szintén megtalálható a Walleshausen család irathagyatékában.

¹⁴ Padányi Gulyás Jenőné Náray Szabó Márta levele Walleshausen Évának, 1947. szeptember 30. BFL XIV.210.

Válogatott indián vonatkozású források a Walleshausen család irataiból¹⁵

Baktay Ervin levele Walleshausen Jenőhöz, 1945. június 7.

Kedves Halászsasom!

Örömmel hallom, hogy Éva hazaérkezett.¹⁶ Most kétszeresen sajnálom, hogy nem tudtam hozzád előbb eljutni, mert mindjárt a nálad tett legutóbbi látogatásom után megcsináltam a számításokat és Éva horoszkópjából kiderült, hogy május végefelé már két erős és jó, segítő hatás állt be, s egy ártó hatás elmúlt. Ebből mertem arra következtetni, hogy még június folyamán vagy megjön, vagy megnyugtató hírt küld. Sajnálom, hogy nem tudtam ezt Veled akkor közölni, mert mégis meggyőzőbb az ilyesmi, ha előre megmondják, mintha így utóbb. [...]

Joe¹⁷ villája rosszrament az ostrom alatt, a minisztériumban lakik, a hivatali szobájában: címe, N.J. szk. alezredes, kultuszmin. osztályfőnök, Kultuszminisztérium, V. Klebelsberg u. 16. I. 11.

Megírom ezt Évának is, akit nagyon szeretnék viszontlátni alkalomadtán.

A Te horoszkópodban javulás mutatkozik, ha lassan is halad, de minden remény megvan rá. [...]

Reméljük a legjobbat! Nagy Manitu segít! Sajnáljuk nagyon, hogy még nem vagy annyira, hogy eljöhess az első törzsi összejövetelekre, ezt jun. 14-én délután tartjuk Sok Kutyánál,¹⁸ Mester u. 22. I. Ha megjelenél, nagy öröm lenne, de alig hiszem, hogy ilyen útra vállalkozhatnál.

Mindnyájan ölelnek, én is sok szeretettel

Hau! Főnök

Baktay Ervin levele Walleshausen Jenőhöz, 1945. december 18.

Drága Öreg Halászsasom!

nem feleltem rögtön a lapodra, mert előbb át akartam tanulmányozni a horoszkópot. Mielőtt erre rátérnék, közlöm, hogy a legközelebbi összejövétel Sok Kutyánál (Mester u. 22. I.) lesz január 5-én. Nehéz az embereket végigértésíteni, s ezért, ha nem jöhetnél el, azon az összejövételen közlöm a néppel, hogy a rákövetkező összejövételt óhajod szerint Nálad fogjuk megtartani. Ez febr. elején lenne, a pontos dátumot majd közlöm Veled. De erősen remélem, hogy a januári összejövételen velünk lehetsz, ha csak a téli közlekedés nem válik akkorra nagyon bajossá.

[...]

...a Bika és a benne halmozódó bolygók alapján, betegségeid oka nagyrésztben nem annyira lokális, az egyes szerveket érintő, mint inkább valami általános diszpozíció, amely valószínűleg a belső elválasztású mirigyek funkciójában keresendő. S ezért a javulás is kevésbé függ attól, hogy lokálisan gyógyítsanak, hanem inkább általános, az egész szervezetre kiható javulás kellene. Ezért ajánlottam annakidején a jógázást, mert az ilyen hatású. Sajnos, a körülmények stb. nem segíthették elő, hogy egész behatóan és kitaratóan csináljad a jógát.

[...]

Reméljük, hogy már rövidesen kiderül, hogy csakugyan félévvel a születésnap előtt beállnak a várható jobb hatások! Addig is szeretettel ölellek és boldog karácsonyt, mindenesetre az előzőnél sokkal boldogabb újévet kívánok! Hau!

Főnök

Baktay Ervin levele Walleshausen Jenőhöz, 1946. március 8.

Drága Főnök testvérem!

lapodat megkaptam, köszönöm. E hó 2-án Joenál gyűltünk össze és közöltem Joeval, hogy illenék pótolni a szeszt, ami elmaradt a múltkor az ő távolmaradása miatt, s megígérte, hogy ellátogat Hozzád némi szesszel felszerelve. De tekintve, hogy Joe angyali pofa, de azért nem biztos, hogy el is jut Hozzád hamarosan, küldök egy kis vidékről kapott itókát, bár inkább csak mutatóba elég. Hozzávaló miniatűr harapnivalót és egy zacskó sertamint is küldök, sajnos, készleteimből csak ezek és ennyi került ki.¹⁹

A Marshal levélbeli indítványára kimondottuk, hogy ezentúl kéthetenként jövünk össze, igaz van, a zord időben kétszeresen jól esik a mi körünk üdítő oázisában fellélegezni egy kicsit. Most 16-án nálam leszünk, április első

szombatján viszont kívánságod szerint Nálad – azért akkor és nem most 16-án, mert valószínű, hogy ápr. elejére a Marshal is megjön s akkor mindjárt Téged is viszontláthat.

Nem tudom, egészségi állapotod lehetővé teszi-e, hogy 16-án elgyere. Remélem azonban, ha eljönni még nem is jönnél el, de egészséged javulni fog. Én alig bújok ki hazulról, úgy irtózom a villamosozástól és minden egyébtől, de nemsokára felkereslek!

Addig is jobbulást és bizakodó, derűs lelkiállapotot kívánva szeretettel ölel

a Főnök

Nb. Tehát ápr. 6-án Nálad!

Walleshausen Jenő búcsúlevelei, 1946. március 12–13.

Édes Gyerekeim!²⁰

Egészségi állapotom, helyesebben betegségem mai helyzetében és ismeretében úgy érzem, hogy rövidesen búcsút kell vennem tőletek. Isten irgalmában bízva igyekszem megbarátkozni a földi elmúlás gondolatával már amennyire ez emberileg lehetséges.

Végső kívánságaimat kívánom tehát lefektetni, hogyha eljön a fájdalmas óra tudjátok magatokat mihez tartani. Temetési költségeimet mindenesetre kérjétek a Tőgazdák Igazgatóságától, azt hiszem annyi év szolgálat után megérdemlem tőlük. A temetés legyen minél egyszerűbb. Soha nem hivalkodtam s minden parádés dolgot utáltam. Minden külön értesítés helyett csak az újságban közöljétek haláloamat, s azt, hogy a koszorúra szánt összeget mindenki adja jótékony célra.

Ne engedjétek anyunak, hogy a magyar ruhát vagy a másik új sötét-szürkét adassa reám. Van nekem egy régi fehér vászonkabátom azt festessétek be feketére s egy pizsama nadrágot vagy egy hosszú szárú gatyát s abban temessenek el. A ruháimat remélem, hogy Gyula tudja majd használni.

Ervinnek mondjátok meg, hogy minden indián 1 szál tollat és 1 szál virágot adjon csupán.

Emmiről gondoskodjatok s szerezzetek neki egy napos egy szobás lakást s támogassátok őt mindenben. A tőgazdától az én nyugdíjamnak a 66%-a jár neki halálom után.

Addig ne kívánjátok, hogy hozzátok menjen lakni, amíg nem lesz unokája.

Ha lehetséges, egy kapucinus barát temessen el. Minden évben halálom napján²¹ és születésnapomon kérek értem egyszerű gyászmisét egy melékoltárnál mondassatok. (június 28.)

Síromra, ha már megüledett, ültessetek egy szép diófa csemetét. A sírhantom szélét sárga sarkantyúvirággal ültessétek majd be, az jól bírja nyári szárazságot is s azt szerettem mindég. Meg az egyszerű évelő szegfűt.

A kis telket, ha eladásra kerülne, csak aranyért adjátok el. Amikor vettük 3500 P. volt a föld. Építkezés stb. költséggel együtt 8000 P. be került. Megállapítandó hogy akkor mi volt az arany hivatalos ára és fekete ára. Ha lehet, ne adjátok sokkal olcsóbban, sőt ha lehet esetleg természetben cseréljétek el más telekért vagy kis házért. A telek közös szerzemény, sőt helyesebben Anyu pénzéből vettük, amit Mamától kapott Emmi a pátrohai ház eladásából, tehát az jogosan őt illeti meg egészben. De ha törvény szerint Évának is kellene belőle kapni, a haszonélvezetet akkor is kikötöm Anyád részére s ezt a kívánságomat respektáljátok. Minthogy más vagyonom nincs, mert a bútorzat mind anyád hozománya így külön végrendeletet azt hiszem nem kell tennem s ezen írásomat mint végakaratomat a hatóság elfogadja érvényesnek.

Szellemi erőim teljes birtokában vagyok s ezt két tanúval igazolom akik ugyancsak igazolják saját kezűleg írt aláírásomat is.

Budapest, 1946. március 12.

Isten nevében

Wallshausen Jenő

Drága jó hűséges odaadóan gondozó Anyukám!

Búcsúzom tőled s köszönöm szeretetteljes jószágodat s kérlek nyugodj bele a megváltoztathatatlanba. Ne búslakodj. Ne emésszed magadat s ne gyászolgass hivalkodó fekete fátyolos öltözködéssel. A síromat soha rossz időben ne látogasd meg. Gondolj mindég a magad egészségére s arra, hogy Alikánk s Jucikánk valamint magam helyett adhat még a jó Isten unokát Neked s hátha annak még nagyobb szüksége lesz a Te jószágodra, szeretetedre s egészségedre. A közös nevünkön álló aranyhegyi telek a törvény értelmében most már egyedül téged illet meg. Ha eladod, lehetőleg oly módon, hogy egy kisházassal telekkel cseréld el. Minthogy a bútorzat és egyéb háztartási berendezés eredetileg is a Te hozományod volt az után nem kell örökösödési adót fizetned. Megmaradó ruháimat amennyiben Gyula használhatja add neki. Ami nem kell neki azt apránként értékesítsétek a megélhetésed érdekében. El ne ajándékozz belőle semmit. Az Indián felszerelésemet se ajándékozd el. Vegye meg valamelyik Indián testvér, legfeljebb a fejdíszül szolgáló tollaimat ossza szét Baktay a Naptáncok²² napjain az arra érdemeseknek. A nyakamban viselt

Sacsőr dísz Ervinnek hagyom emlékül. A békepipámat és zacskóját tartásatok meg emlékebe magatoknak.

Eltemetésemre vonatkozólag neked is újra kijelentem, hogy jó ruhám-ban ne temesetek el, hanem a fehér vászonkabátomat megy egy hosszú gatyát, legfeljebb egy ócska pizsama nadrágot festesetek fe- 75 ketére és abba öltöztessetek. Cipőt se adjatok rám csak fuszeklit.

Kérlek bocsáss meg nekem, hogy gyakran szekíroztalak pöröltem veled. De mindég szerettelek s megbántam, ha megbántottalak.

Áldjon meg a jó Isten s adjon lelkednek megnyugvást elmúlásom fe-letti első fájdalmadra s gondolj rám mindég szeretettel ezután is.

szerető Mukid

Baktay Ervin Walleshausen Évához, 1946. április 30.

Kedves Éva,

köszönöm a csomagokat és nagyon sajnálom, hogy nem voltam itthon – már t.i. ha személyesen járt volna itt. Sajnos, a tollak bizony elpusztultak, pedig szeretjük volna eltenni kegyeletes emlékül a mi drága Halászsasunkra. Kérem, legyen olyan kedves és alkalomadtán kérdezze meg kedves mamáját, mi a szándéka barátunk indián felszerelésével. Nagy szeretettel és izléssel dolgozott a gyöngyhímzéseken, szép bőringe és nadrágja volt, övvel, pipazacskóval, stb. Ha elteszik emlékül, akkor természetesen tárgyaltan az indítványom. De ha esetleg nem akarnák eltenni abban a formában, ahogy voltak, hanem talán csak az anyagokat akarnák felhasználni, akkor szeretnék valamilyen elfogadható megoldást találni arra, hogy megváltsam a dolgokat. Egyrészt, mert szememben és barátaink szemében is valóságos ereklyék Halászsas indián dolgai, másrészt mert az ostrom alatt az én indián bőringem is odalett, s nincs semmim, amivel pótolhatnám. Tudom, hogy azok a holmik, pl. a bőringe, anyaguknál fogva is komoly értéket jelentenek ma. De talán lehetne megoldást találni, megfelelő ellenértékben megegyezni. Kérem, beszéljen erről a kedves mamával és legyen olyan kedves közölni velem, lehet-e szó a dolgról.

Mondanom sem kell, hogy nagyon sajnálom, hogy olyan ritkán látom, de tekintve azt, hogy „százestendős jövendőmondói” minőségemben szokott hozzám fordulni, főleg, amikor valami nincs rendben, szinte nem is merem kívánni, hogy hozzám forduljon!

Szívességét köszöni és kezét csókolja barátja

„Máriusz”

Nb. lakásról, sajnos, nem tudok, de majd érdeklődöm. Ha valami lakásügyről lenne szó, forduljon Dékány Bandihoz, aki ezidőszerint a XI. ker. előljáró helyettese és sokat tehet. Ismeri őt és megtalálhatja az előljáróságon, Verpeléti u. 3.²³

76 *Baktay Ervin levele Walleshausen Évához, 1946. május 18.*

Kedves Éva,

köszönöm a sorait és válaszát az érdeklődéseimre. Bocsássa meg, hogy nem válaszoltam mindjárt, de az utóbbi időben erősen igénybe vett a munka, be kellett fejezmem egy írásomat határidőre.

Válasza megnyugtatót afelől, hogy kedves Halászsas barátunk indián ereklyéit nem fenyegeti a veszély, hogy köznapi és gyakorlatias célokra fordítsák. Gondoltam ugyan, hogy szeretettel őrzik indián dolgait, de ismerve a mai idők rendkívüli nehézségeit, amikor az ember bizony nagyon sokszor kedves holmijától is kénytelen megválni, mert a szükség követeli, mégis szerettem volna megtudni, milyen sors vár Barátunk ereklyéire. Mondom, válasza teljesen megnyugtatót, s ha így van, akkor tulajdonképpen a multkori indítványom is tárgyaltan, hiszen meg akartam őrizni a holmit, de a megőrzés Maguknál is biztosítva van. – Ha nem ragaszkodnak ahhoz, hogy kezük ügyében, és ha kívánják, szemük előtt legyenek a dolgok, akkor boldogan vállalom, hogy magamnál legyenek; de ez nem fontos, ha szívesebben tartják maguknál. Legfőjebb a bőringet fogom elkérni, azt is majd csak akkor, ha ismét táborozhatunk, hogy nagyobb ünnepélyes tábortüzeknél felvegyem – az enyémet ellopták az ostrom alatt – s így a bőring egyuttal Halászsasunk emlékét is hirdesse a körben. De a pipa „szent” dolog indián szempontból, amolyan jelképes, hordozható oltár és a füstje is jelképes. Ezért egyelőre talán csak a békepipát kérném el megőrzésre, hogy szertartásos „törzsi pipává” tegyük és ünnepélyes alkalmakkor Halászsas emlékére elszívjuk. De a pipát is csak akkor fogom elkérni, ha helyreáll a régi táborozás, bár az összejöveteleinken is szép lenne szerepeltetni.

A sziget ügye elvben jól áll, de még a végső döntés hátra van, s ha megkapnám is örökbérlés formájában, még bizonytalan, hogy ezen a nyáron lehet-e zavartalanul táborozni ott, nem tudjuk még, milyenek a viszonyok, a közbiztonság, stb.

Köszönöm a szíves felajánlását, hogy Halászsas indián dolgait megőrizzem, de mint főntebb mondtam, alkalomadtán majd egyes dolgokat el is kérek, ha nem is végleg, hanem legalább egy időre.

A kedves mamának tiszteletteljes kézcsókomat kérem átadni.

kezét csókolja híve

Márusz

Kedves Asszonyom,

hálás köszönettel fogadom a mi felejthetetlen barátunk, Öreg Halászsas hagyatékát, az egész baráti kör nevében. Ezek a dolgok, amelyeken 77
ő annyi szeretettel dolgozott, valóságos ereklyék a szemünkben. A felszerelés darabjait megőrizzük és a szükség szerint, mintegy „vándordíjként” átengedjük majd használatra a kör érdemes tagjainak. Így megakadályozhatjuk, hogy esetleg elkallódjanak vagy elpusztuljanak, ami megeshetne, ha végleg egyik vagy másik barátunknak adnók. Én, mint „főnök” közben magamnál tartom a felszerelést, s én is csak egyes darabokat használlok, persze csak a táborozások idején, a jövőben, mert mostanság nem szoktuk felvenni az indián ruhákat.

Igazán semmivel sem lehetett volna nagyobb örömet okozni nekünk, mint Öreg Halászsas kedves, legszemélyesebb indián holmijaival. És biztosítom, hogy senki más nem becsülheti és értékelheti ezeket a dolgokat annyira, mint mi, az ő régi baráti köre, hiszen a darabok őt idézik emlékezetünkbe mindenkor.

Még egyszer őszinte hálával megköszönve az értékes ajándékot kezét csókolja
Baktay Ervin

Perjésy László (Szürke Sólyom) levele Walleshausen Évának,²⁴ 1966. október 21.

Kedves Éva!

Levelét kerülő utakon megkapva – örömmel olvastam. Hát igen, „Öreg Halászsas”, – mint „Heverő Bölény” (Baktay) emlékezetét, – minden tábortűz alkalmával felelevenítjük ugyancsak „Rancher” (dr. Frohner) emlékével együtt.²⁵

Az ő szellemük tovább él a törzsünkben, amelyben – csekélységgel együtt még néhány „öreg” képviseli a régi hősi időket. Marshall, Joe, Bagoly, Harkály, ifj. Nyílhegy, Vadmacska, Mókus... Természetesen az „öreg” jelző, a szolgálati időt jelenti, mert mi örökké fiatalok maradunk, – illetve addig, míg a Nagyszellem jelzi, hogy ideje már az Örök Vadászmezőkre gondolnunk, ahol eddig elhunyt testvéreinkkel majd találkozunk.²⁶

Nagyon jól emlékezem 1945–1946 évi látogatásokra, amikor is a szokásos piknikekre mindenki dicsérte a magával hozott szójakolbász különlegességeit. Ilyenkor Öreg Halászsas, – szokása szerint némán mosolyogva betálatla a saját készítményű szójabab pástétomot, amely külömb volt az

általunk hozottaknál. Nagyon fájt nekünk az elvesztése, temetésén az akkor kissé szétzüllött törzs tagjai jó részben meg is jelentek.

Azután nagy fáradtsággal valahogy összeszedtük tábori felszerelésünk roncsait és alig 3-4-en maradtunk, inkább hasonlítva egy rongyos pár
78 sátorból álló cigánytanyához. 1954-ben a főnök megnősült és 1955-ben jött utoljára táborba, mikor is, én, fiam[,] ifj. Nyílhegy és neje, Mókus volt a táborban. Ezután a főnök reám bízta a vezetést és elment Indiába mire a nép, – vagy 8-an, engem választott főnökké, 21 évi varázslói tisztségem után.²⁷

Ezekután haláláig nem igen érintkezett velünk annál is inkább mert több új harcos jelentkezett közénk, akiket ő nem ismert.

Az új társaságot jó részben Sastoll barátom szerezte, aki ma helyettes főnök, wampum-keeper, és ügyvezető gazdasági megbízott és velem és az új fickókkal a törzs új lendületet vett, és pedig olyant, hogy az eleinte bizalmatlankodó öregek is visszatértek.²⁸

Ma már új sátrink, kenuink, bérelt szigetünk (splendid isolation), lovaink – szóval szép felszerelésünk van. Ezeket is évről évre gyarapítjuk. Két keskenyfilm felvevő és leadó készülékünk is van, s így 1956-tól kezdve évente egy híradó, egy burleszk és egy wild-west-story-t készítünk. Közben a Híradómozi – Hildebrandt, és most Bojár készített rólunk képes riportot, én és Sastoll a televízióban szerepeltünk és én vagy 10-12 előadást tartottam a rádió lexikon keretében, és készítem nagy művemem (ha ugyan nagy lesz).²⁹

Ez nagyjában minden

Örülünk, hogy fiai szépen haladnak a tanulás terén és hogy a kisebbik, követve nagypapája szellemét nagy indiánbarát. Törzsfőnök vértestvérsége! Ez igen szép! Érdekel, hogy melyik törzs? Assiniboin, Atsina, Blackfoot Cheyenne, Chippewa, Crow, Flathead vagy Sioux? t.i. ezekből a törzsekből laknak alcsoportok Minnesotában cce 200 000-en.

Fiatalokkal 20 éven alul nem foglalkozunk, kivéve a családtagokat természetesen a régi nagyok utódait. Ennek oka I. Szülői felügyeletet nem vállalunk. II. A szerény anyagi hozzájárulás (karbantartás, építés, javítások stb) kötelező, ezért ajánlatos keresettel rendelkező belépő. Hagyományaink szerint a belépés sora a következő. I. A havi házi összejövetelen bemutatás. 2. Távollétében határozat (csakis egyhangu) 3. Meghívás a táborba mint vendég. 4. aztán a következő táborban ünnepélyes felavatás. Ez a rövid vázlat.

Szerettem volna ezt személyesen megbeszélni de fogalmam sincs hogy merre van a II/a Galóca utca és hogy lehet odajutni. Pesthidegkúton sem jártam sohasem és nem tudom azt sem, hogy otthon találok-e. Telefonon vagy a hivatalban pedig nem lehet hosszasan beszélgetni.

Bocsássa meg az ide-oda húzódó soraimat, de gépem nincs (ezért is késik a „NAGY MŰVEM” (ha ugyan nagy)

Kedves férjém és a fiúkat ismeretlenül üdvözlöm

Kezeit csókolja

Szürke Sólyom

főnök

Bpest 1966. X. 21.

79

¹⁵ Valamennyi levél és fotó lelőhelye: BFL XIV.210.

¹⁶ Walleshausen Éva katonai szolgálatot teljesítő férjét követte Pécsre, majd innen a front közeledtével dél felé vonultak vissza, és jugoszláv területen fogságba estek. Éva 1945 nyarán, férje pedig ősszel tért vissza Magyarországra.

¹⁷ Easygoing Joe, vagyis Haranglábi Nemes József.

¹⁸ Sok Kutya: Gottesmann Ernő (1907–2004) filmgyártási szakember, Baktay Ervin unokaöccse.

¹⁹ Joe: Haranglábi Nemes József; Sertamin: húspótló élelmiszer, sörélesztőből készült.

²⁰ A levél lányához, Walleshausen Évához és annak férjéhez, Padányi Gulyás Gyulához szól.

²¹ Walleshausen Jenő 1946. április 5-én halt meg.

²² A Loafferstowni Nagy Lexikon szerint a Törzs legnagyobb ünnepe, nyaranta rendezték meg, ekkor avatták fel az ifjú harcosokat.

²³ Dékány Bandi: Dékány András (1903–1967) író, újságíró, Grizzlyfog néven volt a törzs tagja 1936-ban.

²⁴ A levél előzménye az lehetett, hogy Öreg Halászsas akkor tizenéves unokája érdeklődött az indián élet után, édesanyja minden bizonnyal levélben érdeklődött Szürke Sólyomnál a törzshöz való csatlakozás lehetőségéről. Perjésy László (1897–1981) tisztviselő, az észak-amerikai indiánok történetének kutatója volt.

²⁵ Öreg Halászsas: Walleshausen Jenő; Heverő Bölény: Baktay Ervin; Rancher: dr. Frohner Román (1880–1940) vegyészmérnök.

²⁶ Marshall: Básthy István (1896–1970) grafikus, író, díszlettervező; Joe (Easygoing Joe): Haranglábi Nemes József (1889–1976) festőművész; Bagoly (Fehér Bagoly): ifj. Básthy István (1921–2010) építészeti szakember; Harkály (Kis Harkály): Dr. Póta László (1911–1979) röntgenorvos; ifj. Nyílhegy: Hegymegi Kiss Áron junior (1932) hajómérnök; Vadmacska: Dr. Kovács Ákosné Kittl Sári (1907–1974) tisztviselő; Mókus (Ülő Mókus): Hegymegi Kiss Áronné Lukács Margit (1933) hajómérnök.

²⁷ Főnök: Baktay Ervin

²⁸ Wampum keeper: kincsőrző; a wampum fizetőeszközül szolgáló, kagylóból készített gyöngy. Sastoll: Lorencz József (1925–2020) pedagógus, üzemgazdász, a kisoroszi Baktay Ervin Indián–Cowboy Múzeum létrehozója.

²⁹ Splendid isolation (tündöklő elszigeteltség): a brit diplomácia alapelve a 19. század második harmadától a 20. század elejéig. Lényege, hogy a kontinentális szövetségesektől távol maradván kívánta fenntartani az európai hatalmi egyensúlyt. Hildebrandt: helyesen Hildebrand István (1928) operatőr, filmrendező, pályája elején híradóoperatőr volt; Bojár: valószínűleg Bojár Sándor (1914–2000) fotóművész; „Nagy mű”: valószínűleg Perjésy fő művéről, az indiánok és a hódítók küzdelmeit bemutató könyvről van szó, amely az 1970-es években készült el, és csak néhány évvel ezelőtt jelent meg: Perjésy László: *Az északamerikai indiánok története 1492-től 1800 végéig*. Budapest, 2015.

Özv. Walleshausen
Sándorné és a Walles-
hausen testvérek
Birnbaumban (Rolla
hiányzik a képről),
1906

Huzella Pál: A Walleshausen testvériség, 1928. Az asztalfőn Walleshausen Jenő és Huzella Pál ül, jobboldalt középen Walleshausen Zsigmond. Festményről készült fénykép

Somogyi Emma, Walleshausen Éva és Walleshausen Jenő az 1920-as évek végén. Ismeretlen felvétele

Huzella Pál portréja Walleshausen Jenőről, 1920

Wild West Zree Meeting Dormándi László lakásán, 1931. Balról jobbra:
Huzella Pál, Baktay Ervin, ismeretlen, Dormándi László, Walleshausen Jenő,
Básthy István és három ismeretlen személy. Ismeretlen felvétele

Wild West Zree Meeting, 1941. Középen Walleshausen Jenő,
mellette legyezővel lánya, Éva. A hölgyek között baloldalt
Huzella Pál, jobboldalt Haranglábi Nemes József.
Ismeretlen felvétele

Öreg Halászsas a Dunán,
1930-as évek.
Ismeretlen felvétele

83

Új Forrás 2021/3 – Lukács Antikó: Öreg Halászsas

Öreg Halászsas, 1930-as évek.
Ismeretlen felvétele

A Baktay Ervin (Heverő Bölény) vezette indián játék az 1937-39 közötti évek táborozásaiban érte el csúcspontját. Kialakult és jól összeszokott a társaság „kemény magja”, rendelkezésükre álltak a táborozáshoz szükséges felszerelési tárgyak, a tipikörben nyolc sátor állt és a Kismarosi-sziget minden szempontból meghitt környezetet nyújtott a zavartalan táborozáshoz. Ám 1940-ben az idillikus állapot romlani kezdett. Kiderült, hogy az addig szinte angolparkhoz

Hegymegi Kiss Áron 85

HEVERŐ BÖLÉNY FŐNÖK LEMONDÓ LEVELE

hasonló szigetet az erdőgazdaság sűrűn beültette nyárfacsemetékkel, a sátrak felállítása lehetetlenné vált. Némi kutatás után és személyes kapcsolatoknak is köszönhetően a Törzs engedélyt kapott, hogy a váci püspökség tulajdonában lévő Kompkötő-szigeten állítsa fel táborát, sőt ígéretet kapott, hogy ezt a következő években is megteheti. A sziget – a Kismarosi-szigethez képest – korántsem volt ideális. A nyílt mező keskeny volt, a tipiket a szakrális kör helyett csak egy sorban lehetett felállítani. Maga a sziget mind Nógrádverőcétől mind Váctól 4-5 kilométerre volt, ami nem könnyítette meg a háború miatt már amúgy is akadozó élelmiszer-beszerezést. Mégis, a cél érdekében a Törzs vállalta a nehézségeket, és néhány, a körülményekhez képest kellemes hetet töltött el a szigeten.

Az 1941-es év rossz előjelekkel indult. Nem sokkal a tábor tervezett megkezdése előtt kiderült, hogy a korábbi ígéretek ellenére a Kompkötő-szigeten sem lehet táborozni, mert az is a faültetés áldozatává vált.¹ Személyi gondok is voltak. A régi törzstagok közül Bozontos Farkas (O'Egan Viktor) kivándorolt Indiába, többeket behívtak katonának és a fiatalítás reményében felvett két új taggal is (ma már pontosan nem tudni milyen, valószínűleg beilleszkedési) problémák adódtak. Június 27-én, Kassa bombázását követően Magyarország hadat üzent a Szovjetunióknak. Úgy tűnik, ennyi rossz óment követően a Főnök idegei felmondták a szolgálatot és június 30-án elküldte Öreg Halászsasnak panaszos lemondó levelét.

A levelet olvasva az az érzésünk támadhat, hogy bár a főnöki (főképpen az adminisztratív és szervezési) tisztségről való lemondás határozott, de rögtön menekülési utat is biztosít a valamivel szűkebb körben megvalósítandó újrakezdéshez, ahol persze – a Törzs által egyébként készségesen elismert – szellemi főnök továbbra is ő lenne. (Az események később bizonyították, hogy egészen az 1955-ben bekövetkezett, immár valóban végleges lemondásáig ez így is volt.) A Főnök zaklatott lelkiállapota a levél stílusából is érezhetővé válik. A máskor oly pontosan és elegánsan fogalmazó

Baktay mondatai itt meg-megbotlanak, ismétlésekbe bocsátkozik, gyanítható, hogy a már régen gyűlő sérelmek mellé a táborhely elvesztésének híre jelentette az utolsó cseppet a pohárban.

86 A felszámolás lebonyolítására felkért Öreg Halászsas (Wallershausen Jenő) nem késlekedett, a július 3-i vagy 4-i (itt a felvett jegyzőkönyvben ellentmondás van) tanácsülésen ismertette a helyzetet, és elvi határozatot is hoztak a közös vagyon felosztásáról.²

Az indulatok némileg lecsillapulván keresgélés indult újabb táborhely után, és a Nógrádverőcével szemben lévő szigeten végül is sikerült kisebb tábor számára elfogadható területet találni; így a szokásosnál valamivel később, augusztus második felében mégiscsak sor került pár hetes táborozásra, ahol időnként a katonai szolgálatot teljesítő Szürke Sólyom (Perjésy László) és Kis Harkály (dr. Póta László) is megjelentek. A következő két évben is ez a sziget nyújtott lehetőséget a kényszerűségből igencsak szűk körű, borús hantgulatú táborozásra.

A háború után, 1948-ban újraindult táborok egészen más külső körülmények között zajlottak, mégis további 52 éven át sikerült megőrizni az olykor fennen lobogó, máskor kissé pislákoló lángot, a Duna menti táborozás végső ellehetetlenüléséig.

¹ Ekkor írta Szürke Sólyom a Főnöknek küldött levelében: „Azt hiszem jövőre [!], ha már béke lesz, új vadászterületet kell keresnünk, én nem bánom akár Máramarosban, Csallóközben vagy Erdélyben [!], csak boldogok és nyugodtak lehessünk a mi régi, kedves baráti körünkben [...]” O sancta simplicitas!

² Bár a járandóságokat fillérre kiszámolták, mégis úgy tűnik, a felosztásra valójában nem került sor, hiszen a tipik és felszerelési tárgyak az 1943-as, hosszú évekre utolsó táborig együtt voltak, csak az országon átvonuló harcok során tűnt el legnagyobb részük.

Kedves Barátom,

tavalyi táborhelyünket Vaszary Mihály kanonok úr ismételten tett, sőt f. hó elején írásban is megismételt ígéretének ellenére, a kanonok úr közlése szerint az ő tudta nélkül, teljesen használhatatlanná tették, amennyiben az egész tisztást fűzzel ültették be. Ezzel táborozási lehetőségünk megszűnt. Továbbra is kísérleteket teszek újabb táborozóhely szerzésére, de ezzel kapcsolatban szükségesnek és halaszthatatlannak tartom, hogy Veled, s általad körülünk tagjaival a következőket közöljem:

BAKTAY ERVIN 87
LEVELE ÖREG
HALÁSZSASNAK

1941 június 30.

Tekintettel arra, hogy a táborozó indián-körünk elengedhetetlen lét-alapját jelentő táborozási lehetőség megszűnt, s tekintettel alább kifejtendő szempontjaimra, a kört eddigi formájában nem látom fenntarthatónak. Ezért a kör tagjainak állást kell foglalniuk és határozatra kell jutniuk a teendőket illetően.

Részemről én az eddig viselt „főnöki” címről és a velejáró előjogokról, valamint kötelességekről ezennel lemondok és kérlek, értesd meg a körrel, hogy azt semmi körülmények közt sem vállalom el újra.

Álláspontom megvilágítására a következőket hozom fel:

A baráti körnek olyan szellemben való fenntartása, ahogyan én azt megalapítása óta szorgalmaztam, csak akkor lehetséges, ha a kör minden egyes tagja hasonló szellemben viselkedik és a körnek, valamint a tábornak fennmaradásáért, életben tartásáért minden melléktekintetet félretéve helytáll, sőt ha kell, áldozatokat vállal. Már a múlt évek folyamán nem egyszer mutatkoztak olyan jelenségek, amelyek egyrészt azt bizonyították, hogy az említett szellem nem mindenkiben él, áldozatok vállalása, egyöntetű összetartás helyett sokakban csak a maguk privát kényelmi szempontjai stb. érvényesültek. A legutóbbi tapasztalatok megértették velem, hogy reményem – hogy a kört az ifjabbak utánpótlásával friss tevékenységre lehet serkenteni, s a szükséges bajtársi szellemet erősíteni – tévesnek bizonyult, s éppen a legifjabbak közt kevésbé számíthatok ilyen szellemre és lojális összetartásra, mint a kör régi tagjai közt. A jelenségek ismereteseek, a tény pedig az, hogy még abban az esetben sem látszott biztosítva a folyamatos táborozás lehetősége, ha külső körülmények nem akadályozták volna meg a táborozást. Ilyen körülmények között az évről évre reám háruló sok gond és teher – a tábornak másod-, harmadmagammal való felállítása, fenntartása, szállítása stb. – elviselhetetlenné válik, s miután a kör legrégebb és legerdemesebb

tagjait körülményeik méltányolható módon akadályozzák a táborozásban való részvételben, nincs is már olyan tekintet, amelynek kedvéért érdemesnek tarthatnám a terhek további vállalását.

88 Eszerint én világosan körvonalaztam megváltoztathatatlan álláspontomat:

A kör vezetését nem vállalom továbbra. Ezzel felmerült a szükségesség, hogy Ti, a kör tagjai, döntésre jussatok a következőkben:

1. mi történjék a közös tulajdont képező holmival;
2. fenntartandónak ítéletek-e a kört magatok között, az én részvételem nélkül;
3. ha igen, ezt milyen formában kívánjátok megoldani;
4. mi történjék a törzsi befizetésekből befolyt összeggel, illetve ennek azon részével, amely a közös terhekre fordított kiadások (múlt évi rak-tározás díja, stb.) fennmarad.

Részemről én még minden kötelezettség nélkül – hiszen ilyet a fentiek értelmében többé nem vállalom – közlöm, hogy igyekszem magamnak más megfelelő táborhelyet keresni, s ha ilyet sikerül találnom, azon berendezem a magam táborát. Természetes, hogy amennyiben azok közül, akik eddig is baráti szellemben együtt tartottak velem, bárki módot talál a táborozásra, azt mint bajtársat és barátot szívesen látom. Természetesen ez egészen a magam és az illetők magánügye lesz; ahogyan megbeszéljük, mindennemű kölcsönös kötelezettségek nélkül; viszont irányadó csak az lehet, hogy az illető önként, abban a szándékban, hogy hozzám csatlakozzon a táborozásban, vállalja annak a felfogásnak és szellemnek a követését, amelyet mindenkor vallottam. Az így esetleg kialakuló újabb tábor mindenkor csak alkalmi csoportosulás lesz és egészen természetesen előzetes meghívásomon fog alapulni. Ez az én magánindítványom, ami azonban esetleg nem fõdi mindenkinek az elgondolását, s ezért nem is óhajtok elébe vágni olyan döntésnek, amely részletekrõl vagy a kör néhány tagjának részérõl felmerülne, tudniillik, hogy a maguk elhatározásának alapján, az arány szerint reájuk jutó tábori felszereléssel ott és úgy táborozzanak, ahogyan nekik jólesik. Ebben azonban semmi részem nem lehet.

A tábori felszerelés közös tulajdont jelentõ részei a következõk:

- 1 nagy (bõlényes) sátor,
- 1 kis (lovasalakos) sátor,
- A Szürke Sólyom által lakott kis sátor (olajfestékkel bevonva),
- 1 kis négyzetes raktársátor,
- 1 nagy étkezősátor, a hozzá való kamra-toldalékkal,
- A fentiekhez tartozó karók, sátorkupakok,
- 3 drb. olajosvászon négyzetlap,
- 1 drb. nagy és 1 drb. kis viharlámpa,
- Kb. 60 sátorcövek,

A konyha- stb. felszerelésnek az a része, amely nem egyesek magántulajdona. Közös polcok, régi asztal, padok, stb. A kályhafelszerelés darabjai.

Magántulajdonban vannak a köv. sátrak: az én saját két nagy sátram, aztán a régi (egy ideig Dékánynak átadott) első kis sátram, a körökkel; Öreg Halászsas nagy sátra; Calamity nagy sátra; mind a hozzátartozó karókkal és kupakokkal, ajtókkal, Marshal ház alakú sátra, karókkal. Ezek tehát nem esnek a közös döntés alá.

Hogy az összegszerű elszámolásokat egyszerűbbé tegyük, hajlandó vagyok a most készülő kenut átvenni (a régi úgyis mindig az enyém volt); esetleg ha majd lesz, aki a fentebb körülírt módon csatlakozhat hozzám táborozásra, a kenu költségeiben is részesülhet, de ez nem fontos. Ugyanígy átveszem a közös pénzből beszerzett teát és tészta-neműt is. A többi kiadás és még szükséges kiadások (a múlt évi rak-tárdíj, stb.) után így fennmaradó összeget a hozzájárulások arányában mindenkinek visszafizethetjük. Ha sikerül táboromat létrehozni, a hozzám meghívás és közös megegyezés alapján csatlakozók a vissza-kapott pénzből belátásuk szerint járulhatnak hozzá a jövőben mutat-kozó költségekhez.

A rám bízott összegek elszámolása a következő:

Befizetések 1940 őszétől 1941 júniusáig	196 p.	
Múlt nyárról fennmaradt többlet	8.	32 f.
Harmonika-alapra Marshaltól	10	
–"– Ö. Halászsastól	1	
Összesen	215 p.	32 f.

Kiadások:

Mise Vadölőért	4.00
Telefonok, lev. lapok 1940 végéig	2.00
Wild West telefonok, lev. lapok, lemondás	1.00
Útiköltség Vácra a csónaklehozatalért	2.40
Csónakanyagra	83.00
½ k. tea	40.00
Tészta-nemű	<u>17.16</u>
Összesen	149.56

Ha azonban a csónakot, a teát és a tésztaneműt átveszem, akkor lemegy ebből

140.16
marad 9.40

90 Ehhez hozzá a múlt évi

raktározás 25.00

Kiadás végösszege 34.40

Bevétel 215.32

Kiadás 34.40

Készpénz 180.92

Ezt az összeget a befizetések arányában visszafizethetjük, vagyis

Öreg Halászsas befizetése: -----12.00 + 1.00 (harmonika)

Sok Kutya " " " -----22.00

Hallgató Hód " -----22.00

Kis Harkály " -----22.00

Szürke Sólyom " -----22.00

Marshal és F. Bagoly
együttesen " -----50.00+10.00 (harmonika)

Nagy Kígyó " -----12.00

Sid " -----12.00

Heverő Bölény -----22.00

Ezekre arányosan kiosztandó a közös 34.56 kiadás, s ennek levonása után a még fennmaradó összeget visszafizetem. A múlt nyárról fennmaradt 8.32-t 10 részre felosztva, mindenki kap még 83 fillért. Végül elosztva levonódik a most Ádámnál lévő sátrak javítási költsége, már az, ami a közös anyagra jut ebből.

Kérlek tehát, kedves Barátom, légy szíves a közöltek alapján vezetéssel megbeszélni a tennivalókat, hogy a döntés szerint intézkedés történhessék, úgy a holminak arányos felosztása, vagy ha egyes darabokat nem lehetne felosztani, úgy azoknak részemről való átvétele felől, amennyiben más határozatra nem jutnátok.

Még egyszer ismétlem, hogy a fenti elhatározásom nem irányul azok ellen a régi barátaim és bajtársaim ellen, akikhez egyéneként becsülés és szeretet fűz, s akik a főntebb jelzett körülmények között a jövőben is szívesen látott társaik lehetnek. Álláspontom, amelyen nem vagyok hajlandó változtatni, csak a körnek, mint ilyennek, mint szervezett csoportnak együttese, illetve ennek fenntarthatósága ellen irányul, mert meg vagyok győződve arról, úgy az új helyzet, mint a múlt tapasztalatai alapján, hogy az az eddigi formában, mint egycélú, közös szellemű társulás nem állja meg a helyét. Felfogásomat erre vonatkozólag a régi mondással illusztrálhatom: sem miféle lánc sem erősebb, mint a leggyöngébb láncszeme. S ezért az egész lánc, a mi körünk, ha egyik-másik szeme minden tekintetben kiállja is a próbát, összegezve bizony rendkívül gyatrának és gyöngének bizonyult.

Még egyszer kérlek, jussatok világos és végleges döntésre. Ebben azért nem veszek részt, mert részemről a döntés már megtörtént, mint azt bevezetőben leszögeztem.

Értesítésedet várva szeretettel köszönt

barátod és bajtársad

91

Ervin –

„Heverő Bölény”

U. I.; Kérlek, hívd össze a többieket mielőbbi dátumra, telefonon vagy lev.lapon, magadhoz. A döntést foglaljátok írásba, hogy tudjuk mihez tartani magunkat. Ismétlem: ne fogadj el olyan látszatz megoldást, hogy nekem „bizalmat szavazzanak” és újra felkérjenek a főnöki teendők további vállalására. Ilyesmi már volt egyszer a múltban, mégsem vette elejét a közös célt megghiúsító jelenségeknek. És különben is, ha lesznek, akik nem akarják abbahagyni a velem való táborozást és eddig sem szolgáltattak okot arra, hogy ezt én ne tartsam kívánatosnak, azok a főntebb körülírt módon ezentúl is velem tarthatnak.

Új Forrás 2021/3 – Baktay Ervin levele Öreg Halászsásnak – 1941 június 30.

Nb.: Most értesülök, hogy Kis Harkályt behívták.

Elérhetőségek: e. Gottesmann Ernő, Magyar Filmiroda,

Bp. IX. Könyves Kálmán körút.

Szöts Gábor

"

"

"

"

Perjésy László Honvédelmi Min. 480. mellékállomás

Báthly István és ifj. Báthly István: Visegrádi u. 5/b. Tel: 327-583

Gubacsi Gábor (Nagy Kígyó) Bp. VIII. Röck Szilárd u. 30.

Huszár Károly (Erős Farkas) Bp. XI. Ugron Gábor u. 2528/33

Sidnek szintén a Marshal, ill. fia révén lehet üzenni.

92 JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett 1941. évi július hó 4-én Öreg Halászsas helyettes főnök lakásán.
Jelen voltak:

Öreg Halászsas – mint Kis Harkály megbízottja is

Szürke Sólyom

Sok Kutya

Hallgatótag Hód

St. B. Long, városi Marshal.

Öreg Halászsas a törzsi ülést megnyitja és bejelenti, hogy Heverő Bölény Nagyfőnök belefáradván abba, hogy az általa életre hozott „Indián Kör” minden táborozási, raktározási, élelmezési gondja hiábavalónak bizonyult, mert a fő cél, hogy igazi, önzetlen, baráti egységet biztosítson a társaságban, csődöt mondott, kijelentette, hogy a nagyfőnöki tisztségről visszavonhatatlanul lemond, s a törzs elhatározására bízva, hogy más csoportosulásban akarnak-e továbbra is együtt maradni, vagy pedig az „Indián Kört”, mint olyant, megszüntnek jelentik ki.

Öreg Halászsas javasolja, hogy a Nagyfőnök megmásíthatatlan elhatározását – bármennyire fájdalmas is – indián nyugalommal vegyük tudomásul, s az „Indián Kört” minden alapszabályaival együtt megszüntnek jelentsük ki.

A Törzs által ez évben befizetett tagdíjak	P. 196. --t
a harmonika alapra történt befizetések	" <u>11. --t</u>
összesen	P. 207. --t
tettek ki. Ebből a múlt táborozás sátorjavításainak költsége és egyéb, a múlt miatti költségek összesen	" <u>102.40 --t</u>
tesznek ki, fennmaradt tehát elszámolandó	P 104.60
ehhez jön a múlt évi nyári maradékból	" <u>8.32</u>
összesen	P 112.92

Minthogy a törzs táborozási felszerelése tulajdonképpen csak a régi, 1937. nyári táborozás előtti időkben volt tagok közös szerzeménye, tehát arról nekik kell majd döntenie, hogy mi történjen vele, míg a két jelölt, illetve fiatalabb harcos, véleményünk szerint nem igényelhet mást, mint az év folyamán befizetett összegeket: Nagy Kígyó P. 12.-t, Sid P. 12.-t követelhet vissza,

míg a régi 8 tagra a költségekből egyenlően elosztva fejenként P. 11.56 költség esik, ezek tehát az általuk befizetett összegekből levonandó P. 11.56-tal csökkentett összeggel rendelkeznek.

Öreg Halászsas kéri a testvéreket, hogy javaslatához járuljanak hozzá, s egyhangúlag, indiánhoz illő méltósággal fogadják el és a ma esti utolsó tanácsülést igaz indián komolysággal mint búcsúülést ne sértsék meg, egyik testvér sem komolytalansággal.

Öreg Halászsas javaslatát egyhangúlag elfogadtuk, s a törzsi Indián Kört mint olyat feloszlottnak fogadtuk el.

Budapest, 1941 július 3.

Öreg Halászsas

Szürke Sólyom

Sok Kutya

Hallgató Hód

St. B. Long, Marshal.

A jegyzőkönyv hitelül:

Budapest, 1941 július 14.

Gottesmann

Különös alakja volt a Törzsnek Úszó Fatörzs (dr. Beretz Jenő, 1915–2009) aki a nevét egy a Dunából általa kifogott hatalmas, tüzelőanyagnak szánt fatörzs után kapta. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1934 és 1942

94 Hegymegi Kiss Áron

ÚSZÓ FATÖRZS

FELJEGYZÉSEI

között két részletben szerezte meg a doktorátust, mert 1938–39-ben részt vett a Rongyos Gárda felvidéki művelteiben. 1943-tól jogászként dolgozott a MÁV-

nál, ám 1944 nyarán behívták katonának, és bár a MÁV felmentést szerzett számára, ő a hadsereget választotta. Budapest ostromának vége felé orosz fogságba esett, de megszökött. A háború után nem jelent meg az igazoló bizottság előtt, mert egy ismerősétől megtudta, hogy el nem követett bűnökért kívánják felelősségre vonni. Ettől kezdve fél-illegalitásban élt, hivatalos állást nem vállalt, alkalmi munkákból, villanszerelésből, tanításból tartotta fenn magát. 1955-ben egy feljelentés nyomán az ÁVH kereste és csak egy szerencsés véletlennek köszönhetően tudott kisiklani a markukból. Innentől fogva teljes illegalitásban élt, egy ismerős családnál, illetve a kismarosi indián-szigeten bujkálva. Az 56-os forradalom során fegyverrel harcolt a Corvin-közben, majd november végén elhagyta az országot és Svájcba emigrált. 1958-ban továbbment Ausztráliába és ott élt haláláig.

Beretz igen nagy műveltségű ember volt. Németül, angolul, franciául, olaszul beszélt, otthon volt a filozófiában, az ezoterikus tanokban, matematikában, eközben tökéletesen tájékozott volt a materiális világ dolgait illetően is. Szinte szerzetesi igénytelenséggel élt; akkor volt vegetáriánus, amikor ez még nem volt divat.

Baktay Ervinnel 1945-ben találkozott. Baktay az ostrom után – ki tudja miért, talán neve ismertségének köszönhetően – néhány napig az ideiglenes Budai Nemzeti Tanács elnöke lett, hivatalos pecsétet kapott, és joga volt menleveleket kiállítani. Ez a pünkösdi királyság ugyan csak néhány napig tartott (mivel az oroszok hamar rájöttek, hogy nem a számukra legmegfelelőbb embert választották), de éppen ebben a pár napban tudott Beretznek egy magyar és orosz nyelvű igazolást adni, amellyel aránylag szabadon mozoghatott a romokban álló Budapest szinte *ex lex* viszonyai között.

Baktay és Beretz kapcsolata a továbbiakban is fennmaradt; egymásra találtak az asztrológia tudományában is és Beretz – kvázi famulusaként – igen sok mindenben segítségére volt 25 évvel idősebb barátjának. Így szinte természetes volt, hogy 1948-tól kezdve az indián törzs életébe is bekapcsolódott. Igen hasznos tagja volt a Tábornak és bármilyen munkát, még a leg-
alantasabbat is, örömmel magára vállalt. Mindemellett igazi élmény volt a

vacsora utáni „tislizés” közben vagy a tábortűz mellett ülve a Főnök és Fatörzs magvas fejtegetéseit hallgatni a legkülönbözőbb témákról, amihez persze a társaság többi tagja is csatlakozott.

A 60-as évek vége felé Beretz nekilátott, hogy papírra vesse életének 1944 és 1956 közötti eseményeit. A több mint 200 gépelt ol- 95
dalnyi művet sok éven át csiszolgatta és *A vörös szivárvány* címet adta neki. Erről a munka bevezetőjében ezt írja: „A hindu mitológia szerint azok az emberek, akik előtt egész földi életük folyamán csak testi kíváncsalmak ki-
elégítése lebegett, halálukban a materialista pokolba, a Préták világába kerülnek és itt őket egy »VÖRÖS SZIVÁRVÁNY« testükre rátekeredve tartja fogva.”¹ Feljegyzése lebilincselő olvasmány, melyben a Rákosi kor szörnyűségesen abszurd világába ágyazva jelenik meg személyes, nem hétköznapi sorsának leírása.

Ezekben az években a táborozás nem csupán a sivár városi mindennapok utáni lelki feltöltődést jelentette, de még inkább a menekülést, ha csak néhány hétre is, a külső világ nem csillapodó, mindenki-re ott leselkedő zaklatásai elől. Az alább olvasható szemelvényben Úszó Fatörzs néhány esti beszélgetés emlékét idézi fel. A szövegben szereplő nevek pszeudonimák, s ma már nem mindegyik álnévről állapítható meg, hogy valójában kit is takart.

¹ A *préta* („eltávozott”) az óind mitológiában a holtak szellemét jeleníti meg. Beretz bevezetője azonban nyilván nem a hindu, hanem a buddhista mitológiára utal, melyben a létforogató (*szamszára*) hat világa közül az irigységük és mohóságuk miatt örökös éhségtől és szomjúságtól szenvedő sóvár szellemek, a *préták* birodalma az egyik. Az ún. Tibeti Halottaskönyv szerint a halál utáni negyedik napon a halott kénytelen választani a tűz elem felragyogó fényében megjelenő vörös Amitábha buddha mennyországa és a préták ködös, sárga fényű világa között. A szöveg szerint ekkor nem szabad megriadni a „megkülönböztetés” bölcsességét megjelenítő vörös fénytől, hanem éppenséggel egybe kell olnadni vele. Ami a Beretz szövegének címében foglalt „Vörös szivárvány” megokolását illeti, feltehetően a kommunisták uralmát jelképező vörös csillaggal szembeni ellenszenvét fejezte ki ilyen költői módon a szerző. (Kelényi Béla)

Este a nagy sátorban, a pislákoló petróleumlámpa mellett ülve megvacso-
ráztunk s utána jött a fő attrakció, a „tislizés”. Ilyenkor ki-ki kényelmesen
hátradőlve, vagy hanyatt fekvé a szalmazsákokon és nem tartózkodva holmi

96 Beretz Jenő

A VÖRÖS SZIVÁRVÁNY

Részlet Úszó Fatörzs

visszaemlékezéseiből

latokat. Schweitzer Albert ezt úgy mondta, hogy az élet iránti tiszteletből
nem eszik húst.

– Na de ha már egyszer levágták őket...!

– Utólag sem hagyom helybe a ...

– Testvérgyilkosságot – csapott a szavamba Grizzly.

– Hát igen – feleltem –, tágabb értelemben az állatok az én testvéreim.

– Marhaság – dörögte valaki a sátor homályából. – Az állat azért van,

hogyan megegyük.

– Nem kétséges – melegedtem bele –, amíg nem jutottál el odáig, hogy
valami mást is megláss a magad körüli világban. Végeredményben a kanni-
bálnak is igaza van: az ellenség arra való, hogy megegye, annak ereje, kiváló
tulajdonsága átkerül beléje. De ezen a ponton, azt hiszem, te már túl vagy –
fejleszttem be gúnyosan.

– Az emberi testnek szüksége van fehérjére, proteinre.

– Persze, hogy szüksége van – hagytam helybe –, a benned lévő „sza-
már-testvérnek”. Ha csak annyi volnál, amennyinek lenni látszol ott a padon,
akkor elhinném, hogy így van. De ez a protein beszerezhető más forrásból is,
nem csak az állatokból.

– Ott igazad van – segített Szellemszó –, hogy a legerősebb állatok, a
lő, marha, teve, elefánt növényekkel táplálkoznak.

– De a proteinen és fehérjén túl vannak szellemi-metafizikai szempon-
tok is. Ha ezeket ismered, akkor a Létben egészen más összefüggéseket fogsz
felismerni, mint kalória, protein és egyéb tudós tudatlanságok.

– Már megint ez a felsőbbrendű fejlettség – biggyesztette az ajkát a
Varázsló –, te csak egyed a spenótot, amitől a normális ember hátfájást kap,
én meg eszem a rántott csirkét nokedlivel.

jó emésztést tanúsító
bőffentésektől, meglehe-
tősen előtérbe kerültem s
nekem kellett a legtöbbet
hallatnom hangomat.

– Te tulajdonkép-
pen miért nem eszel húst?
– kérdezte a Varázsló.

– Mert megvagyok
anélkül is. Az én zabálá-
somért ne vágják le az ál-

– A húsevés valójában szokássá, habittá vált az emberek között. Szokásainktól pedig a legnehezebb elszakadnunk s azok érdekében a legtudományosabb ostobaságokat találjuk ki.

– Aztán talán a spenót nem él-e? Azt miért szabad megenni? – vetette ellen Rengőföld – A te logikád szerint az embernek éhen kelene vesznie, nehogy megöljön valamit...

– Súlyos pontot érintettél – szóltam, de nem akartam ebbe a témába mélyebben belemerülni. – Ez a körülmény, hogy életet kell pusztítanom ahhoz, hogy életben maradjak, a teremtésnek egyik hibája és csapdája...

– No-no – csapott rám a Varázsló, aki buzgó katolikus volt.

– Legalábbis így mondják a gnosztikusok és a buddhisták. A Teremtő Istennek tévedése vagy csapdája abból a célból, hogy az ember lelkét fogva tarthassa az általa teremtett Anyagban. Azt a lelket, amely nem az ő teremtménye, hanem az Igaz Istené, a Fényistené. Ezt tartja fogva az evéssel és az élet egyéb örömeivel és főképp a Tudatlansággal. Ezért van az, hogy minden nagy vallás, a zsidót kivéve, az élet örömeinek elutasítását, a lemondást hirdeti. Így a keresztény szentek és India jogijai. Még a görög Prometheus is azt üzeni öccsének, hogy „ne fogadj el semmi ajándékot Zeusztól, mert Zeusz egy gonosz rabtartó”. Itt aztán már nagyon félelmetes titkokat feszegetünk.

– Nézd csak miket beszél – üvöltött föl a Varázsló –, hát akkor két Isten van?

– Van is, nincs is. Ez nagyon érzékeny téma – tértem ki.

– És mi bajod neked a zsidókkal, hogy őket kizárod a fene nagy titkodból – bajlódott újra a Varázsló.

– A zsidók a Teremtő Istent imádják, Jehovát, aki valóban teremtette az anyagi és pszichés kozmoszt. De ez az Isten – újra a gnosztikusok szerint – nem az igazi Isten, egy alisten, Platón Démiurgosza. S mint ilyen, meglehetősen tökéletlenül teremtette a világot. Tele van a Lét szenvedéssel, nyomorral. Az Igaz Fényisten ebbe a sötét Anyagba küldi le a Megváltót, kiszabadítani a foglyul ejtett Fényszikrákat, amit mi léleknek mondunk. A zsidók tagadják az ilyen Megváltó szükségességét, mert Jehova nekik adta a Föld, az Anyag bírását és végeredményben a világ fölötti uralmat...

– Eredj a pokolba – törtek ki többen –, mióta vagy te cionista?

Amitől félttem, bekövetkezett. Teljesen félreértettek s a dolog szenvedélyességbe és ócsárolásba fulladt. Hibát követtem el. Ami nekem probléma, az másnak bagatell lehet. Így adja ezt a költő Faust szájába: „Az a néhány, ki egy-s-mást megtudott / s csordult szívének titkait nem óvta, / s a csürhe közt hitét ki is nyilvánította: / keresztre, vagy máglyára juthatott.”¹

Másnap, miután kialudtuk bosszúságunkat, hogy egy kicsit megbékítsem őket, elmondtam történetemet a nyelvemem lévő szemölcsről. Haskór – aki orvos is volt civilben – gúnyosan nekem szegezte a kérdést cinikus nevetéssel.

98 – Hogy beszélhet egy intelligens ember ennyi badarságot össze? Úgy viselkedel, mint aki valamilyen irreális álomban nem tudja megkülönböztetni a tényeket vízióitól. Eredetinek akarsz látszani az ilyen álmvilágból vett mesékkel?

– Jól mondd – feleltem. Néha valóban úgy érzem, hogy csak álmodom, máskor meg a legkeményebb realitásban kell helytállnom. Amit tegnap tényvalóságnak tudtam, ma úgy érzem, csak álom volt az egész. Úgy vagyok, mint a kimondhatatlan nevű kínai bölcs, Zhuang Zhou, aki egyszer azt álmodta, hogy ő egy csapongó pillangó és semmit nem tudott arról, hogy ő Zhuang Zhou. Amikor aztán hirtelen fölébredt, eltűnődött azon, hogy most ő vajon Zhuang Zhou-e, aki azt álmodta, hogy lepke volt, vagy pedig ő a lepke, amely azt álmodja, hogy ő Zhuang Zhou...

– Jobb volna, ha kevesebbet olvasnál össze Cung-Cungokról...

– A vallásos emberek, bármilyen hiten legyenek is – tulajdonképpen ébren álmodnak. Nem csak a régi népek totemjei és talizmánjai, maguk a tételes vallások is álomba vannak szőve. A mitológiai álmok mindemellett a legnagyobb pszichés valóságok. Olvasd csak el a szentek életét. A sok csoda, a szárnyaló legendák, mind-mind nagy-nagy álom. Nem fizikai – mondom –, pszichés valóság. Ha a racionalista ott állhatott volna, amikor a mázsás súlyú Szt. Tamás a levegőbe emelkedett, minden valószínűség szerint – semmit sem látott volna. Mert ébren van.

– Ez a pszichés álmvilág olyan terület, ahonnan esetleg és járulékosan hatások áramlanak át az ébren lévők valóságos fizikai világába. Pl. a Lourdes-i gyógyulásokat a független – tehát a nem-álmodó emberek is megállapíthatják. Zola nagyon is érezte hiányát annak, hogy nem volt képes álmodni. Amikor leutazott Lourdes-ba, még azt sem tudta észrevenni, ami még az ő érzékei számára is jelenvaló volt. Mindnyájan, emberek, állatok, istenek, démonok egy óriási világálmodó mágiában élünk, úszunk úgy benne, mint a hal a vízben. Félelmetes, ki sem mondható misztikus tudás birtokában lehet az álmodó. Nem „bölcseknek és értelmesnek”, bizony kisdedeknek kell lennünk ebben az emberfölötti világban. A mai társadalom túl öreg, ezért oly ritkák a csodák a 20. században. A talaj nem alkalmas az álmodozásra. Vagy talán helyesebb azt mondani, hogy az álmodás annyira egyoldalúvá vált, hogy már nem tudunk eljutni Zhuang Zhou misztikus objektivitására, ahol önmagát mint álmodót meg tudja figyelni.

– Az álom itt bizonyos hitbeli állapotot jelent, egy másfajta tudatot. Egy olyan tudatállapotot, ahol az ember másképpen tud látni, sőt, többet képes meglátni. Egy furcsa gerjesztett állapot.

– De hiszen a bolondok is olyat látnak, ami nincs, ami nem valóság – mondta valaki kissé dühösen –, azok aztán igazán gerjesztett állapotban vannak.

– Persze, hogy nehéz meghúzni a vonalat a szent és a bolond között nekünk, akik nem vagyunk birtokában több látásának. Sőt, az életben olykor megdöbbenő összefüggést látunk az elmebaj és a mély, transzcendens valóság között. Jung ír le egy rendkívül érdekes esetet orvosi gyakorlatából, amely eset tulajdonképpen el is indította őt a mélypszichológia káprázatos világába. Fiatal elmeorvos korában egyszer a tébolydában egy beteget látott az ablak előtt, furcsán himbálva testét ide-oda. Amikor Jung megkérdezte, hogy mit csinál, a beteg azt válaszolta, hogy nézzen csak a Napra és onnan látni fogja kilógni a Napnak a phallusát. Jungnak ekkor még az volt a véleménye, mint minden más kollégájának: valóban bolond beszéd ez. De később, olvasmányai során egy kopt-keresztény festmény leírására bukkant, ahol is a kép a Szeplőtelen Fogantatást ábrázolja oly módon, hogy a Napból lenyúl a Szűzhöz a Nap phallusa. Ez vezette rá Jungot annak felismerésére, hogy az ember tudatalatti síkjá olykor be tud dobni egy-egy képet, konceptet a tudatba, ahol az vagy mint egy bolondéria jelenik meg az emberek számára, vagy feltárja a tudatalatti mélységek félreértett szimbólumait, titkait. Fáradhatatlan tanulással, kutatással, odaadó lelkesedéssel az ember – miként Jung – el tud jutni annak a bizonyos gerjesztett állapotnak egy fokára. Az Isten fogalma sem más, mint a tudat mélységéből feltörő szükségesség. A tudatalatti pedig álomszerű állapot. A régiek úgy is mondták, hogy az ember álmodik az Istenről és Isten álma az ember. Mindez meglehetősen kívül áll az értelmén és az okozatiságon. Az ilyen misztikusnak mondható álom önként, magától jön, azt nem lehet szándékosan előidézni. Hogy hihessünk, előbb álmodni kell tudni. A kimondhatatlant csak megálmodni lehet. Ez az a bizonyos transzfiguráció, amiről Paracelsus annyit ír s oly kevesen értjük. Átcsuklás egy másfajta tudatállapotba, amely a visszamaradottak részére annyira nem valóság, hogy joggal nevezhetik álomnak. És vajon a halál maga nem egy ilyen álomfajta-e, ahol egy álomtudattal folytatjuk a megállíthatatlan életet? Shakespeare, Calderon, Goethe az életről nyíltan kijelentik, hogy álom. Így visznek át az álmok a legnagyobb álmodó, Platón ideáinak világába. És ezzel ott vagyunk a keleti bölcsleletnél, amely az életről azt tartja, hogy az csupán káprázat, Shiva kozmikus varázstanca, varázslat, mágia, az emberi elme képzelet-kivetítése, a Tudatlanságban gyökerező nagy Tévelygés.

– Én hiszek neked és hiszek az álmokban – állított meg a szóömlésben Rengőföld ásítva –, ezért azt javaslom, hogy menjünk aludni és álmodjunk valami szépet.

– Szép álmokat – köszönt el mindenki azon az estén s még a további estéken is.

Másnap csúnya, esős napra virradtunk. A többiek úgy döntöttek, hogy a leghelyesebb, ha én megyek le Verőcére bevásárolni a lista szerint, 100 mivel számomra ez az esős világ úgyszem jelent komor valóságot.

– Evezés közben aztán igazán kergetheted álmaidat – csipke-
lőddött a Varázsló –, csak arra vigyázz, hogy Vavrik² ne rázzon át valahol.

– Közben fejtsd meg álmodat – csúfokodott Rengőföld –, különös valami volt. Azt álmodtam, hogy a pápával ródliztam egy lejtőn.

– Ne bántsátok a szentembert – kelt védelmemre Szellemző és felajánlotta, hogy velem tart az úton. Érthetetlen módon mellém szokott állni a vitában, pedig néha-néha voltak nézeteltéréseink.

A Törzs egyik-másik tagjában, de elsősorban Szellemzőben kialakult az a vélemény, hogy én mágikus erőket használok föl, amit az is bizonyít, hogy kisiklottam a nyomozók keze alól. Tiltakozásom még csak növelte bennük ezt a meggyőződést. Így tettem szert a baráti körben egy kissé furcsa tekintélyre. Különben is a legelképesztőbb legendák keltek lábra körülöttem annak idején. A legbizarrabbról, amit Teréz terjesztett a hullaboncoló ávosokról, már beszámoltam.

Az elkövetkező néhány tisztező estén másoknak volt kiadva a szónoklás joga s ilyenkor utolérhetetlenül tündökölt a Varázsló végnélküli adomáival és az azokból leszűrt morális következtetésekkel.

Viszont Szellemző, amikor rá került a sor, belegabalyodott tulajdon gondolataiba. Rudolf Steiner antropozófikus tanait magyarázta, de nehezen tudta egybetartani az összefüggéseket, mert a téma számára csak olvasmány maradt, nem átélés. Aztán rákanyarodott az én témámra az álommal kapcsolatban és Schopenhauer ama meglátásánál kötött ki, amely szerint az Anyag nem más, mint a látható Akarat. Itt kitört a vita. Ezt senki nem tudta elfogadni és most én siettem Szellemző segítségére, nem sok sikerrel. Ilyen hallgatóságos összhang jellemezte kapcsolatunkat. Sok bolondériájával, ügyetlen próbálgatásaival, kétkelkező törekvéseivel valahogyan rokonléleknek éreztem őt.

Egy este, amikor már elvonultak a szünyogok – mindig az esti hajóval jöttek meg – és kibontakoztunk a magunk köré csavart pokrócokból, Szellemző kibökte azt, amiről nagyon szeretett volna hallani.

– A Főnök azt állítja – kezdte –, hogy te megtanultad Éliphas Lévitől, hogy miként tudod magad láthatatlanná tenni. Ezért nem tudnak téged elkapni az ávosok. Valld be, hogy rájöttél valamilyen praktikára.

– Az biztos, hogy nem mindennapi dolog az, ami körülöttem történik – gondolkodott el a Varázsló. – Látod, ezt inkább elhiszem, mint a múltkori álomkóros bölcselmedet, mert kézzelfoghatóan látom az eredményt.

– Akármit is mondok ezzel az üggyel kapcsolatban, mindig az az érzések fog maradni, hogy valami lényegeset elhallgatok. Ha szenzációra állítjátok be magatokat, akkor hamarabb elhiszitek, hogy két fekete babszemem tettem egy döglött macska szemébe és elástam pont éjfélkor a ház küszöbe alá s az ajtót behintettem koporsókról összeszedett porral, mint azt, hogy semmiféle mágiát nem alkalmaztam. Minél nagyobb képesség, pláne hazugság valami, annál több hitelt talál az emberek körében. A politikai propagandának ez a lélektani alapja. 101

– Szentember – állított le Szellemszó –, ne fölényeskedj! Én tudom, hogy te csináltál már egy pár titkos praktikát.

– No igen, volt ilyen – igyekeztem elterelni a témát, mert valahogy szégyelltem is magam ezek a dolgok miatt –, egyet el is mondok nektek itten. Okulhattok belőle. Az alsó szigeten történt a tavalyi táborozáskor.

– Úgy mondd aztán, ahogy történt – kiáltotta valaki.

– Tavaly, tudjátok, velünk töltött a táborban két napot Énekes Sas csinos unokahúga. Aki csak tehette, udvarolt neki. A körülmények miatt egyikünknek sem lehetett sok sikere, így hát az udvarlás merő mulatsággá vált, olykor némi csipkelődéssel a kanok elsőbbségi harcában. Ebben az esztelen atmoszférában belém bújt az ördög. És ezt nem csak jelképesen értem. Elhatároztam, hogy a fekete mágia kényszerítő erejét vetem be. Tudtam, hogy csak bizonyos holdálláskor, tiszta méhviasz felhasználásával és egyéb rítus-feltételekkel lehet csak az ilyet keresztülvinni. Itt egyetlen feltétel sem volt meg, kivéve elszánt akaratomat. A beavatási tanítások szerint a külső kellékek az igazi lényeg tekintetében nem feltétlenül szükségesek, csupán az akarat és az imaginációs erők fölfokozására, gerjesztésére valók. Megkérdeztem a Főnököt ártatlan arccal: Muszáj feltétlenül méhviaszt használni, nem lehet azt a praktikában helyettesíteni tiszta agyaggal?

– Persze, hogy lehet – felelte a gyanútlan Főnök –, a lényeg az, hogy az alkalmazott anyag homogén legyen. Így tészta is lehet.

– Tudtam, hogy lejjebb a Duna-parton van egy arasznyi széles kék agyagréteg. Innen kibányásztam egy marékra valót. Majd vacsora közben titokban kerítettem egy hajszálat a hölgy válláról. Belegyúrtam a bábuba s miközben próbáltam visszaemlékezni a varázsszavakra, elneveztem a hölgy nevével. Elhelyeztem a sátram főhelyén és ráparancsoltam, hogy pont éjfélkor ébredjen föl, jöjjön le a bokor alá a vízpartra csodálni a Dunát, a Holdat és a varázslatos égi tájat. Én, persze már ott fogok ülni ugyancsak megigézve az éj varázsától.

– Szép élet, gyöngyélet, száz disznóval nem cserélek – tört ki a Varázslósból gúnyosan, idézve a költőt.

– Na csak mondd tovább – mondta valamelyikünk dühösen – kíváncsi vagyok, mit álmodozol itt összevissza.

– És lejött hozzád a nő éjfélkor? – kérdezte Rengőföld.

– Le az – feleltem különös hangsúllyal –, kényszerítették az ok-
102 kult erőik. Én már jóval korábban ott ültem a bokor alatt a parton.

A Duna lágyan csobogott mély, fekete ömlésben a parti fövényen, a Hold ezüstös-fekete csíkot húzott végig a víz színén. Persze a szünyogok is előjöttek. De hát valamit valamiért. Éjfél lehetett, amikor messze föntről neszt hallottam. Kinyílt a gyönyörűséges nő sátra és lassú, imbolygó léptekkel elindult rézsút a parton lefelé, pontosan az engem rejtő bokor felé. Torokban dobogott a szívem. Íme a mágia diadala! Minden lehetséges, csak tudni és akarni kell, merni és hallgatni. A nyelvemen forgattam már az első szép és meglepett szavakat, amikkel majd ki tudom egészíteni a hölgy szívében az éj varázsát.

– Ám, amikor a bokor túlsó oldalához ért – folytattam a feszülten érdeklődőknek – ez a földiekkel játszó égi tünemény váratlanul nagyon is emberi magatartást tanúsított, mert elkezdett nyögni, öklendezni, meg ami ezzel jár. Így ébresztett rá a színes álmok világából a komor, gyarló földi valóságokra. Úgy látszik valami szokatlan ételt ehetett a drága s ez kívánczolt vissza belőle, rá a bokorra. Lehet, hogy én is kaptam belőle. – Aztán szépen visszatámolygott a sátrába, én meg bevettem magam az éj közepén a Duna mindent feloldó, nyugtató vizébe.

Nagyot nevettek a fiúk rajtam, a pórul járt kékszakkal s bizony kárörömöt is éreztem kicsendülni nevetésükből. Aztán jöttek a vaskos megjegyzések. Volt miről tislizni.

– Azt hiszem – folytattam, amikor már szóhoz engedtek jutni –, hogy a hibát én követtem el azzal, hogy finom méhviasz helyett durva, tisztátalan agyagot használtam. A mágiával való babrálás sokszor igen fonák fordulatot tud venni.

A tanulságot így szűrtem le: így magyarázta meg nekem a Sors, hogy a földi életben nem csak hiábavaló minden, üres, céltalan álmok, hanem a legszebb vágyak alanyai és tárgyai épp oly üresek, kiábrándító undokságok, amikkel a Kísértő távol tud tartani minket a teljes Igazság és Valóság megismerésétől. Nyilván sötét tudatlanságban tévelyegtem, amikor fellobbant bennem a vágy a hölgy után s ez az antiklimaxos élményem észre kellett volna térítsen. Azon az éjszakán megértettem a nagy Visszautasítás titkát, de reggelre ez a megvilágosodottságom úgy eltűnt, mint Villon tavalyi hava.

– Most már tudom, miért találtad meg másnap olyan könnyen a delnőnek a nyakláncát – emlékezett a Varázsló. Az egész tábor hiába kereste mindenfelé a szigeten a nyakláncot s te azzal szélhámoskodtál, hogy – utolsó kísérletként – a mágia eszközhöz nyúlsz. Pedig fenét, tudhattad, hogy a

szerencsétlen nyakáról valamiképpen lecsúszhatott, amikor a bokornál rozszul lett. Hát ilyen szentember vagy, te disznó.

– Az én esetem sem sokkal csúnyább, mint Buckingham hercegé Marie Antoinette-tel abban a bizonyos nyaklánc-botrányban – vetettem ellen. – Így hát a történelem most már két nyaklánc-ügyet ismer. 103

– Hármat – javított ki lakonikusan a Varázsló, aki azzal büszkélkedett, hogy a történelemnek anekdotikus részében igen járatos.

– Különben pedig ajánlom, hogy figyelmesebben olvasd a történelmet, mert Marie Antoinette nyaklánc-ügye Rohan bíborossal van kapcsolatban és nem sok szerelmi háttere van, sokkal inkább piszkos üzleti nyereszkedés. Buckingham herceget egy egészen más időben és háttérben Dumas buja fantáziája hamisította a történelembe kalandos szerelmi történet keretében. Kevés bizonyítható történelmi tény van mögötte. Ha sokat álmodozol, összekevered a dolgokat – oktatott ki jóságosan és hozzátette –, de itt, az első nyaklánc ügy nem kisebb emberrel történt, mint Mohamed prófétával.

– A Varázsló mesél. Silencium! – kiáltott föl valaki.

– Mohamed kedvenc felesége a 16 éves Aisa volt. Az öregedő próféta mindenüvé magával vitte ezt a nem tudom hanyadik feleséget, még a harcokba is – s hozzátette jelentős fejbiccentéssel: na-ná! – Egyszer aztán, amikor a sivatagban éjszakáztak, a szép Aisán erőt vett a természetes szükséglet és illően elvonult a tábortól messzebb a sivatagba. Aztán a hajnali ima alatt rémülten vette észre, hogy Mohamedtől kapott drága nyakláncát elvesztette, nyilván éji félrevonulása közben. Mialatt a karaván útra készülődött, Aisa hirtelen visszasietett a sivatagba, hogy megkeresse a becsült kincset. Ezért az indulás zűrzavarában senki sem figyelt föl arra, hogy az ifjú hölgy nincs köztük. A karavánok még hajnal előtt szoktak útra kelni, hogy elkerüljék a nappali hőséget. És így maradt a szép Aisa egyes-egyedül, magára hagyva a sivatag közepén. Tájékozódni nem tudott, talán meg is rémült a sivatag éji démonaitól, sírva ült le a sivatagba, mind remélve, hogy Mohamed észreveszi távollétét és embereket küld keresésére. Aztán elaludt a homokban. Legalábbis így mesélte el később történetét. Amikor hangokra fölébredt, világos volt már. És előtte áll egy daliás harcos, Ibn Moatal. A fiatal hős felismerte a próféta feleségét, kötelességszerűen felajánlotta szolgálatát, no meg a tevéjét s egyetlen további szóváltás nélkül vonultak a próféta karavánja után, amit aztán néhány nap múlva utol is értek.

– Ám Mohamed emberismerő is volt. Nem adott hitelt Aisa nyaklánc-történetének mindaddig, amíg hosszú idő múltán, a prófétát hirtelen megszállta a Szellem és földre sújtotta az egész testében remegő öreget, akin még az izzadtság is kiütött rémületében. Így adta neki tudtára Allah a szegény, meggyanúsított Aisa ártatlanságát, amiben aztán többet senkinek sem

volt szabad kételkedni. Mert az iszlámban a nőnek fontos szerepe van. Rajtuk keresztül kapja meg az uralkodó a tehetős családok és törzsek támogatását. Ott a hárem nem más, mint nálunk a parlament: politikai erők fő találkozó-
104 helye. Mohamed nem nélkülözhetette Aisa befolyásos törzsének támogatását és ezt Allah még jobban tudta, ezért nyilvánította ki az igazságot a próféta látomásában.

– Mohamed volt az első szarvas-próféta – jelentette ki valaki.

– Már Mózesnek is nőtt szarva – szellemeskedett Grizzly.

– Neked pedig azért nincs szarvad, hogy ne döfhes vele – dörgött bele a Varázsló bosszúsan, mert ő amolyan papos-tudós ember is volt és sógora a ceglédi plébánosnak.

– Köztudomású, hogy az arabok elnyomják a nőket, véka alatt, rab-szolgaságban tartják a szerencsétleneket – jegyeztük meg.

– Hát nem egészen van ez így – javított ki minket az elemében lévő Varázsló. – Ők a nőt mindenek fölött szentnek tekintik, egy élő ereklyének, amelyben az isteni titok ölt testet. Ahogy nem szabad náluk Allahot képekben, szobrokban ábrázolni, lévén Allah a kimondhatatlan magasság, kisebb mértékben alkalmazva ezt az elvet, a Nőt is távol akarják tartani a vulgáris, kéjvágyó emberi tekintetektől. Gyakorlatban pedig megőrzik a család, a törzs faji tisztaságát és egyúttal ki tudják zárni a női intrikákat a politikából. – Persze ez csak elmélet. A gyakorlatban ott is minden másképp volt, akárcsak a mi kereszténységünkben.

Időközben Haskór az asztalra helyezett egy üveg bort. A Varázslónak kötelessége és előjoga volt megállapítani, hogy az ital kiadható-e a köznépeknek. Gyakorlott mozdulattal egy jókora poharat teletöltött. Felét nyelés nélkül legurította, csettintett hozzá a nyelvével és felhajtotta a maradványt. Csakhamar megnövekedett beszélő kedve s mindjárt rákanyarodott a következő történetre.

– A Buckingham herceg története a nyaklánccal, amolyan dumas-i pletyka, nem méltó egy történészhez. És ha már ilyen erotikus és buja történetekhez van kedvetek, amik mindamellett a legvadabb fantázián is túltesznek, ott van például XIV. Lajos szeretője, Montespan asszony, aki vagy hét gyereket szült a Napkirálynak. A király úgy képzelte, hogy ő a görög napisten, Apolló, de ami körülötte ment, az bizony dionysosi orgia volt. Montespan márki felesége nem elégedett meg a kisenemesi élettel, tündökölni akart szépségével. Fölvette az Athéné nevet s megkereste az utat a királyi udvarba. Ekkor Párizsban egy mágusnő és szexuális szakértő tartott egy fekete mágia templomot, ahol az ún. fekete misét mutatták be megfelelő időben és díjazás ellenében. Athéné elmagyarázta ennek a boszorkánynak ambícióját s ez csakhamar és hathatósan sietett segítségére. A kápolna oltárán Athéné anyaszült meztelenségében feküdt keresztül föltárva teste szépségét. A teste fölött vé-

gezte el egy pap a szertartást galambokkal, Aphrodité madaraival. És mit tesz Isten, vagy a mágia. A király elbocsátotta régi szeretőjét és Athénéét vette maga mellé. Athénéé rangban és vagyonban igen gyorsan meggazdagodott, a király nem győzte kitüntetni és háláját kimutatni a kapott gyönyörökért. Persze jó Lajosunk, ha csak szerét ejtette, lefektetett minden 105 közelébe került nőt, Athénéé mégis a rivális nélküli kegyelt maradt. De mindent meg lehet unni és a király tíz év múlva csökkent érdeklődésről tett tanúságot. Athénéé megijedt. Újra fölkereste a párizsi boszorkányt. Ezúttal valami erőteljesebb beavatkozásra volt szükség. Most egy másik pap végezte el a szertartást az oltáron kiterült Athénéé teste fölött. És megint, nem-sokára a Napkirály újra behullt Athénéé karjaiba. Újra szült neki egy gyereket. Egy ideig jól ment minden a királlyal, de végre is Athénéé már 37 éves lévén, nem tudott versenyezni a király fiatalabb szeretőivel. Mi sem természetesebb, hogy Athénéé újra elment a varázslónőhöz és egy egész vagyont hagyott nála a következő szerelmi praktikán. Athénéé megint keresztben feküdt az oltáron úgy, hogy elől a két lába térdben lelógott. Két keze az oltáron kiterítve és egy-egy fekete égő gyertyát tartott. Guibourg atya hatvan éves fejjel vitte a szertartást. Egy furcsa palástban, mely fenyőtoboz díszekkel volt kifestve, amiknek a vége azonban férfitagot ábrázolt. A mise ostyáját a derék pap behelyezte Athénéé szeméremtestébe, amikor e szavakat mondta: hoc est corpus meum és itt a kéjdémont, Asmodeust idézte. Ekkor behoztak egy kisedet. Valószínűleg egy koldustól vásárolták meg. A pap Athénéé teste fölé lógatta a gyereket bokájánál fogva, egyetlen vágással elvágta a nyakát úgy, hogy vére belecsordult Athénéé hasán elhelyezett kehelybe. Ősi hagyomány az, hogy embert kell áldozni, ha kegyet kérünk az istenektől. Ezután a pap odaadta segítőjének a vérrel telt kelyhet, kiemelte az ostyát Athénéé szeméremtestéből s fölhajtva reverendáját, behatolt a maga szerszámaival, közben imákat mondott. Így végezvén, a kehelyből vért szórt ujjjaival Athénéé és saját szeméremtestére. A kelyhet Athénéé magával vitte, a vért és az ostyát belekeverte a király ételébe. Ezzel a szörnyű szertartással Athénéé biztosította magának a hivatalos szeretői állást mindvégig cs csak jóval később hagyta el Versailles-t és vonult vidéki birtokára. 66 éves korában halt meg 1707-ben. Ezek után – tette hozzá a Varázsló az italtól el-elakadó hangon – a te mágiád viasszal vagy agyaggal csupán egy lepke-sóhaj...

Elismertem elmaradottságomat, de a Varázsló története mély benyomást tett ránk. Újra alkalom nyílt részletek megvitatására s volt, aki az egészet egy beteg agy lázálmanak vélte. Sőt, egyikünk szerint a Varázsló jóformán egymaga itta meg a kövidinkát, mi csak belekóstoltunk, és a bor mámorában találta ki ezt a hülye történetet.

– Te valahányszor be-hehézel,³ meredek anekdotákkal jössz elő. Nekem az agyagbábu és a nyaklánc története sokkal őszintébbnek tűnik – jelentette ki Rengőföld az üres borosüveget rázva a pohara fölé.

106 – Én meg azt tartom – mondta Haskór – hogy e Montespan-féle borzalmak nélkül maga a Versailles-i palota sem volna olyan varázslatosan szép. Minden, ami szép, félelmetes borzalmakat takar! Nincs szebb mint egy erdős táj, vagy a korallzátonyok színes-tarka állatvilága, ugyanakkor ott az állatok, növények kegyetlen, létért való küzdelme tombol, egymást eszik, pusztítják, hogy újra s újra előjőjenek egy más létformában az örök körforgásban. Sem a Napkirály, sem Montespan nem tett mást, mint künn a szép természetben az állati bestiák. Különben a te híres nyelvszemölcs gyógyulásodról is azt tartom, hogy semmiféle isten, vagy istenek nem játszottak közre, hanem csupán ennek a Természetnek létért való harcában egy rád kedvező variáció alakult ki, minden bizonnyal a te pszichés „gerjesztésed” segítségével. Mesélhetek neked a lourdes-i csodákról, épp ilyen „csodák” történtek az eretneknek mondott janzenisták körében, pl. a Szt. Medárd Temetőben, az „istentelen” muzulmán szentek sírjai körül, a keleti vallások aszkétái körül, no meg a „boszorkánysággal” vádolt madame Montespan körül. Miért sajátítjátok ki, ti katolikusok – fordult Haskór a Varázsló felé és felém – az ilyen csodákat a ti Istenetek számára?

– Az ördög is tud csodát csinálni – vetette ellen a Varázsló.

– Csak jójóztok ti az Isten és az ördög között s magatok sem tudjátok, hogy melyik segített, és azzal blöfföltök, hogy Isten csak megengedi az ördögnek, hogy ártson nektek és csodákat tegyen. Nem volna-e ésszerűbb mindkettőt elvetni és arra törekedni, hogy valami tagadhatatlan Valóságot, realitást fedezzünk föl okozati összefüggésben?

– Az előbb azt hallottuk, hogy két Isten van – forgatta a szavakat kissé nehezen a Varázsló – most meg, hogy egy sincs. Nagy bolondkerék az ember!

A tiszlízés kezdett veszekedéssé fajulni. Ekkor Szellemszó indított mentőakciót.

– Menjünk csak vissza Aisa hasfájására. Valami pletykát hallottam a Főnökkel kapcsolatban holmi tábori hasmenésről...

– Erről nem szabad beszélni, a Főnök megtiltotta – vetettem ellen. Noha szívesen vettem volna más irányba terelni a beszélgetést, mert Haskórt egyesek már le is kommunisztázták. Az igaz, hogy párttag volt s később mint orvost ki is küldték Vietnámba.

A Varázsló, akit megilletett a főnöki cím, miután Baktay 1953-ban „visszavonult” és átadta a főnöki funkciót a Varázslónak, elérkezettnek találta az időt arra, hogy ilyen természetű hatáskörét érvényesítse. Kissé zavaros volt mindamellett a „jogi és alkotmányi” helyzet a törzsön belül, mert hiszen a Főnök, mint „tisztelőtbeli” főnök továbbra is gyakorolta régi

hatalmát s ugyanakkor a Varázslónak semmi „hatalma” nem volt.⁴ Most, hogy alaposan „be-hehézett”, a Varázsló lelkében tért nyert a rejtett riválitás és hatalmi mámor.

– Mint a Törzs Főnöke és Varázslója ezzel a szóbeli enciklikával feloldom az indexet – nyilatkozott ünnepélyesen s hozzátette –, 107 dibisko gizuké...

– Ez micsoda – kérdeztük.

– Dakota nyelven jelenti, hogy a Főnök szólt – magyarázta a Varázsló s mi tudtuk, hogy ez nem más, mint tekintélyszerző szélhámoság.

¹ Jékely Zoltán fordítása

² A verőcei szatócsbolt tulajdonosa.

³ A „hehézés” a törzsi nyelvben italozást jelentett.

⁴ Itt az emlékező téved. Baktay 1955-ben vonult végleg vissza és ez után már nem szólt bele a Törzs életébe.

A Főnök (Baktay Ervin), Easygoing Joe (Haranglábi Nemes József) és Úszó Fatörzs (Beretz Jenő) a Kőgeszteri-szigeten. Ismeretlen felvétele, 1951. Magántulajdon

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,
SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

FEHÉR ENIKŐ, HEROLD RENÁTA, KERTAI CSENGER, MAKÁRY SEBESTYÉN, SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, CSEKE ÁKOS, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KRULIK ZOLTÁN, MONOSTORI IMRE, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.